

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ
Відділення професійної освіти і освіти дорослих

Н.Г. Ничкало

**Розвиток професійної освіти в
умовах глобалізаційних та
інтеграційних процесів**

Монографія

1

Київ 2014

УДК 337/378:37.015.311: (4)

ББК 74.5:87.526.1 (4)

Н 65

*Рекомендовано Відділенням професійної освіти і освіти дорослих
НАПН України
(протокол № 8 від 18.11.2014 р.)*

Ничкало Н.Г.

Н 65 Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів: монографія / Н.Г. Ничкало. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – 125 с.

Роглянуто проблеми професійної освіти у державній освітній політиці, спрямованій на формування людського капіталу. Досліджено глобальні проблеми сучасності, що охоплюють узагальнену характеристику найважливіших напрямів розвитку суспільства, його майбутнього. Відповідно до виокремлених проблем визначено стратегічні завдання та основні напрями реформування професійної освіти, підготовки педагогів нової генерації.

Для науковців, аспірантів, викладачів.

УДК 337/378:37.015.311: (4)

ББК 74.5:87.526.1 (4)

© Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014

2

© Ничкало Н.Г., 2014

ЗМІСТ

ВСТУП

Стрімкий розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів породжує нові виклики в усіх сферах життєдіяльності суспільства і передусім

- в освітній. В усіх цивілізованих країнах здійснюється інтенсивний пошук нових моделей розвитку освіти, нетрадиційних підходів до їх впровадження на основі інформаційних і телекомунікаційних технологій.

Гостро постають питання про взаємозв'язок освітніх систем, що розвиваються на різних континентах, їх багатовимірність та порівнянність, а також забезпечення взаємного визнання їх продукту. Зрозуміло, що цим освітянським продуктом є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфери послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально- етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави.

Актуальність проблем розвитку людського капіталу особливо зросла. На початку ХХІ ст. коли людство має подолати глобальні, сталі суперечності, зокрема, між: глобальним і локальним; загальним та індивідуальним; традиціями й сучасністю; перспективними й найближчими завданнями; конкуренцією й рівністю можливостей людини; духовним і матеріальним.

Поряд з адаптацією до змін у професійній діяльності конкретної людини її освіта має перетворитися на неперервний процес розвитку особистості, її знань і навичок, а також формування готовності до осмислення й сприйняття змін, прийняття рішення щодо власних подальших дій.

Глобалізаційні й інтеграційні процеси, що мають місце у світі, актуалізують проблему підготовки конкурентоспроможного виробничого персоналу, надають їй міжнародного значення. Її розв'язання є провідним у діяльності Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, Європейського Фонду Освіти (ЄФО), CEDEFOP. Це знайшло відображення у 19 звітах, деклараціях та інших документах міжнародних організацій.

Наголосимо, що ці документи не припускають уніфікації систем професійної освіти й навчання, позбавлення їх національної своєрідності, що дуже важливо. Адже жодне політичне рішення не можна реалізовувати, якщо воно не відповідає потребам і можливостям країн-членів ЄС.

В умовах посилення інтеграційних процесів пріоритетного значення набуває питання теоретико-методологічного обґрунтування підготовки сучасного виробничого й педагогічного персоналу в контексті неперервної професійної освіти. Такі дослідження , спираючись на основні положення теорії пізнання, а також педагогіки й психології праці, слід спрямовувати на

обґрунтування професійної педагогіки як науки про загальні й специфічні закони, закономірності, принципи, особливості та умови

розвитку професійної освіти й навчання, професійного виховання та формування особистості майбутнього професіонала.

Вважаємо за доцільне особливо наголосити на важливості врахування теорій людського, соціального і культурного капіталу у реалізації положень міжнародних організацій щодо професійної освіти і навчання. Зокрема, концепція людського капіталу має ключове значення для вивчення взаємопов'язаного комплексу складних питань щодо функціонування ринку праці, забезпечення раціональної зайнятості різних категорій населення, гнучкого врахування динамічних змін на ринку праці, модернізації професійної підготовки кваліфікованих робітників відповідно до нових соціально-економічних, інформаційно-технологічних та інших потреб, що актуалізувалися на початку XXI століття.

Дослідники цих проблем аналізують поняття «людський капітал» на трьох рівнях: особистісному, мікроекономічному та макроекономічному.

На першому (особистісному рівні) людським капіталом називають знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям.

На другому (мікроекономічному рівні) людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу.

На третьому (макроекономічному рівні) людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, професійна орієнтація та працевлаштування, оздоровлення тощо. Він є суттєвою складовою частиною національного багатства країни, і його називають національним людським капіталом.

Безумовно, розвиток людського капіталу значною мірою залежить від реальних пріоритетів у державній політиці, від інвестування в нього з різних джерел (державна, підприємство, громадські організації і фонди, сім'я або ж і сама людина).

Підкреслимо, що винятково важливу роль тут відіграє сама людина, її позитивна мотивація, воля, наполегливість, послідовність у досягненні мети, спрямованої на навчання впродовж життя.

Перший розділ монографії присвячено проблемі професійної освіти у державній освітній політиці, спрямованій на формування людського капіталу

на основі філософської єдності тріади «минуле – сучасне – майбутнє». Досліджено глобальні проблеми сучасності, що охоплюють узагальнену характеристику найважливіших напрямів розвитку суспільства та його майбутнього. До них віднесено: політичні, соціальні, економічні, екологічні, демографічні і науково-технічні. Запропоновані підходи пов'язані з прогнозом і прогнозуванням, результати якого доцільно враховувати в обґрунтуванні державної освітньої політики.

У **другому розділі** розглянуто стратегічні завдання реформування професійної освіти, а саме: створення умов для здобуття громадянами робітничих професій відповідно до покликань, інтересів, здібностей, фізичного стану; підвищення їх виробничої кваліфікації і перепідготовки на рівні науково-технічних досягнень; забезпечення загальнодержавних і регіональних потреб у кваліфікованих кадрах, конкурентоспроможних в умовах ринкових відносин; виведення професійної освіти в Україні на рівень досягнень розвинутих країн світу.

У **третьому розділі** монографії визначено основні напрями розвитку професійної освіти в умовах сталого розвитку суспільства: визначення перспективних загальнодержавних і регіональних потреб підготовки робітників за професіями і рівнями кваліфікації для всіх галузей господарства; оптимізація мережі професійних навчально-виховних закладів відповідно до загальнодержавних, галузевих та регіональних потреб; створення нових типів професійних навчально-виховних закладів, навчально-виробничих комплексів різних форм власності з різнорівневою професійною підготовкою робітників; вдосконалення професійного навчання робітників на виробництві; запровадження ефективної системи професійної інформації та орієнтації, професійного відбору молоді для здобуття робітничих професій; визначення науково обґрунтованої номенклатури робітничих професій і спеціальностей відповідно до нових соціально-економічних і культурно-освітніх потреб; оновлення змісту професійної освіти, визначення державних вимог щодо її якості й обсягу на рівні досягнень науки, техніки, технологій та світового досвіду; інтеграція професійної освіти України у систему підготовки робітничих кадрів зарубіжних країн; забезпечення нострифікації диплома професійної освіти.

Монографію адресовано різним категоріям науково-педагогічних працівників: науковцям, педагогам, аспірантам, докторантам.

РОЗДІЛ 1

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ТА

ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

• Неперервна професійна освіта як світова тенденція

Наприкінці XX – початку XXI століття концепція неперервної освіти набула світового значення. Пошуки шляхів її реалізації в різних педагогічних системах набули планетарного характеру. У США і Канаді, Японії і Китаї, Великій Британії і Німеччині, Польщі і Фінляндії розроблено стратегічні програми, прийнято спеціальні закони, здійснюється цільове фінансування неперервної освіти різних категорій населення.

Об'єктивна потреба посилення уваги до проблем освіти впродовж життя зумовлена динамічними змінами в умовах інформаційно-технологічного суспільства, вимог ринку праці до компетентності фахівців,

їх швидкої професійної адаптації, необхідністю постійно навчатися, перенавчатися, підвищувати кваліфікаційний рівень. Цілком закономірним є те, що цими надзвичайно важливими проблемами опікуються Міжнародна організація праці, Інститут неперервної освіти ЮНЕСКО, Міжнародна Рада з освіти дорослих, Всесвітня Асоціація освіти дорослих, Європейський центр розвитку професійної освіти, Інститут Міжнародної кооперації Німецької Асоціації освіти дорослих та інші.

Міжнародні документи з проблем освіти впродовж життя переконливо свідчать про зростання уваги урядів та прогресивної громадськості багатьох країн світу до реалізації програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх» (2002 р.), а також Меморандуму Європейської комісії про навчання впродовж всього життя (2000 р.).

В Україні розв'язання цих проблем світового значення задекларовано в багатьох документах, зокрема: в Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Білій книзі національної освіти України (2010 р.), Національній доповіді «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011 р.) за редакцією В.Г. Кременя. У 2004 р. Національною академією педагогічних наук України розроблено Концепцію розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України. У цьому документі було обгрунтовано мету, принципи та пріоритетні напрями розвитку професійної освіти. передбачалося, що заклади професійної освіти охоплюватимуть такі категорії населення: молодь, яка навчається у професійних навчальних закладах; учнів старшої загальноосвітньої школи, які навчаються за технологічними

напрямами; студентів вищих навчальних закладів, які здобувають робітничі професії у професійних навчальних закладах; виробничий персонал різних економічних галузей; безробітних громадян, які направляються на професійне навчання за замовленням державної служби зайнятості; інших громадян, які мають потребу здобути первинну професійну підготовку або намір змінити професію.

Розробленні Інститутом професійної освіти НАПН України концепції, спрямовані на забезпечення неперервності і наступності в забезпеченні якісної підготовки виробничого персоналу у навчальних закладах різних типів і форм власності та на виробництві. Концепцію розвитку освіти дорослих в Україні розроблено Інститутом педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. Однак їх реалізація гальмується сукупністю взаємопов'язаних чинників.

В умовах динамічних змін на ринку праці, соціально-економічного й інформаційно-технологічного розвитку функції профтехосвіти значно розширюються, відбувається її трансформація в професійну освіту, що відповідає світовим тенденціям неперервної професійної освіти - освіти впродовж життя. Перспективи розвитку цієї галузі визначаються пріоритетними напрямами соціально-економічного поступу України, утвердженням національної системи освіти як головного чинника економічного й духовного розвитку Українського народу, необхідністю адаптації до демократичних і ринкових перетворень у суспільстві, що зумовлено входженням у європейський і світовий освітній та інформаційний простір.

Світова тенденція неперервної професійної освіти (освіти впродовж життя) зумовлює необхідність цілісного розв'язання проблем розвитку трудового потенціалу, його професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації, щоб дати людині належні знання, вміння та компетентності для забезпечення її гармонійної взаємодії з технологічним суспільством, що швидко розвивається.

Розвиток особистості у неперервній освіті

За роки незалежності України народилося чимало різних концепцій, спрямованих на підготовку інноваційної людини, самодостатньої особистості, формування системи особистісних цінностей. Ці та інші положення, зокрема щодо людиноцентризму, теоретично обгрунтовано у філософсько-педагогічних працях академіка В.Кременя.

Так, у статті «Filozoficzno-edukacyjna działalność w kontekście interdyscyplinarności» («Філософсько-освітня діяльність у контексті

міждисциплінарності»), опублікованій у збірнику наукових праць

«Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscypliny» («Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисципліни»), Він наголошує, що «важливо розмежувати два плани освіти – соціокультурний і педагогічний. Освіта, як соціальний інститут і як педагогічна система, що охоплює технологію освітньої діяльності (методи викладання, зміст, форми і способи організації навчального процесу - це різні аспекти. Безперечно, педагогіка потребує постійного вдосконалення. Головне слово належить тут педагогам- новаторам, теоретикам і практикам педагогічної науки. Проте освітня реформа аж ніяк не вичерпується педагогічними новаціями, природними за будь-яких обставин. Головна її мета полягає в докорінному перетворенні освітньої системи саме як соціального інституту (за В. Межуєвим). Зважаючи на це, освітня реформа є не тільки педагогічною, а й соціальною. І в цій якості вона ставить проблеми, які продуктивно може вирішувати філософія освіти»¹.

З урахуванням цього вчений обґрунтовує висновок, з яким не можна не погодитися: «Освіта в Україні була і є справою загальнодержавною, оскільки держава серйозно стурбована модернізацією країни, її демократизацією і процвітанням. Без класичної освіти не можливо потрапити з традиційного суспільства в громадянське. Поки триває процес становлення громадянського суспільства і формування загальнонаціональної культури школи, освіта залишається головним його каталізатором. У цих умовах державний патронат над системою освіти є нагальною необхідністю»².

Це положення повною мірою стосується реалізації концепції неперервної професійної освіти. Цій актуальній проблемі присвячувався загальноакадемічний методологічний семінар на тему «Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів», що відбувався в Києві 29 жовтня 2014 року. У збірнику наукових праць, виданому за його результатами, висвітлено основні напрями наукових досліджень і практичного досвіду професійного розвитку особистості, розглянуто теоретичні, методологічні засади розв'язання цієї проблеми, зумовлені євроінтеграційними процесами. Обґрунтовано роль соціального партнерства, інформаційно-комунікаційних технологій, економічних і морально-етичних чинників у формуванні професійних якостей майбутніх фахівців. Особливу увагу приділено аналізу «сучасного стану системи професійних кваліфікацій в контексті євроінтеграційних

процесів в Україні.

¹ Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscyliny / Pod. Redakcja Z. Szaroty i F. Szloska; Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu. – 2013. – S. 35.

² Там само, с. 37.

Важливо, що вітчизняна практика професійної освіти і підготовка фахівців на методологічному семінарі розглядалися з урахуванням концепцій Міжнародної стандартної класифікації освіти, положень, покладених в основу проекту Національної стандартної класифікації освіти»³.

У передмові до цього видання В.Кремень наголосив, що «потрібно ширше актуалізувати сучасні інформаційні джерела щодо Міжнародної стандартизації класифікації професій (International Standard Classification of Occupations), яка є пріоритетним документом для Міжнародної Організації Праці (МОП). Міжнародна стандартна класифікація професій (ISCO) сьогодні має відношення до економічних і соціальних міжнародних класифікацій і забезпечує: міжнародну звітність, порівняння та обмін статистичними та адміністративними даними про види професій; моделювання і розробку національних і регіональних класифікацій професій; можливість використання в країнах, що не розробили свої національні класифікації професій. Завдяки (ISCO) уможлиблюється розвиток програм професійної освіти і навчання та ефективне управління цим процесом»⁴.

В умовах євроінтеграційних процесів важливо також спрямувати увагу науковців на з'ясування тенденцій професійного розвитку особистості і, зокрема, на поглиблення і розширення поняття «інтелектуальний капітал» як сукупність формалізованих і неформалізованих знань, які втілені в інтелекті персоналу, технологіях, бізнес-процесах, взаємовідносинах з клієнтами та самими персоналом і можуть приносити фірмі економічну вигоду та конкурентні переваги. Необхідно виокремити принцип фундаментальності професійної підготовки кваліфікованих робітників, дотримання якого забезпечує формування фахівця як цілісної особистості, здатної на основі оволодіння фундаментальними знаннями інтегрально розв'язувати професійні завдання і життєві проблеми»⁵.

У цьому контексті вважаємо за доцільне наголосити на особливому значенні зарубіжних і вітчизняних теорій особистості.

Видатні українські вчені від Григорія Сковороди до Івана Зязюна залишили фундаментальні міждисциплінарні праці, які потребують нового прочитання, глибокого осмислення, виявлення того, що було

недочуте, не почуте, а нерідко й недооцінене за їхнього життя. Наведемо прізвища лише окремих вчених, велетенською інтелектуальною працею яких обґрунтовано теорії, концепції, методики і моделі розвитку особистості, підготовки молоді

³ Там само, с. 9.

⁴ Там само.

⁵ *Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscyliny* / Pod. Redakcja Z. Szaroty i F. Szloska; Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Akademia Pedagogiki Specjalnej im.

Marii Grzegorzewskiej w Warszawie Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu. – 2013. – S.

10.

до самостійної трудової діяльності. Серед них: А.Макаренко (теорія професійного розвитку особистості); В. Зеньківський (учення про особистість у християнській антропології); В.Вернадський (особистість вченого); О. Кульчицький (концепція українського персоналізму); В. Сухомлинський (теорія виховання всебічно розвиненої, щасливої особистості); Г. Костюк (особистість як «система систем»); В.Роменець (становлення поняття особистості у працях видатних мислителів людства); І.Зязюн (теорія особистості у філософії, психології та педагогіці добра і культури); Д. Тхоржевський (формування особистості у трудовій діяльності); М. Боришевський (особистість у вимірах самосвідомості); Б. Ступарик (особистість кваліфікованого робітника); Ю.Трофімов (особистість в психології праці та інженерній психології); В. Чепелєв (формування особистості в неперервній освіті); М. Ярмаченко (проблема особистості в історії педагогіки).

Впродовж двох останніх десятиліть науковцями НАПН України обґрунтовано нові теорії і концепції особистості: І Бех (теорія і методологія особистісно орієнтованого виховання дитини); С. Максименко (генетико- психологічна теорія народження, зростання та існування особистості); В. Моляко (теорія виховання творчої особистості на основі стратегічного підходу); Г. Балл (концепція особистості у раціогуманістичній психології); В.Рибалка (культурно-психологічна концепція особистості) та інші. Хоча, за висновком М. Боришевського, «й до сьогодні ще немає загальноприйнятого тлумачення самого поняття «особистість», і як і не вироблено і єдиної думки щодо її генези. Існують розбіжності у поглядах на те, коли і з чого починається особистість: одні вважають початком становлення особистості ранні етапи психічного розвитку індивіда, інші пов'язують цей процес із пізнішими етапами онтогенези. Найпереконливішими видаються погляди науковців, які пов'язують становлення особистості із виникненням у дитини самосвідомості». Методологічною основою теоретичного аналізу проблем самоактуалізації особистості в

професійній діяльності є такі відомі підходи: суб'єктно-діяльнісний; особистісно-розвивальний; акмеологічний. Вони тісно пов'язані і взаємодоповнюються. Охарактеризуємо результати акмеологічного напрямку, оскільки проблему самореалізації в особистому житті найбільш широко досліджено науковцями з цього напрямку. Добре відомо, що особистісно-професійний розвиток в акмеології розуміється як процес розвитку особистості (в широкому розумінні). Він здебільшого орієнтований на високий рівень професіоналізму і професійні досягнення, чому сприяє процес навчання й саморозвитку, професійної діяльності і професійних взаємодій на різних етапах життєдіяльності людини.

На важливості такого підходу наголошують у своїх працях «Нестор польських педагогів» Т. Новацький, а також іноземні члени НАПН України З.Вятровський, С.Квятковський, Г. Беднарчик і Ф. Шльосек. Саме ці аспекти професіоналізму мають глибше досліджувати філософи, психологи, педагоги й економісти в умовах динамічних змін ринку праці. Цьому сприяє те, що в сучасній українській філософії, психології і педагогіці поступово окреслюються актуальні й перспективні аспекти професіоналізму, якщо взяти до уваги фундаментальні праці наукових шкіл академіків С. Максименка, В. Моляко з проблеми творчості, В.Кременя – з проблем дитиноцентризму і феномену інновації, І. Зязюна – педагогічної майстерності, С. Гончаренка – фундаменталізації освіти.

На загальнодержавному рівні: пріоритет Людини – Особистості, реальні вкладення в людський капітал, підготовка національної еліти, і основні якої – висока **духовність, патріотизм, професіоналізм, соціальна відповідальність**; пріоритет освіти і науки, особливо професійної у державній політиці, має бути реальним, а не декларативним, що породжує фальшиві лозунги; законодавче введення у нашої державі пільгового оподаткування для підприємств, компаній, різних фірм, які реально вкладають кошти в підготовку виробничого персоналу й передають професійним навчальним закладам найсучаснішу техніку та інше устаткування (такий досвід є в країнах Заходу і Сходу); професійна орієнтація різних категорій населення впродовж життя. Ми поділяємо пропозицію президента НАПН України В. Кременя щодо створення «На базі професійно-технічної освіти, а також технікумів і коледжів міцної системи **професійної освіти**. При цьому об'єднати ці навчальні заклади за місцем їх розташування, перетворивши на багатoproфільні професійні коледжі, де б готували

кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів з різних спеціальностей, потрібних місцевому ринку праці, а також надавали інші освітні послуги». Реалізація цього важливого завдання буде неможливою без прийняття Закону «Про професійну освіту». Послідовні, наполегливі й розумні, законодавчо закріплені кроки будуть підносити соціально- економічний, культурний, освітньо-науковий рівень нашої держави.

Безумовно, розв'язання цих завдань, що мають загальнодержавне значення, потребує нової законодавчої бази.

З урахуванням результатів вивчення цієї надзвичайно складної і суперечливої проблеми нами обгрунтовано основні шляхи розв'язання цих проблем на різних рівнях.

На регіональних рівнях в умовах політики децентралізації:

- розроблення регіональних програм розвитку людського капіталу, професійної підготовки виробничого персоналу, професійної орієнтації різних категорій населення з урахуванням сьогоденних і перспективних потреб регіонального ринку праці у кадрах;
- створення необхідних умов для забезпечення якісної професійної підготовки різних категорій населення, скориставшись досвідом Німеччини, зокрема урядів земель, які за всіма напрямками на законодавчому, матеріально-технічному й кадровому рівні забезпечують високоякісну підготовку на основі випереджувального підходу;
- об'єднання зусиль департаментів / управлінь освіти і науки, служб зайнятості, роботодавців і різних соціальних партнерів у розробленні й реалізації комплексних заходів, спрямованих на професійний розвиток особистості, забезпечення взаємодії усіх соціальних інституцій у забезпеченні інноваційного розвитку професійної освіти і навчання.

На рівнях галузевих міністерств і відомств:

- розроблення щорічних і довготривалих планів співпраці різних галузевих міністерств і відомств, спрямованих на забезпечення неперервної професійної освіти, інноваційного розвитку систем професійної освіти і навчання з урахуванням особливостей і потреб регіональних ринків праці;
- у всіх державних програмах розвитку різних секторів економіки передбачати обов'язковий розділ «Професійна підготовка персоналу», на що необхідно передбачати реальні капіталовкладення;
- доцільно також розробляти і впроваджувати галузеві програми внутрішньофірмової підготовки виробничого персоналу, його професійного навчання, вдосконалення і перенавчання на виробництві. А такий досвід є і в країнах Європейського Союзу, і в Японії, в Південній Кореї, США, Канаді та інших державах.

На рівнях академічної та університетської науки (й не лише структурних підрозділів НАПН України та кафедр психології і

педагогіки вищих навчальних закладів) здійснення фундаментальних і прикладних міждисциплінарних досліджень з проблем професійного розвитку різних категорій населення. Адже неможливо вивчати особистість «по шматочках», фрагментарно досліджувати її професійний розвиток на різних життєвих етапах в умовах автономних підходів. Міждисциплінарні дослідження цих проблем в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів потребують цілісного випереджувального підходу. Нагальною є потреба здійснення міждисциплінарних досліджень із психопедагогіки, на чому наполягав

академік І. Зязюн, неодноразово цитуючи «Психопедагогіку» професора Ліверпульського університету Едварда Стоунса. с. 20-21.

Методологічне осмислення результатів наукових пошуків

У методологічному осмисленні результатів досліджень польських і українських науковців з проблем неперервної професійної освіти відіграють циклічні міжнародні видання. Серед них польсько-український/українсько-польський щорічник «Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia» («Професійна освіта: педагогіка і психологія»), що видавався у 1998-2014 роках. Зміст 15 томів, підготовлених і виданих Комітетом педагогічних наук ПАН, Академією імені Яна Длугоша в Ченстохові (за ред. з польської сторони – професорів, іноземних членів НАПН України Т. Левовицького та Юланти Вільш) та НАПН України, Інституту педагогіки і психології професійної освіти НАПН України (наукові редактори з української сторони

- академік І. Зязюн та автор цієї публікації). Тут публікували результати своїх досліджень видатні польські вчені Вятровський, С. Качор, С. Квятковський, З. Т. Левовицький, Т. Новацький, Ф. Шльосек, В. Фурманек, а також представники різних наукових шкіл Польщі – К.М. Чарнецькі (K.M. Czarnecki), Р. Паженські (R. Parzecki), Ч. Плевка (Cz. Plewka).

В свою чергу, український науковий доробок презентували Г. Балл, Г. Васянович, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Кремень, О. Кульчицька, Л. Лук'янова, В. Лозовецька, О. Матвієнко, В. Радкевич, В. Рибалка, С. Сисоєва, та інші відомі вчені незалежної України. Це видання спрямовувалося на порівняльний аналіз особливостей розвитку професійної освіти в Польщі та Україні, презентацію нових напрямів міждисциплінарних педагогічних, психологічних, соціологічних та інших досліджень. Воно сприяло порівняльному аналізу окремих здобутків вчених обох країн й творчому використанню досвіду впровадження нових концепцій, ідей і методик

неперервної професійної освіти. Останній том цієї науково-видавничої серії побачив світ у 2014 році «*Kształcenie zawodowe : pedagogika i psychologia = Професійна освіта : педагогіка і психологія: пол.-укр., укр.-пол. щорічник / за ред. Тадеуша Левовицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллі Ничкало. Ченстохова; Київ, 2012. [Вип.] XIV*». На жаль, у зв'язку з певними причинами, передусім – суб'єктивними, його випуск був припинений...

На щастя, світ влаштований так, що творчу дію неможливо зупинити і знищити. Вона продовжує свою життєдіяльність в інших організаційних формах. На цьому наголошував академік І. Зязюн у монографії «Філософія педагогічної дії». Відповідно до методологічних положень, обґрунтованих цим видатним українським філософом-педагогом і державним діячем,

філософія педагогічної дії є тією особливою категорією, що не зникає і не помирає автоматично у зв'язку з певними соціально-економічними змінами. Вона формується на духовно-креативному рівні, потребує інноваційних підходів, в умовах динамічних змін, і багатьох загроз та нових суспільних викликів. Її методологічні засади, що стають фундаментом подальших наукових пошуків, набувають нових ознак й надалі розвиваються на інших рівнях духовності і професіоналізму.

Поряд з цим підкреслимо прогностичне значення загальноакадемічних методологічних семінарів, що відбуваються в Києві, двічі на рік перед загальними зборами НАПН України. В них беруть участь не лише академіки, члени-кореспонденти, співробітники академічних інститутів, а й науково-педагогічні працівники вищих навчальних закладів з усіх регіонів України. Ось тематика окремих з них.

Доречно зазначити, що за результатами кожного з них видаються збірники наукових праць. Їх зміст дозволяє простежити розвиток методології та її вплив на реалізацію на практиці нових концептуальних ідей.

Ще одним надзвичайно важливим науковим механізмом цієї діяльності є обговорення актуальних проблем на загальних зборах НАПН України (двічі на рік).

Здійснений аналіз проблем, що обговорюються науковою спільнотою держави, обґрунтовані висновки і пропозиції, на нашу думку, виконують важливу прогностичну функцію.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що для нас дуже цінним є польський досвід заснування і організації наукової життєдіяльності методологічних семінарів у Польщі. Одним із них – Загальнопольський

дослідницький семінар, засновником якого є професор Ф. Шльосек. Науковці з різних університетів, інститутів та інших осередків для обговорення актуальних методологічних проблем збиралися двічі на рік: в Устроню та в Зуберці (Словатчина). За ці роки за редакцією професора Ф. Шльосека видано 16 збірників наукових праць учасників методологічного семінару

«Badanie. Dojrzewanie. Rozwój (na drodze do dokmoralu)». Їх зміст можна кваліфікувати як сучасну наукову хрестоматію з методології і методики педагогічних досліджень. А окремі спеціальні випуски, присвячені видатним польським вченим, є високим морально-етичним взірцем пошанування вчителів на науковій ниві, ще за їхнього життя. Наприклад, до 95-ої річниці від дня народження професора Т. Новацького (2008 р.) та до 90-ої річниці професора Станіслава Качора (2014 р.). Незаперечним є те, що це сприяє вихованню сучасної наукової еліти.

Неперервна професійна освіта у науковій бібліографії

У розвитку науковознавства велику роль відіграє бібліотекознавство як міждисциплінарна галузь, що інтегрує грандіозні пласти наукового знання, накопичені людством на різних етапах цивілізаційного розвитку. Потужним напрямом у цій сфері є бібліографія (bibliography) – у широкому розумінні систематичне вивчення та описання книг. Як зазначено в енциклопедичному виданні «Britannica», слово бібліографія може використовуватися для систематизації видань відповідно до певної системи, для вивчення книжок як матеріальних об'єктів (так звана критична або аналітична бібліографія) або позначення результатів цих видів діяльності. Мета бібліографії – така організація інформації про матеріали з конкретної теми, щоб дослідник міг легко її розшукати.

Звернемося ще до одного визначення: «бібліографія – наука, що вивчає твори друку в контексті більш широкого їх використання з політичними, освітніми, виховними та іншими цілями. Термін «бібліографія» означає також бібліографічні покажчики, списки літератури, огляди. Педагогічна бібліографія вивчає списки педагогічних публікацій, їх класифікацію, методику пошуку і розкриття їх змісту шляхом аннотування і реферування».

Як відомо, наукова бібліографія виконує сукупність функцій, зокрема, наукознавчу, пізнавальну, джерелознавчу та інші. Вона узагальнено відображає результати наукових пошуків різних наукових шкіл, творчих колективів академічних інститутів і кафедр вищих

навчальних закладів та окремих дослідників.

Якісний аналіз різних бібліографічних джерел уможливило цілеспрямоване вивчення й відповідно виявлення стану досліджуваної проблеми в різних країнах, за різними напрямками, з окремих проблем, а також на міждисциплінарному рівні.

Питаннями педагогічної бібліографії впродовж багатьох років системно займається Державна науково-педагогічна бібліотека імені В.О. Сухомлинського НАПН України, якій належить провідна роль у бібліотечно- інформаційному забезпеченні освіти. Її було засновано згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 2018 від 30.10.1999 р. за ініціативою Національної академії педагогічних наук України та Міністерства освіти і науки України з метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку національної освіти, сприяння здійсненню наукових досліджень у галузі педагогіки та психології, упровадження досягнень науки, техніки, кращого досвіду в практику роботи навчальних закладів і їхніх структурних підрозділів – бібліотек, а також сприяння освіти та самоосвіті педагогічних,

науково-педагогічних, бібліотечних кадрів, молоді, що навчається та батьків. У цьому полягає її особливість.

Передусім зазначимо, що це провідна науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства, бібліографознавства, книгознавства та інформаційної діяльності; національне галузеве книгосховище, всеукраїнський науково-інформаційний, науково-методичний та координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Фонд ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського є універсальним і становить понад 600 тис. прим., 50 % якого – документи з педагогіки і психології українською та 33-ма іноземними мовами. Із них – понад 28 тис. примірників документів, які віднесено до національного надбання України. Сформовано 5 колекцій рідкісних видань («Педагогіка», «Психологія», «Шкільні підручники і навчальні посібники», «Колекція документів іноземними мовами», «Колекція часописів XIX – початку XX ст.»). Започатковано електронні наукові періодичні видання: «Наукові праці державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського», інформаційно-аналітичний бюлетень «Аналітичний вісник у сфері освіти й науки».

Фахівцями бібліотеки за роки незалежності розроблено й упроваджено систему інформаційно-бібліографічного забезпечення освіти й науки. Підготовлено низку науково-допоміжних бібліографічних показників, зокрема, з проблем профільного навчання

у старшій школі, розвитку професійної освіти за роки незалежності України, вищої освіти України в умовах трансформації суспільства, а також сучасних технологій навчання та позашкільної освіти. Наведемо назви лише окремих показників.

Профільне навчання в старшій школі: шляхи розвитку: наук.-допом. бібліогр. показч. Вип. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди; упоряд.: Пономаренко Л.О., Стельмах Н.А., Айвазова Л.М.; наук. консультант Кизенко В.І.; авт. вступ. ст.: Бібік Н.М., Кизенко В.І.; наук. ред. Рогова П.І.]. – К.: [б. в.], 2010. – 185 с.

Професійна освіта України за роки незалежності (1991 – 2003 рр.): наук.-допом. бібліогр. показч. / АПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти; [упоряд.: Пономаренко Л.О., Моїсеєва І.П., Ніколюк Л.І., Штома Л.Н., Бабич Є.К.; наук. консультант Ничкало Н.Г.; рецензенти: Зязюн І.А., Лікарчук І.Л., Панченко П.П.; відп. за вип. Букшина Т.Ф.; ред. Бабич Є. К.]. – К.: [б.в.], 2004. – 268 с.

Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 2007-2011 рр. [Електронний ресурс]: наук.- допом. бібліогр. показч. Вип. 2. Ч. 2 / НАПН України, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, Ін-т вищої освіти; [упоряд.: Лисиця Н. В., Чорнойван Г.П., Стельмах Н.А., Айвазова Л.М., Бублик Н.М.; наук. консультант Корольов Б.І.; наук. ред. Рогова П.І.; бібліогр. ред. Пономаренко Л.О.]. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2014. – 416 с.

Про посилення уваги українських науковців до досліджень проблем неперервної освіти переконливо свідчать 19 бібліографічних показників, виданих впродовж останніх двадцяти років Інститутом педагогіки і психології професійної освіти (з 2007 р. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих) та Інститутом професійно-технічної освіти. Серед них 4 бібліографічних показника праць науковців Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, упорядником яких є талановитий бібліотечний працівник, головний бібліотекар цього інституту Л. Штома. Ці бібліографічні видання дають змогу простежити динаміку розвитку наукових шкіл, здійснити ретроспективний аналіз педагогічних досліджень з проблем підготовки виробничого персоналу, а також виявити прогалини в цій справі. Цінними є показники, присвячені естетичним та етичним основам розвитку педагогічної майстерності викладачів вищих педагогічних навчальних закладів; 3 показника – розвитку професійної освіти України за роки незалежності.

Безумовно, це лише перший крок у створенні наукової бібліографії з проблем неперервної освіти. Попереду – великий пласт пошукової роботи, спрямованої на виявлення і систематизацію вітчизняних і зарубіжних документальних джерел щодо законодавчої бази становлення і розвитку освіти в Україні і зарубіжних державах. Важливим бібліографічним джерелом є покажчики наукових і науково-методичних праць видатних українських вчених: Г. Балла, І. Зязюна, С. Гончаренка, Д. Тхоржевського, О. Дубинчук, Б. Ступарика та інших. Наукова спадщина кожного з них представлена багатьма методологічними, теоретичними і методичними працями, присвяченими проблемам неперервної професійної освіти.

Упродовж останніх років посилено увагу до створення бібліографічних покажчиків за результатами міжнародних проєктів. Переконливим прикладом є багатолітня співпраця науковців Національної академії педагогічних наук України та Комітету педагогічних наук Польської Академії наук, Наукового товариства «Польща-Україна». Ініціатор і співзасновник цього товариства разом з академіком І. Зязюном (1938 – 2014) є професор, доктор хабілітований, директор Інституту педагогіки Академії

спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської, іноземний член НАПН України Ф.Шльосек.

Вважаємо також доцільним (актуальним) підкреслити доцільність і наукову важливість створення електронних бібліографічних покажчиків.

Реалізація положень концепції неперервної освіти впродовж життя, обґрунтованих у Доповіді Міжнародної комісії з освіти для ХХІ століття

«Освіта: невідомий скарб (1996 р.) та цілей програми ЮНЕСКО «Освіта для всіх» (2002 р.) потребує врахування особливостей соціально-економічного і культурного розвитку кожної країни, розроблення й прийняття нової законодавчої бази. Це сприятиме обґрунтуванню стратегічних програм та інших документів загальнодержавного значення.

Незаперечним, на нашу думку, є те, що ця діяльність потребує науково- методичного забезпечення. НАПН України передбачає подальше розширення досліджень з педагогічних і психологічних наук. Йдеться про пріоритетний напрям розвитку науки і техніки, зокрема: фундаментальні наукові дослідження з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку суспільства і

держави.

Розвиток творчої співпраці науковців України і Польщі, реалізація спільних дослідницьких проектів, порівняльний аналіз концепцій, програм і методик, врахування результатів завершених міждисциплінарних досліджень з професійної педагогіки, а з проблем педагогіки, психології і соціології праці сприятиме взаємозбагаченню систем професійної освіти і навчання наших країн.

•Інновації у професійній підготовці кваліфікованих робітників в умовах ринку праці

Передусім зазначимо, що ця проблема безпосередньо пов'язана з інноваціями як процесом творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій. Зрозуміло, що їх впровадження помітно впливає на підвищення показників (рівнів) досягнень у різних структурних компонентах освіти. Завдяки цьому відбувається перехід системи до якісно іншого стану.

Етимологічний та історичний аспекти

Інновація – (з пізньолат. *innovatio*, англ. *innovation* – нововведення) – явища культури: 1) ті які були відсутні на попередніх

стадіях її розвитку, але ті, що з'явилися на цій стадії й дістали в ній визнання.

• ті, що закріпилися в знаковій формі і (або) в діяльності на основі зміни способів, механізмів, результатів, змісту цієї ж діяльності. В.Абушенко наголошує, що в другому випадку частіше використовують поняття нововведення, відображаючи його сутність в термінах інноваційної діяльності та інноваційних процесів (якщо враховується процес паралельних змін у середовищі) й розвиваючи його зміст як комплексний процес створення, поширення й використання нового практичного засобу (новшества) для задоволення людських потреб, що змінюються в ході розвитку соціокультурних потреб і суб'єктів⁶. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» викладено три основні значення цього слова: 1. Нововведення. *Інновація освіти*. 2. Комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку нової техніки, технологій, винаходів і т.д. *Фінансові інновації*. 3. Нове явище у мові⁷. Отже, слово інновація має комплексне значення, оскільки складається з власне ідеї та процесу її практичної реалізації.

Проблема інновацій – інтердисциплінарна, вона знаходиться в дослідницькому полі багатьох наук й передусім філософії. Що ж стосується інноваційного процесу, то він є багатоаспектним й

спрямовується на створення, поширення й використання новшества (тобто сукупності нових ідей і пропозицій, котрі потенційно можуть бути здійснені й за умови масштабності їх використання та ефективності результатів можуть стати основою будь-якого нововведення. Це широкоаспектний процес перетворення нових видів і способів життєдіяльності людини (нововведень) в соціально-культурні норми та зразки, що забезпечують їх інституційне оформлення, інтеграцію і закріплення в культурі суспільства.

Ці процеси мають циклічний характер, тісно пов'язані з життєвим циклом нововведення й спрямовані не на збереження вже досягнутого, а на перехід в іншу якість. Зазначимо, що в цій діяльності неминучим є ризик неоптимальності або навіть нежиттєздатності того, що пропонується. Об'єктивною потребою стає критичний аналіз норм і актуальних ролей, що застаріли, а нерідко і їх заміна. Як наголошують філософи (Е.Кучко та інші), це одна із основних соціокультурних передумов розвитку суспільної практики її збагачення новими пізнавальними, технологічними, етичними, естетичними та іншими формами багатого досвіду, накопиченого людьми⁸.

⁶ Абушенко В.Л. Инновация // Всемирная энциклопедия: Философия / главн.науч.ред.и гост. А.А. Грицанов.

• М.: АСТ, МН: Хаврест, Современный литератор, 2001. – С. 416-417.

⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (за ред. і допов.) / Уклад. і голов.ред.

В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. – С. 498.

⁸ Там само, С. 416.

У зв'язку з цим доцільно привернути увагу до двох взаємопов'язаних процесів. Той чи інший досвід формується в процесі конкретного виду соціально-культурної діяльності (науково-дослідної, виробничої, побутової та іншого). З цього випливає, що інноваційний процес являє собою механізм переводу нововведень із сфери безпосереднього досвіду в сферу суспільно- історичного досвіду. Зрозуміло, що він здійснюється по-різному залежно від особливостей кожної сфери – освітньо-виховної, виробничої, технологічної та інших. Особливо наголосити на креативності цього процесу, його міждисциплінарності.

Аналізуючи проблему інновацій в освіті, необхідно звернутися до її історії. Дослідники відносять її до другої половини ХІХ століття, коли зародилася експериментальна педагогіка. Тут не можна не згадати професора Ернста Меймана (1862-1915) – німецького педагога і психолога, засновника експериментальної педагогіки. «Першим завданням експериментальної педагогіки є нове обґрунтування наукової педагогіки. Педагогічна практика, безумовно, також дуже серйозно торкається результатів експериментально- педагогічних досліджень, але

до цього часу лише малою мірою робилися практичні висновки з наших сучасних спроб, спрямованих на розробку наукової педагогіки за новими методами і ми, зрозуміло, маємо бути більш обережними із застосуванням наших нових способів дослідження в справі практичного виховання і навчання⁹, – такий висновок робить цей вчений на основі багатолітніх досліджень.

Професор Ернст Мейман наголошує, що «експериментальна педагогіка, як і її духовна мати – експериментальна психологія, виникла не відразу. Нові наукові напрями ніколи не виникають за один прийом і вони ніколи не є чимось абсолютно новим; навпаки, при більш близькому розгляді ми завжди бачимо в них поступовий розвиток ідей, які вже існували раніше. Таким чином, і експериментальна педагогіка, якщо розглядати її з історичної точки зору, частково виникла з тих перших пошуків і спроб наукового обґрунтування педагогіки, яким ми зобов'язані великим педагогам минулого, особливо Песталоцці і деяким пізнішим філантропістам, – частково завдяки впливам, що мали місце на педагогічні дослідження з боку інших емпіричних наук, котрі в багатьох пунктах торкаються педагогіки... Але найбільш важливим моментом для розвитку нового педагогічного напрямку було

⁹ Проф. Эрнст Мейман. Лекции по экспериментальной педагогике. Перевод с немецкого прив.-доц. Н.Д. Виноградова. Часть I. Умственное и физическое развитие детей. Издание о-ва «МИР» Москва, Знаменка, 9, 1911. – С. 9.

оволодіння методами дослідження, які використовуються експериментальною психологією»¹⁰.

Український дослідник проблем управління інноваційними процесами Л.Ващенко робить об'єктивний висновок, що реформаторські течії кінця XIX століття вплинули на створення в Німеччині, Великій Британії, Чехії, США та інших країнах навчальних закладів пошукового типу діяльності – «експериментальних шкіл». В них експериментально перевірялися нові педагогічні ідеї та концепції (наприклад, «Лабораторна школа» Дж.Дьюї, «Органічна школа» М.Джонсона, «Школа гри» М.Гратта, дитяча школа М.Наумберга та інші.

В історію педагогіки увійшли «нові школи» створені в країнах Західної Європи, зокрема: О.О'Нейла (Кірслі, Велика Британія); «Вільна шкільна громада» Г.Вінекена (Німеччина); дитячі будинки Януша Корчака (Польща). У цих освітньо-виховних закладах вперше знайшла відображення й творчо реалізовувалася ідея цінності

індивідуальних особливостей кожної дитини¹¹.

Винятково важливу роль у розвитку інноваційних процесів в освіті відіграло Бюро педагогічних експериментів, створене в 1911 р. під керівництвом Дж.Дьюї в Нью-Йорку. Відомий також факт, що разом з дружиною він відкрив у Чікаго експериментальну початкову школу¹². У зв'язку з цим не можна не згадати і про цілеспрямовану діяльність міжнародного об'єднання «Нова школа», заснованого у 1912 р. А.Фер'єром у Швейцарії. Ці та інші організації спрямовували свої наукові пошуки на виявлення та узагальнення прогресивних ідей у розвитку освіти в різних країнах.

Інновації у професійній освіті

Інноваційні процеси досить стрімко розвивалися і в системах професійної освіти. Це зумовлювалося розвитком економіки, народженням нових галузей промисловості і сільського господарства, використанням нової техніки і технологій, потребами впровадження результатів науково-технічних досліджень. В енциклопедичному виданні «Профтехосвіта України: XX століття» викладено унікальні історичні матеріали, які підтверджують, що підвалини професійної освіти як організаційної системи підготовки кваліфікованих спеціалістів було закладено ще в часи Київської Русі, коли Ярославом Мудрим була заснована школа перекладачів і переписувачів при Софії Київській. Традиції професійної підготовки молоді

¹⁰ Там само, С. 10.

¹¹ Ващенко Л.М. Інновації в освіті // Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 338-340.

¹² Психология: Биографический библиографический словарь / пер. з англ. – СПб: «Евразия», 1999. – С. 251.

продовжилися в діяльності ремісничих цехів українського середньовіччя, коли досить розвинутою була система індивідуального учнівства у козацькому суспільстві та на Слобожанщині у другій половині XVII-XVIII ст. У травні 1804 р. у Чернігові почала працювати перша реміснича школа¹³.

Після цього було чимало різних етапів у розвитку систем підготовки кваліфікованих робітників. Президент Національної академії педагогічних наук України В.Г.Кремень у вступному слові до цього видання зазначив:

«Працівники і вихованці системи професійно-технічної освіти України на різних етапах її діяльності разом зі своїм народом торували шлях перемог і поразок, набували знання, досвід і професійну майстерність. Вони були затребувані, їх інтелект, наполегливість, невтомна праця творили духовні і матеріальні цінності держави. Минуть роки, та

житиме те, що створено людиною-творцем, її золотими руками, розумом і серцем»¹⁴.

На нашу думку, саме ці ознаки людини-творця стали і запорукою і водночас міцним двигуном – рушієм постійних інноваційних процесів у професійно-педагогічній діяльності, спрямованій на підготовку «золотих рук». Ці «золоті руки» не тільки створювали матеріальні цінності, зводили храми і палаци, невмирущі пам'ятки культури і мистецтва, а й плекали нові покоління майстрів-новаторів і в професійно-технічних навчальних закладах, і на виробництві.

Професійно-технічна освіта – унікальне явище в історії української держави. Незважаючи на численні проблеми, суперечності, катаклізми в соціально-економічних процесах, а їх було немало, педагогічні працівники цієї системи (і викладачі, і майстри виробничого навчання), більшість керівників ПТНЗ залишалися ентузіастами, оптимістами, справжніми борцями за інноваційний розвиток цієї системи, покликання якої – підготовка кваліфікованого робітника для різних виробничих галузей, виховання любові до обраної професії, до трудової діяльності.

Інноваційний розвиток цієї системи не загальмувався і на початку ХХІ століття, в умовах ринкової економіки, коли постали нові суперечності у розвитку професійно-технічної освіти, й стали більш помітними на всеукраїнському рівні явища, пов'язані з недооцінкою державної політики щодо створення необхідних умов для підготовки висококваліфікованих робітників.

¹³ Профтехосвіта України: ХХ століття. Енциклопедичне видання / За ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво

«АртЕк», 2004. – С. 11.

¹⁴ Там само, С. 3.

Серед багатьох прикладів інноваційної діяльності в цій справі наведу лише один, що дозволяє побачити й відчутти це явище в умовах сучасного ринку праці.

Департамент професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України ініціювали проведення Всеукраїнської естафети інноваційних проектів у системі професійно-технічної освіти. Така пропозиція стала потужним імпульсом в інноваційній діяльності педагогічних колективів, методичних служб, відкрила нові джерела педагогічної творчості.

Зазначимо, що такий задум та його реалізація зумовили необхідність системного наукового аналізу й об'єктивної експертизи авторського і колективного творчого доробку, до його осмислення і доопрацювання з урахуванням результатів нових досліджень з проблем теорії і методики професійної освіти, а також участі в міжнародних проектах.

Досить цікавим є те, що на цей конкурс надійшли 502 проекти, запропоновані ПТНЗ та обласними методичними службами профтехосвіти. Про що це свідчить?

По-перше, такий справді величезний обсяг науково-методичної роботи під час проведення естафети вдалося досягнути лише завдяки тому, що в попередні роки і колишнім Науково-методичним центром профтехосвіти МОН України, і нинішнім Інститутом інноваційних технологій і змісту навчання, і відповідними центрами та кабінетами було закладено міцний фундамент. В усіх областях, містах Києві й Севастополі, стали традиційними конкурси «Педагог року» (серед різних категорій педагогічних працівників), виставки-ярмарки педагогічних ідей, огляди роботи училищних методичних об'єднань. Проводяться також конкурси обласних навчально-методичних, науково-методичних центрів профтехосвіти, під час яких народилося чимало перспективних ідей і пропозицій. Переможцем конкурсу визнано Науково-методичний центр профтехосвіти у Хмельницькій області, який очолює талановитий вчений в галузі професійної педагогіки Л.І.Шевчук. Лауреатами конкурсу стали центри і кабінети Дніпропетровської, Луганської, Харківської, Черкаської областей та м. Києва. Матеріали, підготовлені для участі в цих всеукраїнських і регіональних заходах, стали справжньою скарбницею кращого педагогічного досвіду, в основі якого – інноваційні педагогічні ідеї.

По-друге, помітною особливістю педагогічних колективів багатьох професійно-технічних навчальних закладів є те, що їхня **ініціативність** (франц. initiative, від лат. initium — початок) переростає в **інноваційність**. Адже ініціативність — це морально-психологічна риса особистості, що

характеризується здатністю й схильністю до активних і самостійних дій у педагогічному процесі, в освітньо-виховному процесі. Саме вона є джерелом інноваційності в діяльності навчальних закладів різних типів. Сьогодні можна навести десятки, а то й сотні прикладів, що переконливо ілюструють, як з ініціативи окремого педагога народжувалися нові ідеї, розроблялися нетрадиційні методики й утверджувалися педагогічні інновації. Імена Віктора Шаталова з

Донецька, Миколи Палтишева з Одеси, Віктора Харабета з Маріуполя увійшли в історію профтехосвіти України як імена педагогів-новаторів. За радянських часів ці майстри своєї справи керували всесоюзними і республіканськими школами передового педагогічного досвіду. Їхня діяльність сприяла створенню в професійних навчальних закладах інноваційного середовища.

По-третє, вважаємо за доцільне наголосити на винятковій важливості підвищення мотивації до інноваційної діяльності, усвідомлення викладачами, майстрами та керівниками училища, об'єктивної потреби в їх безпосередній участі в інноваційній діяльності. У цьому всеукраїнському проекті взяли участь 456 педагогічних працівників із 109 професійно-технічних навчальних закладів різних типів. На нашу думку, це свідчить про небайдужість до впровадження інновацій у системі професійно-технічної освіти. Адже саме в такій діяльності народжуються нові моделі, педагогічні проекти, педагогічні технології, спрямовані на підвищення якості навчально-виробничого процесу і всієї освітньо-виховної роботи. Поряд з цим, інноваційні проекти в професійному навчанні сприяють оновленню змісту, методів і форм організації навчально-виховного процесу, технологій підготовки сучасного виробничого персоналу, а також розвитку взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з різними учасниками освітньо-виховної діяльності. Маємо на увазі соціальне партнерство як важливу педагогічну категорію й водночас як вагомий педагогічно-економічний і правовий механізм забезпечення професійної освіти і навчання в умовах ринкової економіки.

По-четверте, аналіз багатьох інноваційних проектів показав, що серед їх авторів чимало тих, котрі вже давно беруть активну участь у науково-дослідній роботі, в діяльності експериментальних педагогічних майданчиків, заснованих НАПН України (зокрема, Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих, Інституту професійно-технічної освіти та Інституту інноваційних технологій і змісту навчання МОН України). Наведемо лише назви окремих інноваційних проектів: «Інформаційно-консультаційний центр в училищі», творче використання якого створює нові можливості для розробки і впровадження інновацій не тільки в професійних навчальних закладах

Автономної Республіки Крим, а й усієї України. Керівник проекту — кандидат педагогічних наук, доцент М.І. Пальчук, директор Сімферопольського ВПУ ресторанного сервісу і туризму. Кандидат педагогічних наук, доцент, директор ВПУ № 1 м. Тернополя А.В.

Каплун разом зі своїми колегами з училища і Тернопільського технічного університету кандидатами технічних наук Б.П. Татариним та І.Я. Стадником підготували проект «Наступність у педагогічній системі Вище професійне училище — технічний університет». Як бачимо, керівники професійних навчальних закладів, які здійснюють наукові дослідження, проводять експерименти, впливають на розвиток інноваційної діяльності.

Отже, від наукового статусу й творчого потенціалу профтехосвітян значною мірою залежить розвиток **інноваційних процесів** в українській професійно-технічній освіті. На нашу думку, їх доцільно розглядати як складову цілісної педагогічної системи. Цю діяльність необхідно розвивати на наукових засадах і всіляко підтримувати (морально, і, що дуже важливо, – матеріально).

Позитивним явищем стало заснування спеціального порталу Міністерства освіти і науки України, на якому можна ознайомитися з інноваціями у системі професійно-технічної освіти України (<http://www.proftekhosvita.org.ua/>). До речі, в рамках Українсько-канадського проекту видано каталог інновацій у професійно-технічних навчальних закладах України, в якому здійснено систематизацію за такими розділами:

- Інформаційні технології навчання.
- Методична робота.
- Інноваційні навчальні технології.
- Виховна робота.
- Спеціальне партнерство.
- Управління професійно-технічними навчальними закладами¹⁵.

Ознайомлення з цими матеріалами уможлиблює висновок, що інноваційна діяльність стала органічною потребою педагогічних колективів і водночас характерною ознакою на сучасному етапі.

Водночас, висловимо деякі міркування. На жаль, не досить високий рівень педагогічної культури й, напевно, недооцінка важливості врахування результатів наукових досліджень з педагогіки, психології та інших галузей знання призвели подекуди до підміни понять, а відповідно — й до деяких викривлень у запропонованих проектах. Ось чому не всі з них можна оцінювати як інноваційні. А є й такі приклади, коли сумніве й відповідальне

¹⁵ Інновації у системі професійно-технічної освіти України / Укр.-канад. Проект «Децентралізація упр. навчанням в Україні»; уклад. Щербак О.І. – К., 2008. – ВЦ «Просвіта». – 40 с.

обов'язків оцінюється як інноваційна діяльність. Або ж інший підхід, коли багаторічний педагогічний досвід підготовки кваліфікованих робітників пропонується розглядати як інноваційний проект.

Педагогічна інноватика

Висловлюємо наше переконання: розвиток інноваційних процесів у професійно-технічній освіті потребує системного підходу. Необхідно враховувати, що **педагогічна інноватика** — це важливий напрям у педагогічній науці. Її мета — вивчення процесів і тенденцій в оновленні педагогічної діяльності, принципів, закономірностей у розвитку освіти, зокрема, професійної.

Вважаємо, що в професійно-технічних навчальних закладах, науково-методичних і навчально-методичних центрах і кабінетах доцільно здійснювати класифікацію педагогічних нововведень. Як відомо, інновації в освіті систематизуються за напрямками, що залежать від сфери застосування; масштабів перетворень; інноваційного потенціалу; позиції відносно свого попередника, який започаткував цей інноваційний напрям; місця появи; часу появи; рівня очікування, прогнозування і планування (очікувані планові нововведення і неочікувані, незаплановані нововведення). Важливе значення також має ця галузь педагогічного знання, зокрема: дидактичні нововведення; виховні нововведення; навчально-виробничі, технологічні, управлінські та інші нововведення.

З метою надання допомоги педагогічним колективам ПТНЗ у створенні інноваційної атмосфери важливо також вивчати теоретичні засади педагогічної інноватики, тенденції її розвитку в інформаційно-технологічному суспільстві, закони перебігу інноваційних процесів в освіті, принципи управління, типи структур інноваційних процесів, динаміку розвитку та умови їх ефективності. Поряд з цим наголосимо на важливості аналізу вже відомих та нових педагогічних технологій в різних освітянських підсистемах, виявлення їх особливостей, ключових ознак кожної з них, а також порівняльного аналізу відомих класифікацій педагогічних технологій.

Зрозуміло, що ця робота і в професійних навчальних закладах, і в обласних методичних службах профтехосвіти потребує випереджувального підходу, врахування результатів вітчизняних і зарубіжних досліджень. Адже педагогічна інноватика є важливою умовою піднесення рівня педагогічної майстерності викладачів загальноосвітніх і спеціальних дисциплін та майстрів виробничого навчання, забезпечення якості професійної підготовки. На нашу думку, вона має пронизувати психолого-педагогічну підготовку

майбутніх педагогів професійної школи, систему підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників в інститутах післядипломної педагогічної освіти, а також роботу училищних методичних об'єднань та самоосвіту викладачів, майстрів виробничого навчання і керівників навчальних закладів.

За таких умов об'єктивно зростає роль працівників методичних служб на обласному рівні та в училищах, їх завдання — вміти прогнозувати й забезпечувати випереджувальний підхід у розвитку інноваційної діяльності.

На жаль, в сучасних умовах методичні служби системи професійно-технічної освіти перебувають в лещатах суперечностей, що з кожним роком все більше їх стискають. Так, усі управлінські органи погоджуються з тим, що нині методист має бути науковцем з досвідом роботи у професійному навчальному закладі, публікувати свої авторські праці, надавати кваліфіковану науково-методичну допомогу педагогічним працівникам у розвитку інноваційної діяльності, проведенні експериментальної роботи, впровадженні результатів наукових досліджень з теорії і методики професійної освіти. Дуже прикро, що мізерна заробітна плата, відсутність коштів на відрядження з метою стажування, участь в конференціях і семінарах, роботи в наукових бібліотеках та інші причини позбавляють їх таких можливостей. У багатьох обласних управліннях освіти і науки методистів обласних центрів і кабінетів використовують як допоміжний персонал для виконання різних доручень, написання довідок і звітів чи перевірки скарг.

Вивчення стану цієї проблеми в інших країнах свідчить про значне посилення ролі науково-консультативних і методичних служб, підвищення статусу і заробітної плати їх працівників. У постсоціалістичних країнах на базі колишніх обласних навчально-методичних центрів і кабінетів створюються регіональні інститути розвитку професійної освіти. В Україні ще недостатньо приділяється уваги створенню необхідних умов для інноваційної діяльності в закладах системи профтехосвіти. Ця проблема гарно декларується, а реалії ж свідчать про зовсім протилежне.

Для подальшого розвитку педагогічної інноватики в системі підготовки сучасного виробничого персоналу, на нашу думку:

- створити єдину інформаційно-аналітичну систему інноваційної методичної діяльності, спрямовану на розвиток педагогічної інноватики у професійних навчальних закладах різних типів і форм власності. Це передбачає формування ресурсних центрів, банків даних інноваційного педагогічного і

виробничого досвіду, авторських педагогічних технологій;

- сформувати в колективах професійних навчальних закладів сприятливі умови (психологічні, організаційно-педагогічні, матеріально-технічні та ін.) для розвитку інноваційної діяльності, підвищення інноваційної культури викладачів, майстрів виробничого навчання та керівників закладів, підтримки їхньої інноваційної поведінки та розвитку інноваційного потенціалу;
- здійснювати перехід від авторитарного до інноваційного прогностичного характеру управління професійним навчальним закладом на основі постійної взаємодії із соціальними партнерами з урахуванням динаміки змін на ринку праці.

Поряд з цим зазначимо, що необхідно домагатися розуміння й усвідомлення керівниками органів державної влади і управління виняткової важливості підтримки інновацій у розвитку професійної освіти. Адже саме ця галузь покликана готувати конкурентоспроможних на ринку праці фахівців, компетентних, свідомих своєї значущості в житті та світі.

Зрозуміло, що інновації у розвитку систем підготовки виробничого персоналу тісно пов'язані з державною політикою щодо створення Національної інноваційної системи України. 13 липня 1999 р. Верховною Радою України було схвалено Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України. 20 червня 2007 р. у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання «Національна інноваційна система України: проблеми формування і реалізації». У прийнятих рекомендаціях з цього питання передусім було проаналізовано основні недоліки у формуванні національної інноваційної системи. До них, зокрема, внесено і таке положення: відсутність стратегії переходу України до інноваційної моделі розвитку, неналежне використання методів наукового планування на всіх рівнях управління (системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільових методів управління тощо), недостатній рівень інноваційної культури працівників органів державної влади.

Через неефективне використання існуючого освітнього, науково-технічного та виробничого потенціалу, недостатній розвиток та розповсюдження «закриваючих технологій» держава втрачає можливість використання стратегії нарощування інноваційного потенціалу на визначених пріоритетних напрямках науково-технічного прогресу, що в рамках нового світового розподілу праці загрожує закріплення у країні екстенсивної моделі розвитку економіки, яка ґрунтується переважно на низькотехнологічних укладах.

Світовою практикою напрацьовано три типи стратегій інноваційного розвитку: стратегія перенесення (використання

технічного потенціалу та перенесення його досягнень на терени власної економіки), стратегія запозичення (освоєння виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної дешевої робочої сили та наявного науково-технічного потенціалу), стратегія нарощування (використання власного науково-технічного потенціалу, залучення іноземних вчених і конструкторів). В Україні переважають ознаки першого та, частково, другого типу інноваційного розвитку¹⁶.

Наступним важливим кроком на загальнодержавному рівні стали Парламентські слухання у Верховній Раді України «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»¹⁷. Стенограма в якій відображено цінні матеріали цього парламентського засідання, офіційні документи Кабінету Міністрів України та інші додаткові матеріали, підготовлений проект Стратегії – це результати великої аналітичної і прогностичної роботи наукових та урядових структур Національної і галузевих академій, міністерств і відомств.

«Модернізація економіки, зміни в соціальній системі захисту, медицині інших сферах вимагають і нової якості освіти», – зазначено у виступі Президента України Віктора Януковича із щорічним Посланням до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2011 році» 7 квітня 2011 р. Інноваційна діяльність у розвитку системи підготовки сучасного виробничого персоналу стає об'єктивною потребою, невід'ємною складовою і важливою умовою цього процесу.

•Творче використання конструктивних ідей зарубіжного досвіду у модернізації профтехосвіти

Закономірним є те, що наприкінці ХХ – початку ХХІ століття міжнародними організаціями прийнято важливі документи з проблем освіти, розвитку людських ресурсів, підготовки сучасного виробничого персоналу. Опубліковано також результати багатьох досліджень, проведених міжнародними організаціями, в яких обґрунтовано нові концептуальні підходи до прогнозування розвитку цієї основоположної галузі суспільного розвитку.

¹⁶ Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації / Упор. Г.О.Андрощук, М.М.Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 104.

¹⁷ Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г.О.Андрощук, І.Б.Жиляєв, Б.Г.Чичевський, М.М.Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

Міжнародні тенденції

Назвемо лише окремі документи, котрі мають важливе методологічне значення для розв'язання проблем професійної освіти і навчання в умовах прискорення темпів економічного, соціального і технологічного розвитку:

- Доповідь Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, подана ЮНЕСКО у 1996 р. Це документ має глибоку філософську назву – «Освіта: невідомий скарб»¹⁸;
- Рекомендації Другого Міжнародного Конгресу ЮНЕСКО з технічної і професійної освіти «Технічна і професійна освіта і навчання: Погляд у XXI століття». Сеул, 26-30 квітня 1999 р.¹⁹;
- Висновки про розвиток людських ресурсів, і підготовку кадрів, прийняті Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на 88-ій сесії у 2000 р.²⁰;
- Переглянута рекомендація про технічну і професійну освіту, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 31-ій сесії 2 листопада 2001 р.²¹.

Підкреслимо також винятково важливе значення положень, викладених у Меморандумі Європейської Комісії «Навчання протягом усього життя». Проблематика неперервної освіти, обгрунтована в Меморандумі під гаслом

«навчання протягом усього життя», протягом багатьох років перебуває в центрі уваги міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на сприяння розвитку освіти та економіки. У цій справі неабияку роль відіграють рапорти ЮНЕСКО, ОЕСР (організації економічної співпраці та розвитку) та Римського клубу.

У цих та інших документах наголошується на необхідності розширення міжнародної співпраці, об'єднанні зусиль різних держав у розвитку професійної освіти і навчання в умовах постійних економічних, соціальних і технологічних перетворень.

Доречно нагадати, що такого підходу закладено також у Переглянутій Рекомендації ЮНЕСКО «Технічна і професійна освіта та підготовка для двадцять першого століття». Тут обгрунтоване винятково важливе положення з цього питання: «Національна політика має сприяти

¹⁸ Техническое и профессиональное образование и подготовка для двадцать первого века: Рекомендации ЮНЕСКО и МОП. – Париж – Женева: Организация объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры. Международная Организация труда. - 2001. – 38 с.

¹⁹ Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття). – К.: «Райдуга», 1993, с. 28-38.

²⁰ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – 7-9 жовтня 2001 року. – К.: Міністерство освіти і науки

дослідженням, пов'язаним з технічною і професійною освітою з особливим акцентом на її потенціал в рамках освіти протягом усього життя і бути спрямованою на її поліпшення та актуалізації відповідно до соціально- економічних змін. Ці дослідження доцільно проводити на національному та інституційному рівнях, а також за ініціативою окремих осіб»²².

Особливості проектів в профтехосвіті України

Підкреслимо, що в автономному режимі, у закритому педагогічному й виробничому середовищі модернізація професійної освіти і навчання – це неможлива й не реальна справа. Тут вкрай необхідні міжнародна співпраця, педагогічний діалог, виявлення спільного і розбіжностей у системах професійної освіти і навчання різних держав та України.

Загальновідомою є істина про неможливість і недоцільність механічного перенесення цієї чи іншої моделі освіти, що народилася, пройшла становлення і розвиток в іншій країні, або ж конкретних методик зарубіжних науковців і практиків на освітянську ниву України, як і інших держав. До вітчизняних ідей, відповідно – концепцій, моделей, методик, навчальних закладів нового типу необхідно йти власним шляхом, з послідовним, науково обґрунтованим урахуванням національних традицій, конкретних умов і можливостей, а також світових тенденцій, що відповідають потребам розв'язання глобальних проблем людства.

Доцільним та перспективним може бути шлях виявлення прогресивних ідей того чи іншого зарубіжного досвіду, їх філософський, порівняльно- педагогічний аналіз, з'ясування концептуальних засад становлення і розвитку конкретних освітньо-виховних і моделей, їх зіставлення з вітчизняними підходами, концепціями і моделями та виявлення на цій основі можливих напрямів впровадження цих ідей в іншій державі, в тому числі і в Україні, за умови науково-методичного забезпечення з урахуванням сукупності чинників (соціально-культурних, економічних, соціологічних, психологічних, кадрових, матеріально-технічних) та спрямованості державної політики в цій галузі.

Підкреслимо, що досягнення цієї мети сприяють порівняльні педагогічні і психологічні дослідження, спрямовані на всебічне об'єктивне вивчення та осмислення світового освітнього процесу, виявлення світових тенденцій, прогресивних ідей у концепціях і

моделях розвитку освіти в різних країнах та прогнозування розвитку освіти в окремій державі, в певному регіоні чи в цілому світі.

²² Там само, с. 11.

Міжнародні проекти, з проблем професійної освіти і навчання, що реалізуються в нашій державі протягом останніх п'яти років, стали помітним позитивним явищем. Цьому сприяє послідовна співпраця Європейського Фонду освіти (ЄФО) та Міністерства освіти і науки України. У 2001 році була започаткована добра справа – підготовка спецвипуску журналу «Професійно-технічна освіта», присвяченого аналізу стану реалізації проекту «Реформування ПТО в Україні». Трьома мовами (українською, англійською та російською) було опубліковано 18 статей міжнародних експертів та працівників навчальних закладів профтехосвіти – учасників проекту. Тисячний тираж цього видання розійшовся, як говориться, в одну мить і вже сьогодні став бібліографічною рідкістю. З цього змістом ознайомилися і члени секції «Професійно-технічна освіта» під час Другого Всеукраїнського з'їзду працівників освіти (у жовтні 2001 р.), учасники ряду міжнародних семінарів та конференцій з проблем профтехосвіти.

Відділення педагогіки і психології профтехосвіти АПН України, Департамент профтехосвіти МОН України та редакційна колегія журналу «Професійно-технічна освіта» підтримали пропозицію Українського аналітичного центру професійної освіти «Національна обсерваторія» щодо підготовки ще одного спецвипуску. Адже за ці роки накопичено цінний досвід вивчення зарубіжних ідей і методик підготовки конкурентоспроможних фахівців для аграрного сектору, автомобільних перевезень та сфери туризму. На нашу думку, має практичне значення і досвід впровадження підприємницьких підходів у професійному навчанні (проект «Підприємництво в освіті і навчанні»). У процесі реалізації цих проектів виникла потреба осмислення нових підходів до підготовки педагога професійної школи. Адже без педагогічного персоналу нової генерації неможливо здійснити модернізацію професійно-технічної освіти.

У чому ж, на нашу думку, цінність широкопланової діяльності, що здійснюється Європейським Фондом освіти, Міністерством освіти і науки, Українським аналітичним центром професійної освіти

«Національна обсерваторія»? Терисно висловимо наші міркування з цього питання.

По-перше, спрямованість міжнародних проектів на підтримку і розвиток інноваційної діяльності, на послідовну практичну роботу з впровадження позитивних ідей зарубіжного досвіду професійної освіти і навчання у ПТНЗ різного профілю та різних регіонів України.

По-друге, забезпечення наукових підходів у реалізації проектів; врахування результатів педагогічних і психологічних досліджень з професійної освіти і навчання; науково-аналітична діяльність, результати якої використовуються на різних етапах реалізації проектів; відстежування й

аналіз проміжних результатів навчально-виховного процесу в тих закладах, де здійснюється експериментальна робота згідно з програмами проектів.

По-третє, випереджувальний підхід у роботі з педагогами ПТНЗ – учасниками проектів: організація їхнього навчання, створення умов для практичного ознайомлення з досвідом зарубіжних професійних навчальних закладів (наприклад, Німеччини, Італії, Данії, Російської Федерації та ін.); можливість педагогічного діалогу вітчизняних і зарубіжних учасників проектів.

По-четверте, дидактичне забезпечення впровадження інноваційних підходів і методик професійної освіти і навчання; підготовка учасниками проектів навчально-методичних посібників і рекомендацій для експериментальної перевірки, внесення уточнень і доповнень на різних етапах реалізації цих проектів.

По-п'яте, широка гласність з усіх напрямів організаційної координації, експериментальної та іншої роботи на всіх етапах реалізації проектів. Це забезпечується проведенням науково-практичних конференцій, методичних семінарів, творчих майстерень, робочих зустрічей, а також виступами учасників проектів у засобах масової інформації, зокрема в науково-методичних журналах («Професійно-технічна освіта», «Педагогіка і психологія професійної освіти»), а також у регіональних виданнях.

Такий підхід сприяє тому, що до інноваційних ідей у професійній освіті і навчанні стають причетними не тільки учасники цих міжнародних проектів, а й багатьох інших педагогічних працівників ПТНЗ.

Вважаємо за доцільне особливо підкреслити не формальне, не байдуже ставлення Європейського Фонду освіти, зокрема заступника директора ЄФО пана Ульріха Хілленкампа, менеджера проекту Сорена

Поулсена, а також міжнародних експертів до організації цієї роботи, прагнення надати конкретну допомогу не тільки в столиці України, але й у регіонах (на Вінничині, Закарпатті, Львівщині, в м. Одесі). Добрих слів заслуговує участь представників ЄФО у підготовці проекту Національної доктрини розвитку освіти, Концепції розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, а також у міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема у третій міжнародній науково-практичній конференції «Теоретичні і методичні засади розвитку професійно-педагогічної освіти у контексті європейської інтеграції», що відбулася в травні цього року.

Якщо об'єктивно проаналізувати хід реалізації міжнародних проектів, яким присвячено цей випуск нашого журналу, а також попередніх проектів, то мимоволі замислимося над тим, які ж чинники сприяли їх результативності.

***Український аналітичний центр «Національна обсерваторія»
– особливий чинник***

Безумовно, тут слід враховувати сукупність чинників. Частково про них згадувалося вище. Та є ще один чинник, який відіграє особливу роль. Мова йде про активну діяльність Українського аналітичного центру професійної освіти «Національна обсерваторія». З 1998 р. його очолює людина не випадкова, а саме така, котра до глибини душі й серця любить цю систему, вболіває за перспективи її розвитку, відчуває й бачить інноваційні ідеї, шукає шляхи їх впровадження в практику. Це – Ольга Щербак, канд. пед. наук, доц., член-кореспондент АПН України. Її 30-літня педагогічна нива пролягає через Київський професійно-педагогічний коледж імені Антона Макаренка. «Творча особистість. Новатор» – такими ключовими словами схарактеризовано Ольгу Іванівну в третьому номері нашого журналу за 2003-ій рік. вона очолює з 1998 р. Уважно прочитаємо перелік різних заходів, проведених Українським аналітичним центром професійної освіти «Національна обсерваторія» в різних регіонах України з метою реалізації тільки цих проектів. Він опублікований в цьому номері журналу у рубриці «Хроніка». Вдумаємося в те, що стоїть за кожним з них, скільки проведено роботи разом з навчальними закладами профтехосвіти, органами державної влади та управління, а також з роботодавцями, соціальними партнерами. Про це не раз писали республіканські й регіональні газети і журнали.

За останні роки значно розширилися функції центру, зокрема:

- організаційно-координаційна;
- дослідницька (організація аналітичних досліджень);
- прогностична (розробка перспективних рекомендацій на основі здійснених досліджень);
- інформаційно-пропагандистська та інші функції.

Напевно, не буде перебільшенням зробити висновок, що у цьому Центрі панує інноваційна атмосфера, дух творчості, вболівання за розпочаті проекти, зацікавлена допомога навчальним закладам.

Позитивною особливістю є те, що надається допомога не тільки учасникам міжнародних проектів. Сприяння інноваційній діяльності багатьох інших професійних навчальних закладів різних типів і форм власності у різних регіонах України – ключове цілеспрямовання у роботі Українського аналітичного центру професійної освіти «Національна обсерваторія». Заслуговує позитивної оцінки створення банку даних з проблем модернізації професійної освіти в різних державах світу, зокрема в країнах Центральної і Східної Європи. З'явилися реальні можливості для ознайомлення і

педагогічних працівників, і керівників органів державної влади та управління і науковців зі світовим досвідом у цій галузі.

Останніми роками на засіданнях Відділення педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України двічі обговорювалося питання про науково-методичне забезпечення реалізації міжнародних проектів у системі профтехосвіти. Після уважного аналізу цей досвід підтримано й схвалено. Визначено перспективні напрями впровадження позитивних ідей міжнародного досвіду модернізації професійної освіти і навчання.

Перспективи досліджень

До речі, ці висновки і пропозиції враховано під час розробки основних напрямів досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні, зокрема з порівняльної професійної педагогіки і психології. Президія АПН України та Загальні академічні збори схвалили ці напрями й рекомендували використовувати їх у плануванні науково-дослідної роботи в установах АПН України, а також у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації (2). Визначено 32 перспективних напрями: Назвемо лише деякі з них:

- Неперервна освіта;
- Інформатизація освіти;
- Навчальне середовище;
- Якість освіти;
- Управління розвитком освіти;

- Економічна освіта;
- Методологічні і теоретичні проблеми професійної освіти;
- Соціалізація особистості в системі професійної освіти;
- Теорія і практика професійного навчання;
- Професійне навчання на виробництві;
- Професійне навчання незайнятого населення²³.

Посилення уваги до порівняльно-педагогічних досліджень з проблем професійної освіти – характерна особливість діяльності Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, який очолює академік Іван Зязюн. В його структурі створено відділ порівняльної професійної педагогіки і психології. Під керівництвом доктора пед. наук, проф. Людмили Пуховської тут здійснюються дослідження, спрямовані на виявлення особливостей зарубіжних систем професійної освіти і навчання, позитивних ідей

²³ Профессиональное образование в XXI веке. Материалы Второго международного конгресса по техническому и профессиональному образованию. – Сеул, Республика Корея, 26-30 апреля 1999 г. – М.: ЦИСН, 2000. – 84 с.

зарубіжного досвіду, обґрунтування можливих шляхів їх творчого використання у вітчизняних професійних навчальних закладах різного типу.

Цінну інформацію викладено в аналітичному огляді, підготовленого за ініціативою Українського аналітичного центру професійної освіти

«Національна обсерваторія» з питань розвитку в Україні досліджень з педагогіки і психології професійної освіти на рубежі століть²⁴. У системі профтехосвіти України працює багато талановитих педагогів, які підготовлені до проведення експериментальної роботи, творчого впровадження прогресивних ідей зарубіжного і вітчизняного досвіду. Їм потрібна фінансова підтримка для здійснення наукових пошуків, а також надання творчих відпусток, направлення на стажування, оплата наукових відряджень.

Участь педагога професійної школи у міжнародних проектах пробуджує його творчу думку, розширює горизонти бачення сучасних проблем професійної освіти і навчання, спонукає до інноваційної діяльності у своєму закладі. Отже, за таких умов виникає внутрішня органічна потреба в педагогічній творчості, з'являється той особливий «науковий мікроб», який

«лікується» повсякденною педагогічною дією. Її джерело – любов до конкретної дитини, до кожного учня, студента, слухача з усіма його проблемами, спільний пошук відповідей на них, визначення тих

індивідуальних педагогічних рецептів, що пробуджують внутрішню силу, енергію, мотивацію до самореалізації, самонавчання, самовдосконалення майбутніх фахівців.

Створення такої творчої атмосфери спільного пошуку педагогів, учнів та соціальних партнерів потребує системної діяльності у всіх освітянських структурах, систематичної підтримки на загальнодержавному, регіональному рівнях та в кожному закладі, незалежно від його типу, профілю й рівня акредитації.

Стратегія

Останніми роками в Україні прийнято стратегічні документи, спрямовані на випереджальний, інноваційний розвиток освіти, створення умов для розвитку самоствердження та самореалізації особистості протягом життя. Передусім це Національна доктрина розвитку освіти, що визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями

24 II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – 7-9 жовтня 2001 року. – К.: Міністерство освіти і науки України. – 2001. – 229 с.

розвитку освіти у першій чверті XXI століття²⁵. На її виконання Президентом України видано Укази, Кабінетом Міністрів прийнято низку постанов і розпоряджень, Міністерство освіти і науки та Академією педагогічних наук розроблено спільний план дій. Верховна Рада прийняла постанову «Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні». В цьому документі вищого органу державної законодавчої влади звернуто увагу Кабінету Міністрів України на наявність серйозних недоліків щодо виконання Конституції України та законодавства про професійно-технічну освіту. Верховною Радою передбачено й обґрунтовано в цій постанові важливі рекомендації Президенту України, Кабінету Міністрів України, Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України, міністерствам фінансів, праці та соціальної політики, аграрної політики, освіти і науки, іншим центральним органам виконавчої влади, а також Академії педагогічних наук України. Прийняття такого важливого документа

- це результат активної послідовної й наполегливої діяльності Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

Водночас зауважимо, що найрозумніші закони, постанови, концепції й положення можуть бути недовговічними й швидко

«померти», якщо до кожного державного службовця, роботодавця, керівника професійного навчального закладу, а також педагога, майстра, учня, студента й слухача не прийде усвідомлення філософії досягнення успіху у підготовці висококваліфікованого виробничого персоналу. Нерозуміння чи ігнорування цієї, здавалось би, досить простої істини, може стати серйозним гальмом у піднесення економіки держави.

«Головне завдання людства на початку ХХІ століття, полягає в тому, щоб домогтися повної зайнятості й сталого економічного зростання в умовах глобальної економіки і соціальної інтеграції. Прийнята в МОП концепція *достойної праці* стосується якісних і кількісних аспектів зайнятості і закладає основу для розвитку нової політики і стратегії в галузі освіти і підготовки кадрів»²⁶. Таким ключовим положенням починається документ Міжнародної організації праці «Про розвиток людських ресурсів і підготовку кадрів», прийнятий Генеральною конференцією МОП на 88-ій сесії 2000-го року.

Осмислення цих стратегічних положень переконує у тому, що
участь навчальних закладів системи профтехосвіти
України у міжнародних

²⁵ Образование: сокрытое сокровище. Доклад Международной комиссии по образованию для ХХІ века, представленный ЮНЕСКО. Изд-во ЮНЕСКО. – 274 с.

²⁶ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – 7-9 жовтня 2001 року. – К.: Міністерство освіти і науки України. – 2001. – с. 2.

проектах, творче використання прогресивних ідей зарубіжного й вітчизняного досвіду, усвідомлення нової філософії професійної освіти і навчання, помножене на активну дію з модернізації цієї системи, – винятково важлива умова економічного піднесення Української держави.

РОЗДІЛ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ У ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГІВ НОВОЇ ГЕНЕРАЦІЇ

• Сучасні проблеми підготовки виробничого персоналу

Закономірним є те, що в останній чверті двадцятого на початку двадцять першого століття міжнародними організаціями прийнято важливі документи з проблем освіти, розвитку людських ресурсів, підготовки виробничого персоналу. Опубліковано також результати багатьох досліджень, проведених міжнародними організаціями, в яких обгрунтовано нові концептуальні підходи до прогнозування розвитку

цієї основоположної галузі суспільного розвитку.

Назвемо лише окремі документи, котрі мають важливе методологічне значення для розв'язання проблем професійної освіти в умовах прискорення темпів економічного, соціального і технологічного розвитку:

- Доповідь Міжнародної комісії з освіти для XXI століття, подана ЮНЕСКО у 1996 р. Цей документ має глибоку філософську назву – «Освіта: невідомий скарб»;
- Рекомендації Другого міжнародного конгресу ЮНЕСКО «Технічна і професійна освіта і навчання: Погляд у XXI століття» (Сеул, 26-30 квітня 1999 р.);
- Висновки про розвиток людських ресурсів, і підготовку кадрів, прийняті Генеральною конференцією Міжнародної організації праці на 88-ій сесії у 2000 р.;
- Переглянута рекомендація про технічну і професійну освіту, прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО на 31-ій сесії 2 листопада 2001 р.

Надзвичайно важливе значення мають положення, викладені у Меморандумі Європейської Комісії «Навчання протягом усього життя». Положення щодо неперервної освіти, обґрунтовані в Меморандумі під гаслом «навчання протягом усього життя», протягом багатьох років перебуває в центрі уваги міжнародних організацій, діяльність яких спрямована на сприяння розвитку освіти та економіки. У цій справі неабияку роль відіграють рапорти ЮНЕСКО, ОЕСР (Організації економічної співпраці та розвитку), Римського клубу, ЄФО (Європейського фонду освіти).

У наведених та інших документах наголошується на необхідності розширення міжнародної співпраці, об'єднанні зусиль різних держав у розвитку професійної освіти і навчання впродовж життя в умовах постійних економічних, соціальних і технологічних перетворень.

Доречно нагадати, що такий підхід закладено також у Переглянутій Рекомендації ЮНЕСКО і МОП «Технічна і професійна освіта та підготовка для двадцять першого століття».

Нове століття цілком правомірно називають ерою знання, інформації та комунікації. Глобалізація та революційні зміни в інформаційних технологіях викликали до життя новий напрям діяльності – **«Технічна і професійна освіта та підготовка для всіх протягом усього життя».**

Нова доба – нові проблеми і суперечності. На кожному етапі історичного розвитку постають нові завдання у підготовці молодого покоління до самостійної трудової діяльності. У 1991 р. в Україні було

розроблено Концепцію розвитку професійної освіти, яку затвердили НАН України, Міністерство народної освіти та Міністерство праці. Нагадаємо, що Міністерство народної освіти тоді очолював академік І.А.Зязюн. Ідеї, покладені в основу цієї концепції, було використано під час розробки Державної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття), а також проекту Закону «Про професійно-технічну освіту», прийнятого у 1998 р.

Висунута академіком П.М.Таланчуком (міністром освіти України у 1992-1994 рр.) ідея щодо вироблення в Україні цілісної Програми для забезпечення випереджувального розвитку освітянської галузі в цілому була активно підтримана органами державної влади та управління розвитком освіти, науково-педагогічною громадськістю всіх регіонів держави. Перший з'їзд педагогічних працівників України (1992 р.) прийняв Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття).

Як зазначалося у цій програмі, «професійна освіта спрямована на забезпечення професійної самореалізації особистості, формування її кваліфікаційного рівня, створення соціально активного, морально і фізично здорового національного виробничого потенціалу, який має посідати важливе місце у технологічному оновленні виробництва, впровадженні у практику досягнень науки і техніки».

Стратегічні завдання реформування професійної освіти було визначено таким чином: створення умов для здобуття громадянами робітничих професій відповідно до покликань, інтересів, здібностей, фізичного стану; підвищення їх виробничої кваліфікації і перепідготовки на рівні науково-технічних досягнень; забезпечення загальнодержавних і регіональних потреб у кваліфікованих кадрах, конкурентоспроможних в

умовах ринкових відносин; виведення професійної освіти в Україні на рівень досягнень розвинутих країн світу.

До основних напрямів реформування цієї системи було віднесено: визначення перспективних загальнодержавних і регіональних потреб підготовки робітників за професіями і рівнями кваліфікації для всіх галузей господарства; оптимізація мережі професійних навчально-виховних закладів відповідно до загальнодержавних, галузевих та регіональних потреб; створення нових типів професійних навчально-виховних закладів, навчально-виробничих комплексів різних форм власності з різнорівневою професійною підготовкою робітників; вдосконалення професійного навчання робітників на виробництві; запровадження ефективної

системи професійної інформації та орієнтації, професійного відбору молоді для здобуття робітничих професій; визначення науково обгрунтованої номенклатури робітничих професій і спеціальностей відповідно до нових соціально-економічних і культурно-освітніх потреб; оновлення змісту професійної освіти, визначення державних вимог щодо її якості й обсягу на рівні досягнень науки, техніки, технологій та світового досвіду; інтеграція професійної освіти України у систему підготовки робітничих кадрів зарубіжних країн; забезпечення нострифікації диплома професійної освіти.

Таким чином, викладені положення, переконливо свідчать, що мова йде про систему, діяльність якої спрямована на підготовку кваліфікованих робітників.

Творчий пошук шляхів підготовки висококваліфікованих робітників було продовжено під час розробки **Національної доктрини розвитку освіти**. У цьому розділі цього стратегічного документа визначено шляхи рівного доступу до здобуття якісної освіти у всіх підсистемах (від дошкільної

- до вищої освіти), зокрема у професійно-технічній освіті передбачено:
 - надання можливості безоплатної первинної професійної підготовки у державних та комунальних професійно-технічних навчальних закладах;
 - розвиток мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці;
 - поєднання професійно-технічної та повної загальної середньої освіти, забезпечення варіативності та гнучкості освітньо- професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії;
 - створення умов для надання професійно-технічними навчальними закладами освітніх та інших послуг населенню, зокрема здобуття або підвищення робітничої кваліфікації, а також перепідготовки незайнятого населення;
- розвитку співпраці з підприємствами, установами, організаціями-замовниками підготовки кадрів, державною службою зайнятості;
- участі роботодавців у забезпеченні функціонування та розвитку професійно-технічної освіти;
 - оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інформаційних технологій.

У сучасній системі профтехосвіти відбулися і продовжують відбуватися значні зміни, зумовлені новими потребами інформаційного суспільства. Значно розширюються і поглиблюються функції цієї системи, а відповідно – й зміст та провідні напрями її діяльності. На початку XXI століття вона охоплює не лише 960 навчальних закладів, підпорядкованих Міністерству освіти і науки, а й майже 1,5 тис. закладів недержавної форми власності. Ця теза глибоко обгрунтована у доповіді Міністра освіти і науки, Президента АПН України на Дні Уряду у Верховній Раді України 11 березня 2003 р.

Розвиток виробництва потребує значного посилення уваги до проблем професійного навчання на виробництві, професійної підготовки громадян з особливими потребами, навчання незайнятого населення та інших категорій. До цього слід додати, що з кожним роком в навчальних закладах цієї системи зростатиме питома вага підготовки фахівців для сфери послуг, туристичної та інших галузей.

2003 рік – рік української профтехосвіти так назвали цей рік в нашій педагогічній пресі. Й не випадково, не заради красивого слова. Наведемо хроніку лише окремих заходів на загальнодержавному рівні.

16 січня 2003 р. – Верховна Рада України прийняла постанову про проведення Дня Уряду з порядком денним «Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні».

19 лютого 2003 р. – у Комітеті Верховної Ради України відбулися слухання з порядком денним «Про проблеми розвитку професійно-технічної освіти та вдосконалення її законодавства». На ці слухання були запрошені представники профтехосвіти та роботодавці з усіх регіонів України.

11 березня 2003 р. – у Верховній Раді відбувся День уряду, присвячений проблемам профтехосвіти. З доповіддю виступив міністр освіти

і науки Василь Кремень. В обговоренні взяли участь 26 осіб, з них 24 депутати. На третьому поверсі Верховної Ради профтехосвітяни організували виставку учнівських робіт. Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, Донецький інститут післядипломної педагогічної освіти інженерно-педагогічних працівників та НМЦ профтехосвіти МОН України представили монографії, збірники наукових та методичних праць, підручники, навчальні посібники, науково-методичні журнали, засоби навчання тощо.

Це – лише коротенька хроніка. А за її рядками – велика робота, проведена на загальнодержавному, регіональному рівнях. В усіх регіонах та в професійних навчальних закладах відбулися круглі столи,

зустрічі працівників ПТНЗ з народними депутатами, проведено науково-методичні семінари, засідання вчених і педагогічних рад. Члени Відділення педагогіки і психології профтехосвіти нашої академії не стояли осторонь. Неодноразово виїздили в регіони, брали участь у виїзних засіданнях на базі експериментальних майданчиків, в конференціях, семінарах, публікували свої роздуми в пресі.

Водночас усі учасники цієї великої загальноукраїнської дискусії щодо подальшої долі системи профтехосвіти були єдиними в тому, що вона потребує оновлення, приведення у відповідність з потребами інформаційно-технологічного суспільства, врахування динамічних змін на ринку праці, соціального захисту викладачів, майстрів виробничого навчання та учнів, модернізації матеріально-технічної бази училищ, сучасного науково-методичного забезпечення підготовки висококваліфікованого виробничого персоналу.

Така широка аналітична робота, об'єктивний аналіз стану справ дали змогу Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти прийняти Рекомендації «Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти та удосконалення законодавства» (19 лютого 2003 р.). Проект цих рекомендацій було опубліковано в «Освіті України». Ключові ідеї і пропозиції враховано у підготовці до Дня уряду у Верховній Раді України.

У другому номері журналу «Професійно-технічна освіта» (за цей рік) опубліковано виступи народних депутатів України та запрошених, а також Постанову Верховної Ради України «Про стан і перспективи розвитку профтехосвіти в Україні» від 3 квітня 2003 р. № 699-4. У четвертому номері публікується Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань професійно-технічної освіти» від 11 вересня 2003 р. № 1158-IV, а також коментар голови Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти С.М.Ніколаєнка.

Нове бачення перспектив – об'єктивна потреба від часу прийняття першої Концепції (1991 р.) минуло 12 років. У соціально-економічному розвитку нашої держави на початку XXI століття стали реальністю принципово нові умови та чинники, які впливають на підготовку виробничого персоналу відповідно до потреб нової доби.

Обґрунтування нових підходів до підготовки виробничого персоналу зумовлена завданнями розвитку нашої держави у світовому та національному контекстах, актуальністю вирішення соціально-економічних проблем професійної освіти на основі її

випереджувального розвитку. Винятково важливе значення має врахування прогнозів розвитку економіки, ринку праці, об'єктивних потреб, оновлення систем підготовки виробників, а також результатів наукових досліджень, прогресивних ідей вітчизняного і зарубіжного досвіду професійної підготовки учнівської молоді та професійного навчання дорослого населення.

Проект нової концепції розробляє авторський колектив з участю науковців Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти АПН України, Департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці і соціальної політики, а також роботодавців – замовників кадрів. Особливе значення надається врахуванню основних положень Конституції України, Національної доктрини розвитку освіти, а також міжнародних конвенцій, декларацій і рекомендацій ООН, ЮНЕСКО, МОП та Європейського фонду освіти щодо неперервної професійної освіти як світової тенденції.

Підкреслимо важливість прогнозу ситуації, визначення ключових чинників, що впливають на забезпечення підготовки виробничого персоналу для різних галузей. Якісний розвиток професійної освіти в Україні визначатимуть наступні чинники: демографічні зміни (зменшення кількості населення працездатного віку); зростання пропозиції робочої сили порівняно з попитом; поглиблення суперечностей між зростанням попиту на висококваліфікованих робітників на ринку праці та наявним рівнем їхньої кваліфікації; зниження якості робочої сили внаслідок старіння та вибуття висококваліфікованих робітників із сфери виробництва; впровадження у виробничий процес нової техніки, новітніх технологій і матеріалів; підвищення вимог роботодавців до рівня компетентності робітників ; зростання ролі соціального партнерства.

З урахуванням цих чинників до стратегічних напрямів розвитку професійної освіти і навчання впродовж життя доцільно віднести: прогнозування розвитку цієї системи професійної освіти і навчання на загальнодержавному і регіональному рівнях; модернізація професійного

навчання; забезпечення рівного доступу до здобуття якісної професійної освіти різними категоріями населення; консолідація зусиль відповідних міністерств і відомств, роботодавців, науковців і громадських об'єднань з метою розвитку соціального партнерства та посилення відповідальності за якісну підготовку, перепідготовку і підвищення

кваліфікації робітників; законодавче забезпечення підготовки конкурентоспроможних на ринку праці робітників.

Функціонування цієї системи має спрямовуватися на задоволення потреб в якісній професійній освіті таких категорій населення: молоді, яка навчається у професійних навчальних закладах різних типів, рівнів та форм власності; виробничий персонал різних галузей економіки; незайнятих громадян, зареєстрованих у державній службі зайнятості, які направляються на професійне навчання; інших громадян, які мають намір або потребу здобути первинну професійну підготовку чи змінити вид професійної діяльності; учнів старшої загальноосвітньої школи, які навчаються за технологічним профілем. Робітничу кваліфікацію вже здобувають й в подальшому можуть здобувати студенти вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації на власній базі, а також на базі професійно-технічних навчальних закладів. До речі, така тенденція вже набуває поширення. Наприклад, студенти Київського національного університету будівництва і архітектури оволодівають робітничими професіями на базі ВПУ №3 м. Києва, майбутні інженери Вінницького національного технічного університету здобувають робітничий фах в університетських майстернях. Такий підхід утвердився і в Харківській інженерно-педагогічній академії.

З метою забезпечення якості робочої сили та підвищення її конкурентоспроможності на ринку праці обґрунтовано доцільність: прогнозування професійно-кваліфікаційної структури підготовки робітничих кадрів, зайнятих у галузях економіки; оновлення загальнодержавного класифікатора професій (видів робіт); приведення системи кодифікації професійної діяльності у відповідність з міжнародними класифікаторами; розроблення стандартів професійної компетентності на професії та види робіт; модернізація матеріально-технічного забезпечення професійної освіти і навчання робітників; створення системи оцінювання рівня професійної підготовки з урахуванням змін кваліфікації робітників відповідно до міжнародних стандартів якості; надання профорієнтаційної допомоги учнівській молоді та іншим категоріям населення; розроблення механізму відповідності ринку освітніх послуг до потреб ринку праці з урахуванням збалансованості попиту і пропозиції робочої сили; розвиток та удосконалення професійного навчання персоналу на виробництві;

законодавче забезпечення стимулювання роботодавців у створенні умов для професійної освіти і навчання кваліфікації робітників.

В умовах ринкової економіки професійні навчальні заклади

системи професійної освіти і навчання можуть бути спеціалізованими, багатопрофільними, різнорівневими та поліфункціональними і утворювати різні освітньо-професійні об'єднання. Особливої актуальності набуває питання щодо **профільного навчання учнів старшої школи з технологічного напрямку**. Воно може здійснюватися на базі професійних навчальних закладів та на виробництві. Такий підхід враховує положення Концепції розвитку профільного навчання у загальноосвітніх школах України.

З урахуванням результатів педагогічних, психологічних, економічних, технічних та інших досліджень, обгрунтовано положення щодо оновлення змісту професійної освіти і навчання впродовж життя різних категорій населення. Зміст регламентується державними стандартами і формується з урахуванням галузевої та регіональної специфіки на кожному ступені навчання, а також наступності з повною загальною середньою та вищою освітою, забезпечення варіативності і гнучкості освітньо-професійних програм відповідно до змін на ринку праці та попиту на сучасні професії. Посилюватиметься роль соціальних партнерів у розробленні змісту професійної освіти і навчання. Це стає закономірністю на початку двадцять першого століття.

Нині необхідні **нові підходи до управління системою професійної освіти і навчання** на різних рівнях: загальнодержавному, регіональному, галузевому, на рівні професійного навчального закладу та підприємства.

Потребують теоретичного обгрунтування положення щодо необхідності формування якісно **нового типу педагога професійної школи**

– педагога професійного навчання, який має органічно поєднувати функції викладача та майстра виробничого навчання. Водночас вдосконалюватиметься підготовка інженерів-педагогів. Зростають також вимоги до фахівців, які здійснюють професійне навчання на виробництві. Їм вкрай необхідний високий рівень спеціальної та психолого-педагогічної підготовки. Передбачається одержання педагогами професійних навчальних закладів сертифікатів за результатами опанування новими освітніми технологіями.

Наукове, науково-методичне та інформаційне забезпечення підготовки виробничого персоналу – ключова умова реалізації нових завдань. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти

розгортаються наукові дослідження з цих проблем. У зв'язку з цим наголосимо на винятково важливому значенні здійснення

досліджень з таких напрямів: методологічні і теоретичні проблеми професійної освіти; теорія і практика професійного навчання;

професійне навчання на виробництві; професійне навчання незайнятого населення; формування особистості конкурентноспроможного фахівця; методологія моделювання виховних систем у професійних навчальних закладах; психологічні закономірності навчання на різних етапах професійного розвитку особистості тощо. Реалізація цих та інших напрямів потребуватиме створення нових науково-дослідних інститутів та їх структурних підрозділів.

Ми радіємо з того, що позитивні процеси вже стали реальністю. Так у серпні цього року розпочав свою діяльність перший в Україні Інститут розвитку персоналу. Його мета – наукове обґрунтування і методичний супровід процесу професійного навчання персоналу на виробництві. В добру путь!

Розв'язання цих завдань неможлива без інформаційного забезпечення формування єдиного інформаційного простору системи професійної освіти; відкритого доступу суб'єктів навчання до сучасних комп'ютерних мереж, баз даних; створення умов для інформаційного обміну з проблем професійної освіти і навчання з різними країнами.

Умови ринкової економіки об'єктивно потребують принципово інших підходів до визначення економічних засад підготовки виробничого персоналу для різних галузей. Вони мають передбачати: прогнозування потреб у робітничих кадрах за обсягами та професійно-кваліфікаційною структурою на державному, регіональному, галузевому рівнях; вдосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітничих кадрів відповідно до запитів ринку праці та замовлення на підготовку робітничих кадрів за рахунок бюджетних коштів різного рівня та інших джерел фінансування; впровадження багатоканального фінансування професійної освіти і навчання, цільових програм підготовки кваліфікованих робітничих кадрів за рахунок державного, місцевого бюджетів та економічних галузей і роботодавців; розробку ринкових механізмів формування взаємовідносин професійних навчальних закладів в умовах ринкової економіки, зокрема з роботодавцями, участі замовників кадрів у фінансовому та матеріально-технічному забезпеченні підготовки кваліфікованих робітників, працевлаштуванні випускників професійних навчальних закладів; розробку та впровадження механізму надання грантів і кредитів на функціонування професійних навчальних закладів; введення

єдиного податку для підприємств різних форм власності на підготовку робітничих кадрів.

В умовах незалежної України, коли постали проблеми розвитку

систем підготовки виробничого персоналу в західноєвропейському та світовому контекстах значно зростає роль міжнародного співробітництва в цій галузі. У двох спеціальних випусках журналу «Професійно-технічна освіта» (за 2001 та 2003 роки) висвітлено досвід реалізації міжнародних проектів з проблем підготовки сучасного виробничого персоналу (ПТНЗ мм. Києва, Одеси, Вінничини, Закарпаття). Водночас слід зазначити, що ця робота потребує розширення на державному, регіональному рівнях, а також на рівнях навчальних закладів і підприємств різних галузей.

Вважаємо за доцільне порушити питання щодо подальшого **оновлення законодавчої бази підготовки кваліфікованих робітників**, приведення її у відповідність з новими потребами і вимогами часу. Про це багато говорилося під час підготовки і проведення у Верховній Раді України Дня Уряду, присвяченого проблемам профтехосвіти (березень 2003 р).

Запропонований проект опубліковано у газеті «Освіта України» за 19 серпня цього року та розміщено в Інтернеті. Він привернув увагу широкої науково-педагогічної громадськості та роботодавців. Розпочалася широка дискусія щодо змісту та назви цієї Концепції. Авторами було запропоновано три варіанти назви: Концепція розвитку професійної освіти в Україні; Концепція розвитку професійно-технічної освіти України; Концепція розвитку професійної освіти і навчання в Україні.

Вважаємо за доцільне наголосити: якщо будемо триматися тільки за стереотипи минулого й не будемо прогнозувати, дивитися вперед та реально діяти з урахуванням сучасних реалій і перспективних потреб ринку праці, то тупцюватимемо на місці й не зможемо бути конкурентоспроможними в умовах динамічних змін, постійних економічних, соціальних і технологічних перетворень.

• Нові підходи до підвищення кваліфікації фахівців в умовах ринкової економіки

Розвиток неперервної професійної освіти в умовах її модернізації на початку ХХІ століття залежить від сукупності соціально-економічних, психологічних, педагогічних, управлінських, зовнішніх і внутрішніх чинників. Важливою складовою й водночас умовою ефективності цього процесу є підвищення кваліфікації фахівців, особливо підкреслимо –

педагогів професійної школи, зокрема викладачів спеціальних

дисциплін та майстрів виробничого навчання.

Ця проблема потребує постійної уваги та системного розв'язання на загальнодержавному, галузевих і регіональних рівнях. Важливим кроком в її розв'язанні на загальнодержавному рівні стало схвалення Кабінетом Міністрів України у березні 2006 р. Концепції розвитку системи підвищення кваліфікації працівників на період до 2010 року. Прийняття цього урядового документа зумовлено передусім внутрішніми потребами економічного розвитку нашої держави, а також інтеграційними процесами на європейському та світовому ринках праці.

Якщо звернутися до аналізу статистичних даних по країнах Європейського Союзу, то можна зробити висновок, що періодичність підвищення кваліфікації становить в середньому майже один раз на п'ять років, а в окремих наукоємних галузях – щороку, або один раз на два – три роки. Порівняємо: в Японії – в середньому від 12 до 18 місяців, в Російській Федерації – майже 8 років, а в Україні – за останніми даними – кожні 12 років).

Об'єктивний аналіз цих процесів дає змогу побачити те, що впродовж останніх 10–15 років відбувалося досить інтенсивне руйнування системи підвищення кваліфікації (за винятком, педагогічних і медичних працівників). Це підтверджується такими даними: якщо на початку 90-х років минулого століття в тодішній Українській РСР майже 3 млн. працівників підвищували свою професійну кваліфікацію, то за останній календарний рік цей показник становить до 1 млн працюючих (тобто в три рази менше).

На розвиток такої сучасної негативної тенденції мають вплив різні чинники, серед них – економічні, управлінські (на різних рівнях), психолого- педагогічні (нерозуміння, а відповідно – й недооцінка керівниками органів державної влади та управління (як за вертикаллю, так і за галузевою горизонталлю) винятково важливого значення цієї діяльності як важливої умови економічного піднесення нашої держави, забезпечення її конкурентоспроможності на європейському та світовому ринках праці). До цього варто також додати і такий чинник як невідповідність нормативно- правової бази сучасним вимогам.

Що ж стримує розвиток системи підвищення кваліфікації працівників різних галузей? На нашу думку, можна окреслити три групи причин, котрі гальмують розв'язання цих проблем, зокрема:

- ще дуже низький і навіть незадовільний рівень відповідальності роботодавців за піднесення рівня професіоналізму та кваліфікації працівників (це є причиною їхнього небажання витратити на це кошти);

- фінансова неспроможність багатьох підприємств забезпечувати

підвищення кваліфікації своїх працівників відповідно до сучасних і перспективних виробничих потреб;

- низький рівень мотивації працівників до підвищення свого професійного рівня, набуття нових компетенцій, відсутність системи стимулювання в різних формах професійного вдосконалення та просування по службі – кар'єрного зростання.

Водночас варто об'єктивно зазначити, що завдяки активній і наполегливій діяльності Міністерства праці і соціальної політики України та асоціацій підприємців і роботодавців, починаючи з 2000 року, в нашій державі розпочалися позитивні процеси. Мова йде про цілеспрямовані заходи щодо відновлення системи професійного навчання та підвищення кваліфікації різних категорій працівників безпосередньо на виробництві. Безумовно, цьому сприяла зміна ставлення вищих органів державної влади та управління до цієї винятково важливої проблеми. 24 січня 2001 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження «Про заходи щодо сприяння підприємствам в організації професійного навчання кадрів на виробництві»²⁷. На його виконання було утворено Міжвідомчу консультативну раду з питань підготовки кадрів на виробництві, а також затверджено положення про професійне навчання кадрів на виробництві (спільним наказом Міністерства праці і соціальної політики та Міністерства освіти і науки України від 26 березня 2001 р.).

Автор цієї статті, як член Міжвідомчої консультативної ради з питань підготовки кадрів на виробництві, має підстави для висновку, що перші позитивні кроки не можуть швидко вплинути на кардинальне поліпшення стану справ. Адже зруйнувати будь-яку споруду можна дуже швидко, а щоб відродити її на новому соціально-економічному фундаменті, необхідно тривалий час здійснювати системну діяльність відповідно до державної політики.

На нашу думку, без реальної державної політики неможливо забезпечити розвиток такої системи як професійне навчання і підвищення кваліфікації працівників. Розробка і прийняття концепції, яка б набула статусу загальнодержавного документа, – першооснова обґрунтування системи та шляхів і механізмів її реалізації з урахуванням динаміки змін на ринку праці. Помітним явищем у цій діяльності стала Концепція розвитку

²⁷ Професійне навчання персоналу підприємств: Збірник нормативно-правових актів і методичних матеріалів України. – К., 2006. – с. 38-60.

системи підвищення кваліфікації працівників на період до 2010 року, схвалена Кабінетом Міністрів України 20 березня 2006 р.²⁸.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що цією Концепцією окреслено ключові напрями розвитку системи підвищення кваліфікації виробничого персоналу з урахуванням сучасних і прогностичних потреб різних соціально- економічних галузей. Вони систематизовані за сферами правового, економічного та організаційного забезпечення. Коротко охарактеризуємо зміст діяльності, що передбачається у кожній з цих сфер.

У сфері правового забезпечення передбачено:

- розроблення та удосконалення нормативно-правової бази, приведення її у відповідність з вимогами ринкової економіки, зокрема шляхом прискорення прийняття та реалізації Трудового кодексу України, Закону України «Про професійний розвиток персоналу на виробництві» і нової редакції Закону України «Про зайнятість населення»;
- спрощення процедури ліцензування підприємств, установ та організацій на право здійснення навчання працівників на виробництві;
- удосконалення системи визначення та підтвердження професійної компетентності працівників підприємств, зокрема шляхом проведення їх атестації та сертифікації;
- розроблення нормативно-правових актів щодо стимулювання працівників, які підвищують свою кваліфікацію.

У сфері економічного забезпечення:

- розроблення та впровадження механізму посилення заінтересованості роботодавців у підвищенні професійного рівня працівників, інвестуванні коштів у розвиток системи підвищення кваліфікації працівників на виробництві;
- розроблення механізму стимулювання працівників, які підвищують свій професійний рівень.

У сфері організаційного забезпечення:

- створення механізму навчально-методичного забезпечення професійного навчання працівників на виробництві;
- удосконалення змісту підвищення кваліфікації працівників підприємств, установ та організацій відповідно до потреб виробництва, забезпечення його випереджувального характеру, розроблення державних стандартів професійно-технічної освіти;
- впровадження нових педагогічних технологій навчання, зокрема модульної;

²⁸ Там само, с. 61-65.

- удосконалення методики організації та проведення атестації працівників та створення системи його сертифікації відповідно до міжнародних стандартів;

- підвищення ефективності діяльності підрозділів підприємств у сфері управління персоналом;
- створення системи навчання працівників, які займаються підвищенням кваліфікації;
- розвиток соціального партнерства в частині професійного навчання.²⁹

На нашу думку, важливою умовою ефективності цієї діяльності є її науковий супровід, проведення експериментальної роботи безпосередньо на виробництві, створення дидактичних комплексів, підготовка науково-методичних матеріалів.

Безумовно, процеси, що відбуваються на ринку праці, впливають на розвиток професійної освіти. Складні суперечності на всеукраїнському та регіональному ринках праці є сильним поштовхом для оновлення змісту і форм організації підготовки кваліфікованих робітників та модернізації системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників сучасної професійної школи.

Слід особливо наголосити, що ця діяльність має здійснюватись на основі принципу випереджувального підходу. А тому в пошуках шляхів розв'язання цих проблем доцільно враховувати результати не лише педагогічних і психологічних наукових досліджень, що вкрай важливо, а також з проблем інформаційно-технологічного розвитку різних галузей, впровадження новітніх виробничих технологій, сучасних матеріалів, нової техніки. Розробляючи перспективні програми підвищення кваліфікації фахівців, доцільно також враховувати динаміку змін на ринку праці, позитивні і негативні тенденції у сфері зайнятості населення.

У Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України, розробленої АПН України, Міністерством освіти і науки України з участю Міністерства праці і соціальної політики під нашим науковим керівництвом, особливо наголошено на необхідності «інтелектуалізації професійної освіти, впровадження в навчально-виробничий процес науково-технічних досягнень та новітніх технологій; забезпечення особистісно орієнтованого підходу у професійному навчанні і вихованні; розвитку ринку освітніх послуг з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення

²⁹ Про схвалення Концепції розвитку системи підвищення кваліфікації працівників на період до 2010 року. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 20 березня 2006 р. № 158-р.

кваліфікації громадян відповідно до вимог ринку праці; розвитку соціального партнерства; модернізації інформаційного, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення професійної освіти...»³⁰.

Формування освітньо-професійного потенціалу різних категорій населення й особливо молоді – пріоритетний напрям у забезпеченні державної політики зайнятості. З урахуванням цього автори Основних напрямів проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року визначили три ключові блоки завдань, спрямованих на формування професійно-освітнього потенціалу. Перше завдання – ***переорієнтація ринку освітніх послуг на потреби роботодавців***. Його розв’язання потребує цілеспрямованої діяльності, що передбачає:

- обґрунтування державного замовлення на підготовку кадрів, запровадження системи тендерів на його розміщення;
- надання державної підтримки у підготовці спеціалістів за професіями, щодо яких утворився дефіцит на ринку праці;
- надання кредитів для здобуття вищої та професійно-технічної освіти із застосуванням механізму здешевлення;
- удосконалення порядку ліцензування освітніх послуг з метою оперативного реагування навчальних закладів і підприємств на потреби ринку праці;
- розроблення і впровадження ефективного механізму взаємодії навчальних закладів та роботодавців.

Підвищення якості робочої сили – це друге завдання. Для його реального виконання в Україні передбачено забезпечити:

- здійснення неперервного навчання працівників протягом всього періоду трудової діяльності;
- здійснення державних інвестицій у розвиток освіти та підготовку кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня;
- здійснення професійного навчання працівників, зайнятих у галузях економіки, відповідно до потреб виробництва за рахунок коштів роботодавців;
- здійснення професійного навчання зареєстрованих безробітних з метою забезпечення подальшої зайнятості;
- сприяння самоосвіті і професійному навчанню осіб за власні кошти для забезпечення розвитку особистості та просування по роботі (службі);
- запровадження незалежної кваліфікаційної атестації.

³⁰ Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 3. – С.3.

Інтеграція професійної освіти в європейський простір – це складне завдання, спрямоване на входження України в європейський та світовий ринки праці. Для його реалізації необхідно забезпечити наступне: реалізація в Україні положень Болонської декларації; перегляд переліку напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах; розроблення переліку кваліфікацій за відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем;

удосконалення державних стандартів освіти; оптимізація мережі вищих навчальних закладів та системи їх підпорядкування; удосконалення Класифікатора професій ДК 003:2005, кваліфікаційних характеристик професій працівників³¹.

Позитивно оцінюючи визначені напрями діяльності на загальнодержавному рівні, наголосимо, що до третього з них необхідно додати положення, що випливають з Декларації Європейської Комісії і міністрів професійної освіти країн по розвитку співпраці в галузі професійної освіти і навчання, прийнятої 29–30 листопада 2002 року в Копенгагені.

В умовах відродження в Україні промислового, сільськогосподарського виробництва та значного розширення сфери послуг на початку XXI століття значно зростають потреби у висококваліфікованих конкурентоспроможних кадрах робітників та спеціалістів. Незаперечним є те, що в сучасних умовах ці кадри мають відповідати міжнародним вимогам і новим стандартам якості. Їх працевлаштуванню в різних економічних галузях сприятиме збалансування попиту та пропозицій робочої сили на ринку праці. Це потребує подальших досліджень проблем теорії і методики професійної освіти, професійного навчання та підвищення кваліфікації в умовах виробництва, а також професійного навчання, перенавчання та професійного вдосконалення різних категорій безробітного населення.

Науково-дослідним установам, Інститутам післядипломної освіти доцільно також враховувати десять першочергових напрямів діяльності визначених з урахуванням нової редакції Закону України «Про зайнятість населення», зокрема:

- запровадження системи довгострокових прогнозів попиту на робочу силу за професіями і формування за результатами прогнозування державного замовлення на підготовку кваліфікованих кадрів;

³¹ Основні напрями проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 922. Урядовий портал. [http: www.gov.ua / control / u / 2 / cardnpd](http://www.gov.ua/control/u/2/cardnpd).

- розвиток співпраці між навчальними закладами і підприємствами (роботодавцями) з метою формування, відтворення та збереження кадрового потенціалу, підвищення його кваліфікації;
- запровадження системи підготовки кваліфікованих робітничих кадрів на підприємствах;
- гарантування надання першого робочого місця випускникам

професійно-технічних навчальних закладів різних ступенів акредитації, підготовлених за державним замовленням;

- розробка механізмів стимулювання підприємців до створення нових робочих місць;
- створення системи тимчасового житла, включаючи мережу гуртожитків з метою зменшення трудової міграції в межах країни;
- формування механізмів стимулювання підприємців до інвестицій у види діяльності, найбільш важливі для економіки країни;
- впровадження моніторингу впливу на рівень зайнятості заходів економічної політики уряду, зокрема – у сфері лібералізації ринків, цінового регулювання тощо;
- забезпечення на державному рівні захисту інтересів громадян, які працюють за межами країни;
- стимулювання громадян, які працюють за межами України, до повернення³².

До причин дисбалансу на ринку праці дослідники відносять вплив особистісних чинників, поряд з іншими, про які мова йшла вище, зокрема, такі:

- відсутність у молоді мотивації до оволодіння робітничими професіями, переважно негативне ставлення в суспільстві до професійно-технічних училищ як типу навчального закладу;
- низький рівень поінформованості абітурієнтів, студентів та випускників шкіл про стан і динаміку ринку праці та попит на конкретні професії;
- вплив мотивів «моди», «престижності», одномоментних переваг при виборі спеціальності без урахування реальних можливостей працевлаштування;
- зниження у молоді мотивації до праці, бажання отримати високооплачуване перше робоче місце.

Як показують результати опитування, близько 70% випускників загальноосвітніх шкіл зорієнтовані лише на навчання у вищих навчальних

³² Доповідь «Про внутрішнє з зовнішнє становище України у 2005 році». – Київ, 2006. – с. 75–76.

зкладах. Із їхньої загальної кількості випуск з вищих навчальних закладів становить 68%, професійно-технічних – 32%, тоді як потреба економіки країни у висококваліфікованих робітниках майже вдвічі перевищує потребу у фахівцях з вищою освітою³³.

Для сучасної системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів методологічне значення мають висновки, викладені у Білій книзі Європейської комісії, зокрема:

- **гуманізації** підготовки працівника і громадянина, всебічного розвитку особистості, підготовки до участі в культурі, в життєдіяльності суспільства, що

навчається;

- **інтеграції** науки, технології і змісту навчання, за умов якої технологія навчання наближається до технології виробництва відповідної продукції, до інтеграції змісту у професійних навчальних закладах, на виробництві та в інших осередках;
- **глобалізації** – розвитку наукових і технологічних мереж, котрі поєднують дослідницькі осередки, центри з підприємствами всього світу й не виключають з того процесу неперервного навчання;
- **співпраці та кооперації** того, хто навчається, з оточенням, професійної школи і підприємства, професійних навчальних закладів різного типу в процесі навчання людини, а також розширеної мережі осередків такої співпраці;
- **інтенсифікації** – впровадження гнучких «мультимедійних технологій навчання», навчальних пакетів, методик дидактичних вимірювань, оцінювання й самооцінювання;
- **мобільності** – забезпечення високого рівня базової підготовки, широкопрофільності (із спрямованою спеціалізацією), компатибельності здобутих кваліфікацій (їх відповідності на міжнародному рівні);
- **неперервності** – навчання і вдосконалення впродовж життя; навчитися вчитися; впровадження гнучких систем навчання і вдосконалення;
- **креативності** – підготовленості до творчої побудови майбутньої кар'єри, конкурентоспроможності, творчої реалізації завдань, відповідальності за свою професійну кар'єру;
- **якості – ретельності, сумлінності** у виконанні виробничих завдань, обґрунтуванні і реалізації продуктивних завдань на виробництві та в сфері послуг понад вимоги стандартів.

³³ Іванова Наталія. Враховувати потреби ринку праці // Професійно-технічна освіта. – 2006. - № 2. – с. 6.

Як бачимо, ці положення є актуальними не тільки для країн – членів ЄС, а й для Української держави, котра стала на шлях європейської інтеграції. У змісті Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України вони враховані.

Таким чином, глобалізаційні та інтеграційні процеси, інформаційно-технологічний розвиток суспільства, динаміка змін на ринку праці та результати педагогічних, психологічних, економічних, технічних, соціологічних й інших досліджень впливають на розвиток систем підвищення кваліфікації як педагогічних працівників професійної школи, так і виробничого персоналу на підприємствах різних типів і форм власності. Це потребує випереджувального підходу в діяльності закладів післядипломної освіти, розвитку творчої співпраці з галузевими інститутами підвищення кваліфікації фахівців, планування спільних наукових досліджень, проведення міжгалузевих науково-методичних конференцій, семінарів за галузевим

спрямуванням, об'єднання зусиль у впровадженні результатів наукових досліджень у ПТНЗ, вищих навчальних закладах, в інститутах післядипломної освіти педагогічних працівників та галузевих інститутах підвищення кваліфікації. Результатом такої творчої співпраці, на нашу думку, може бути заснування науково-методичної бібліотеки «Сучасні системи підвищення кваліфікації» на електронних та паперових носіях, а також внесення змін до нормативно-правової бази з проблем, пов'язаних з реалізацією концепції неперервної освіти – освіти впродовж життя.

• Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання

Стрімкий розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів породжує нові виклики в усіх сферах життєдіяльності суспільства і передусім

- в освітній. В усіх цивілізованих країнах здійснюється інтенсивний пошук нових моделей розвитку освіти, нетрадиційних до їх впровадження на основі інформаційних і телекомунікаційних технологій. Гостро постають питання про взаємозв'язок освітніх систем, що розвиваються на різних континентах, їх багатовимірність та порівнянність, а також забезпечення взаємного визнання їх продукту. Зрозуміло, що цим освітянським продуктом є конкретна людина, підготовлена до активної високопрофесійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави.

Саме цій проблемі була присвячена Генеральна Конференція Міжнародної організації праці, її 88 сесія 2000-го року. У прийнятому міжнародному документі («Висновку про розвиток людських ресурсів і підготовку кадрів») зазначено, що система професійної кваліфікації повинна мати тристоронній характер забезпечувати доступ для працівників та будь-яких осіб, котрі бажають навчатися. Вона має охоплювати державні і приватні навчальні заклади й постійно оновлюватися. Вона має забезпечувати можливість у будь-який момент розпочати або завершити навчання в системі освіти і підготовки кадрів упродовж усієї кар'єри працівника. Цим документом було визначено важливе завдання МОП – відпрацювати базу даних щодо передових методів створення національних кваліфікаційних рамок, здійснити на цій основі загальний огляд (чи аналіз) різних національних систем кваліфікації й здійснити дослідження питань визнання попередніх

рівнів навчання.

За цих умов навчання впродовж життя є однією з ключових проблем XXI століття - такий висновок зроблено Міжнародною комісією з освіти для XXI століття. Концепція освіти протягом усього життя людини з усіма в перевагами (гнучкістю, різноаспектністю і доступністю в часі й просторі) потребує нового осмислення, врахування світових тенденцій і регіональних особливостей, а також прогностичних підходів.

Поряд з адаптацією до змін у професійній діяльності конкретної людини її освіта має перетворитися на неперервний процес розвитку особистості, її знань і навичок, а також формування готовності до осмислення й сприйняття змін, прийняття рішення щодо власних подальших дій.

У контексті світових тенденцій в Україні постали завдання теоретико- методологічного обґрунтування й визначення шляхів розвитку неперервної професійної освіти.

На основі ретроспективного аналізу, вивчення енциклопедичних праць з історії розвитку професійної освіти в Україні та за кордоном, це питання було теоретично й методологічно обґрунтовано в колективній монографії

«Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз» за редакцією академії НАН та НАПН України В.Г. Кременя та визначено в Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні, ухваленій у липні 2004 р.

У контексті означених проблем винятково важливе значення має розширення досліджень у галузі теорії і методики професійної освіти, андрагогіки, педагогіки і психології праці, педевтології, порівняльної професійної педагогіки, а також обґрунтування Національної системи

кваліфікацій та стандартів професійної компетентності; професійного виховання в умовах ринкової економіки, методик професійного навчання (за галузевим спрямуванням), дидактики професійної освіти, підручничознавства з урахуванням специфіки підготовки та вдосконалення кваліфікації фахівців у професійних навчальних закладах, на виробництві, в центрах зайнятості населення.

В умовах посилення інтеграційних процесів пріоритетного значення набуває питання теоретико-методологічного обґрунтування підготовки сучасного виробничого й педагогічного персоналу в контексті неперервної професійної освіти. Такі дослідження важливо спрямовувати на обґрунтування професійної педагогіки як науки про загальні й специфічні закони, закономірності, принципи, особливості та

умови розвитку професійної освіти й навчання, професійного виховання та формування особистості майбутнього професіонала.

Як зазначає Василь Кремень, – перехід людства загалом і нашої держави зокрема від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, а згодом формування суспільства знань є найважливішими пріоритетами життєдіяльності будь-якого суспільства, об'єктивно визначають науку як сферу, що продукує нові знання та освіту, що долучає до знань і соціум, і кожну людину. Вчений наголошує, що важливим креативним аспектом нового світового порядку є залежність темпів розвитку країни та її міжнародного статусу від рівня розвитку людського капіталу. До кількісних показників людського капіталу країни входить не тільки число випускників середніх, спеціальних і вищих закладів, а й кількість спеціалістів в основних галузях промисловості, транспорту, зв'язку тощо, і, що особливо важливо, – число науковців в основних сферах виробництва наукового знання. Тобто капітал є інтеграційним показником, який визначає внутрішні країни з продукування знання та його використання у промисловому й суспільному розвитку. Вважаємо за доцільне особливо наголосити на важливості теорій людського, соціального і культурного капіталу у реалізації положень міжнародних організацій щодо професійної освіти і навчання. Зокрема, концепція людського капіталу має ключове значення для вивчення взаємопов'язаного комплексу складних питань щодо функціонування ринку праці, забезпечення раціональної зайнятості різних категорій населення, гнучкого врахування динамічних змін на ринку модернізації професійної підготовки кваліфікованих робітників до нових соціально-економічних, інформаційно-технологічних потреб, що актуалізувалися на початку XXI століття.

Дослідники цих проблем аналізують поняття «людський капітал» на трьох рівнях: особистісному, мікроекономічному та макроекономічному.

На першому (особистісному рівні) людським капіталом називають знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому природні здібності) і завдяки яким вона може надавати виробничі послуги іншим людям.

На другому (мікроекономічному рівні) людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці та розвитку персоналу.

На третьому (макроекономічному рівні) людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, професійна орієнтація та працевлаштування, оздоровлення тощо. Він є суттєвою складовою частиною національного багатства країни, і його називають національним людським капіталом.

Безумовно, розвиток людського капіталу значною мірою залежить від реальних пріоритетів у державній політиці, від інвестування в нього з різних джерел (держава, підприємство, громадські організації і фонди, сім'я або ж і сама людина). Підкреслимо, що винятково важливу роль відіграє тут сама людина, її позитивна мотивація, воля, наполегливість, послідовність у досягненні мети, спрямованої на навчання впродовж життя.

Вважаємо, що вивчення динаміки формування ринку робочої сили потребує психолого-педагогічних досліджень проблем трудової поведінки громадян. Зрозуміло, що її мотивація, характер, спрямування й динаміка змін суттєво відрізняються у різних категорій населення кожної держави, тому числі й України.

Вивчення цих процесів потребує опрацювання дидактичних підходів, пов'язаних з професійною педагогікою, з педагогікою неперервної освіти – освіти впродовж життя. Якщо спробувати спрогнозувати необхідні умови для розв'язання нових завдань, пов'язаних із змінами на ринку праці, урахуванням динаміки формування робочої сили, то вкрай необхідно поєднувати психолого-педагогічні та економічні засади у роботі з різними категоріями населення. Цьому мають передувати саме психолого-педагогічні підходи. Наприклад, специфічною є робота з учнівською і студентською молоддю, з випускниками навчальних закладів, які вливаються в сучасний ринок праці і нерідко відразу ж стають безробітними.

У науково-методичному забезпеченні розвитку професійної освіти і навчання в нашій державі роль «першої скрипки» має відігравати Інститут

професійно-технічної освіти НАПН України. Безумовно, це дуже складне відповідальне завдання. Адже його реалізація потребує високого професіоналізму, інноваційної діяльності, випереджувального підходу й соціальної відповідальності.

На основі узагальнення результатів аналізу діяльності Інституту впродовж останніх двох років можна зробити висновок, що саме такий стиль наукової діяльності притаманний творчому інститутському колективу, який очолює член-кореспондент НАПН України В.О.

Радкевич. Основні напрями діяльності Інституту визначено з урахуванням сучасних і перспективних потреб науково-методичного забезпечення розвитку систем підготовки виробничого персоналу їх визначено таким чином:

- розроблення концептуальних засад розвитку професійної освіти і навчання з урахуванням потреб ринку праці та світових тенденцій забезпечення галузей економіки виробничим персоналом;
- наукове обґрунтування європейських систем кваліфікацій, розроблення механізмів їх адаптації у вітчизняну систему професійної підготовки кваліфікованих робітників;
- здійснення досліджень з проблем модернізації змісту професійної освіти і навчання, розроблення професійних стандартів, заснованих на компетенціях;
- обґрунтування і розроблення інноваційних методик професійного навчання, сучасних педагогічних і виробничих технологій;
- розроблення концепції підручникотворення й засобів методичного забезпечення на основі інформаційних технологій;
- наукове обґрунтування педагогічних засад децентралізації управління професійно-технічною освітою;
- проведення досліджень з проблем внутрішньо фірмового навчання персоналу;
- наукове обґрунтування психолого-педагогічних засад професійної орієнтації і виховання молоді на робітничі професії;
- налагодження партнерства і творчої співпраці з вітчизняними й зарубіжними науковими установами в галузі професійної підготовки кваліфікованих робітників.

Зрозуміло, що це велика програма цілеспрямованої діяльності не на один рік. Наше оптимістичне бачення її реалізації базується на сьогоденних реаліях: глибоке володіння проблемами профтехосвіти, її потреб і нових викликів українського ринку праці; взятий курс на експериментальну роботу в ПТНЗ різних типів і на виробництві, на конкретні зв'язки з регіонами, на створення інноваційних структурних (центрів); підготовка науковців нової

генерації з проблем її методики професійної освіти; розгортання міжнародної співпраці – усе це покладене на системну основу, вже нині стає помітним явищем. Це позитивно оцінюється Президією НАПН України, Комітетом з питань науки і освіти Верховної ради України, професійної освіти і освіти дорослих НАПН України, професійно-технічної освіти МОН України, а головне – і тих навчальних закладів, з якими співпрацює Інститут, а також із роботодавцями та іншими соціальними партнерами.

Попереду – нові напрями досліджень, ефективно впровадження в практику їх результатів, піднесення на нову сходинку наукового забезпечення розвитку професійної освіти і навчання в нашій державі.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

• Ідеї суспільства знань і праці в педагогічній науці

Як відомо з давніх–давен, «знання» і «праця» є ключовими, найголовнішими категоріями в життєдіяльності людини. Вони тісно взаємопов'язані, постійно взаємовиливають, взаєморозвиваються і набувають нової якості на різних історичних етапах.

Знання є особливою формою духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. Знання виражаються у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. До головних соціальних функцій знання віднесено:

- перетворення їх на переконання, що спонукає до практичної дії в усіх сферах життєдіяльності людини;
- матеріалізація знань в процесі створення техніки, різних технічних пристроїв і технологічних процесів; їх активний вплив на розвиток нових галузей виробництва;
- як складова світогляду людини, знання значною мірою впливають на її ставлення до дійсності, духовний розвиток, морально-етичні погляди і переконання, характер особистості;
- знання є одвічним і невичерпним джерелом формування нахилів та інтересів людини, фундаментом і необхідною умовою розвитку її здібностей та обдарувань³⁴.

Звертаючись до категорії «праця», наголосимо на її багатовимірності, багатоаспектності, можна сказати, наскрізності в наукознавстві, в усіх науках на різних етапах розвитку людської цивілізації. Не можна знайти жодного енциклопедичного видання (в Україні, Польщі, Великій Британії, Німеччині, США та в інших державах), в яких би не аналізувалася ця категорія крізь призму різних галузей наукового знання та усіх можливих сфер життєдіяльності людини.

Визначення сутності праці є досить широким. Передусім її визначають як свідому, цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на створення суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей,

необхідних для

³⁴ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – (1040 с.) С. – ?; Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 137.

задоволення потреб особистості й суспільства. Праця – основна форма життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства. Водночас вона є засобом самовираження та самоствердження особистості, реалізації її інтелектуального і творчого потенціалу, досвіду, почуття моральної гідності. До праці людину спонукають різні потреби, інтереси, нахили, почуття обов’язку, відповідальності, що виступають як мотиви.

Наголосимо, що праця передбачає наявність у людини певних знань, умінь і навичок, що постійно збагачуються і розвиваються. Процес праці органічно поєднує такі взаємопов’язані елементи:

- діяльність людини економічних сферах;
- предмет праці людини;
- знаряддя праці;
- умови праці, її наукова організація;
- результат праці. Впливаючи з допомогою засобів праці на її предмет, людина змінює цей предмет відповідно до поставленої мети. Психологи наголошують (Рибалка В.В., Синявський В.В.), що досягаючи мети, людина задовольняє найголовнішу зі своїх потреб, а усвідомлення мети пов’язане з мотивом праці. За предметом праця може бути біономічною (жива природа); технономічною (техніка, нежива природа); соціономічною (людина, група людей); сігномічною (знаки, тексти, цифри) і артономічною (художній образ, музика, скульптура). За метою праця класифікується так:
 - гностична (розпізнавати, розрізняти, оцінювати, перевіряти), перетворюючою (обробляти, пересувати, організовувати) і дослідницька (придумувати, винаходити, конструювати). За ознакою використання знарядь працю поділяють на:
 - ручну;
 - ручну з використанням машин;
 - з використанням автоматів, автоматичних ліній, роботів;
 - з використанням функціональних засобів (жест, міміка, інтонація тощо).За умовами праці дослідники виділяють такі її види:
 - праця за умов, близьких до побутових;
 - праця на відкритому повітрі;
 - праця за незвичних умов (під водою, під землею);
 - праця з підвищеною моральною відповідальністю за здоров’я та життя людей.

Спокон віку праця має суспільний та індивідуальний характер. Суспільний полягає у розподілі, координації, організації зусиль її

учасників як у межах окремого колективу, так і в масштабі регіону, держави,

міжнародного товариства. У зв'язку з цим особливу роль в організації праці відіграють засоби диференціації, координації, опосередкування розподілу продукту, суспільної оцінки внеску кожного учасника трудового процесу в досягнення спільного продукту. Добре відомо, що основною формою диференціації трудової діяльності є професійна структура (трудові об'єднання, колективи, групи).

В індивідуальному плані праця здійснюється конкретною людиною, особистістю і виявляється у свідомому ставленні індивіда до мотивів і стимулів праці, орієнтації працівника в усіх аспектах праці, в її предметі, а також у формуванні мети, плану, програми трудової діяльності; перетворенні вихідного матеріалу на бажаний продукт праці; задоволенні власних потреб через систему розподілу суспільного продукту та через суспільне й особисте утвердження процесу і результатів власної праці.

Загальновідомо, що в процесі досягнення результатів праці відбувається особистісне, професійне зростання людини. Ефективність цього процесу залежить від ступеня різнобічності, продуктивності, творчого характеру трудової діяльності людини в різних соціально-економічних сферах³⁵.

Проблеми наукової організації праці широко висвітлювалися у працях таких вчених, як Ф. Тейлор, Ф. Гільберт, І. Сеченов, В. Штерн, В. Бехтерев, Г. Мюнстенберг, О. Ліпман, О. Гастаев, Е. Мейо, Ю. Котелова, К. Платонов, О. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Зінченко, Т. Новацький, З. Вятровський, С. Качор, Я. Штумський, І. Вільш, Ф. Шльосек та ін.

Трудова діяльність є предметом міждисциплінарного вивчення, зокрема: філософією праці, соціологією праці, економікою праці, педагогікою праці, ергономікою, психологією праці, науковою організацією праці, фізіологією праці, медицина праці тощо.

В Україні активно діють наукові школи, які досліджують питання філософії і соціології праці (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Казміренко, В. Сидоренко, І. Прокопенко та ін.); психології праці (Г. Костюк, Є. Мілерян, В. Моляко, Г. Гончарук, Б. Федоришин, П. Перепелиця, В. Синявський, Н. Побірченко та ін.); ергономіки й наукової організації праці (В. Лоос, О. Чачко, Ю. Гільбух, Л. Карамушка, В. Панок та ін.); інженерної психології (О. Чапко, Ю. Трофімов); педагогіки праці (І. Зязюн, В. Мадзігон, Н. Ничкало, М. Боришевський, В. Радкевич та ін.).³⁶

У процесі праці здійснюються дії, які можуть слугувати елементами аналізу трудової діяльності. Дія – це відносно завершений елемент трудової діяльності, спрямований на досягнення визначеної, проміжної для діяльності в цілому і усвідомленої мети. Як одна із складових ланок у ланцюжку діяльності вона водночас є відносно самостійним процесом. Ознакою самостійності дії є її спрямованість на досягнення свідомо поставленої мети. Вона не має власного мотиву, а підпорядковується загальному мотиву праці. Трудові дії науковці класифікують так: за видом психічної діяльності (мнемічні, сенсорномоторні, перцептивні тощо та за ступенем усвідомленості (вольові, імпульсивні та ін.). За метою дії поділяються на: а) орієнтувальні — визначають мету і умови діяльності, засоби і шляхи досягнення мети (теоретичні і практичні); б) виконавчі, що послідовно реалізують кінцеву мету праці; в) коригувальні (дії поправок, уточнень, змін та ін.); г) завершальні (пов'язані з перевіркою якості виконання всіх попередніх дій на завершальному етапі праці та їх результатами³⁷.

В умовах сучасних процесів модернізації національної освітньо-виховної системи цінними є результати дослідження теми

«Людиноцентризм як складова філософії освіти». Президент НАПН України В. Кремень доводить, що важливим його результатом є:

- визначення складових та характеристика сутності концептуальних засад сучасної філософії освіти як багатофункціональної освітньо-виховної системи, провідною ознакою якої є єдність принципів інтелектуального і духовного розвитку особистості в поєднанні з ціннісними смислами освітнього процесу, які відповідають морально-духовним цінностям українського суспільства;
- актуалізація ідеї людиноцентризму як провідної детермінанти дитиноцентризму в освітньому просторі України, що має сприяти соціальному прогресу суспільства, його переходу від локально-стабільного до інтегрального рівня на основі трансформації освіти в напрямі формування у молоді нових системних знань, духовних вимірів та ціннісних мотивів. Дослідник-філософ обґрунтовує положення про те, що завдання національної системи освіти й виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства полягають у необхідності охарактеризувати буття людини в її особистісній унікальності шляхом актуалізації педагогічного впливу на неї з метою максимального розвитку її творчих можливостей³⁸.

У контексті багатоаспектної проблеми суспільства знань і праці, привернемо увагу до філософського бачення ідеалу людини в розвитку

³⁷ Там само, с. 708.

³⁸ Звіт про роботу Академії педагогічних наук України за 2008 рік. – Київ, 2009. – С. 10.

мудрості і знання. Як зазначає В.Г. Кремень, «Історія освіти є історією перетворення людини в особистість. Це зумовлено тим, що прогрес філософської думки невід’ємний від освітянського процесу. Їх поєднує прагнення надати розвитку людства *розумності*. Що має визначати людину, які достоїнства? Це стало головною проблемою вже у міркуваннях давньогрецьких мислителів, які є повчальними для нашого часу. Висновок, якого вони доходять, – *знання* є головною характеристикою людини, підсумком пізнання, набуття ним інформації про світ». Знання дає людині право на істину. Якщо це право реалізується, то пізнавальний результат набуває статусу знання, якщо ні, то такий результат оголошується гадкою чи замінюється вірою. Від того, чим все-таки виявляється пізнавальний результат, залежить статус людини³⁹.

Наголосимо на винятково важливому значенні положення щодо можливості перетворення знання в мудрість. В.Г. Кремень зазначає, що властивістю мудрої людини є не тільки поєднання «любові і правди», володіння «великим розумом», а й досягнення вміння «досвіду і знання життя». Але мудрість не може обійтися без знання. Тому виникає проблема: чи кожне знання веде до мудрості? Вирішення цієї проблеми має першорядне значення і для сучасного освітнього процесу, якому властива тенденція *раціональної універсалізації пізнавальної активності*.

Це актуалізує проблему особистості, котра прагне і сьогодні до мудрості як умови досягнення істини⁴⁰. Ми поділяємо висновок вченого, що це помітно «актуалізує проблему особистості», котра прагне і сьогодні до мудрості як умови досягнення істини.

Чи завжди знання перетворюються в мудрість? Навколо цього питання завжди були дискусії. В умовах інформаційно-технологічного суспільства, коли нове знання народжується більш динамічно, ці дискусії не припиняються навпаки, вони стають більш гострими й потребують інноваційних підходів у пошуках істини. Ми знаємо дуже багатьох людей (і молоді, і дорослих), голови яких «напхані» знаннями. Але цих людей ніхто не називає мудрими. Чому? Їхні знання є хаотичними, вони не систематизовані, не осмислені, вони ніби на збереженні в коморі пам’яті. Відсутність системного осмислення знань, їх засвоєння призводить до невміння їх застосування на практиці й несформованості готовності розвивати їх далі з метою одержання нового знання.

³⁹ Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – Київ: Педагогічна думка, 2009. – С. 365.

⁴⁰ Там само, с. 366.

У дослідженні члена-кореспондента А.В. Толстоухова *«Соціально- психологічні виміри процесів модернізації українського суспільства»* обґрунтовано три основні напрями розвитку українського суспільства: виховання культурної особистості; становлення громадянського суспільства; усвідомлення єдності всього людства як передумова подолання глобальної кризи. Розглянуто три виміри кризового існування України: криза історії (запізнілий рух до суверенітету в умовах глобалізації); криза політики (зневіра народних мас у діяльності політичних еліт) і криза перспективи (глобалізація та її роль у формуванні настанов і вимог щодо процесів національної модернізації). Вченими висунуто ідею про революційний, а не еволюційний характер викликів сучасної кризової ситуації у світі, яка потребує для свого вирішення справжньої екологічної революції, радикальної зміни світогляду людини, її способу життя⁴¹.

Українські вчені розробляють теоретичні основи та методичні засоби соціально-психологічного супроводу трансформаційних процесів, пов'язаних з реформуванням українського суспільства і системи освіти. Досліджуючи тему, *«Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації»* (керівник – доктор філософських наук Москаленко В.В.), науковці здійснили теоретико-методологічний аналіз процесу становлення особистості як суб'єкта економічної соціалізації. Створено концепцію становлення суб'єкта економічної соціалізації, виділено основні його складові, визначено систему економічних ціннісних репрезентацій особистості, які зумовлюються внутрішніми індивідуальними особливостями суб'єкта економічної соціалізації. З'ясовано, що суб'єкт економічної соціалізації є носієм соціально-психологічних відносин, якими він обмінюється з партнерами взаємодії. В результаті цього відбувається організація життєдіяльності як окремого індивіда, так і соціальної спільноти.

Доведено, що одним з джерел активності особистості в процесі економічної соціалізації є економічний інтерес. Його розглянуто як сукупність вибіркового, усвідомлювального, суб'єктивно-оцінкового мотивів економічної соціалізації. Розглянуто економічну суб'єктність в діапазоні «підприємливість – дауншифтінг», де «дауншифтінг» означає відмову

індивіда від економічної активності.

Психологічні та психофізіологічні особливості й закономірності різних етапів професійного становлення досліджують виконавці теми

«Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу

«людина – людина»» (керівник – доктор психологічних наук Кокун О.М.).

41 Звіт про роботу Академії педагогічних наук України за 2008 рік. – Київ, 2009.

Професійна спрямованість і компетентність за такими професійно важливими якостями і психофізіологічними властивостями становлення здійснено аналіз. Визначено особливості розвитку мислення, уяви, пам'яті, творчих здібностей, комунікативної та конфліктної компетентності, професійної спрямованості та мотивації, саморегуляції, міокінетичного потенціалу, характерологічних, нейродинамічних, темпераментальних та емоційних властивостей на різних етапах професійного становлення фахівця в професіях типу «людина – людина». Визначено значення кожної із цих складових для становлення фахівця, особливості та закономірності її розвитку, спільні та відмінні її риси для різних професій, взаємозв'язки кожної складової з іншими. Підкреслимо наукове значення конкретизації можливого змісту психофізіологічного забезпечення становлення фахівця.

Результатом дослідження академіка В.Г. Кременя «Людиноцентризм як складова філософії освіти» стало визначення освіти як багатомірної і (багатофункціональної системи, побудованої на цивілізаційних засадах, як складової переходу від індустріального до науково-інформаційного суспільства. Цим дослідником-філософом обґрунтовано принципи інтелектуального і духовного розвитку особистості в поєднанні з цінностями освітнього процесу як важливими морально-духовними константами європейського і українського суспільства. Ідея людиноцентризму, зокрема дитиноцентризму розглянута як провідний чинник соціального прогресу суспільства, як основа трансформаційних змін в освіті в напрямі до нових духовних вимірів, переходу від локально-стабільного до інтегрального рівня її розвитку⁴².

Дослідження «Освіта як передумова, та чинник інноваційного розвитку українського суспільства», здійснене В.О. Огнев'юком дозволило виявити, що процеси розвитку освіти і формування інноваційної моделі українського суспільства в умовах конкурентного

освітнього середовища взаємопов'язані і взаємозалежні. Виявлено й охарактеризовано основні чинники і закономірності сучасного етапу розвитку освіти в структурі глобалізаційних процесів та долучення вищих навчальних закладів України до Болонського процесу. Привернемо увагу до здійсненого обґрунтування концептуальних підходів до розробки нового напрямку у філософії освіти – «освітології», побудованої з врахуванням тенденцій розвитку громадянського суспільства в державі.

Необхідність виходу вищої освіти України на якісно новий рівень, зміни у суспільно-політичному, науковому й культурному житті й особливо

⁴² Звіт про роботу Національної Академії педагогічних наук України за 2009 рік. – Київ, 2010. – С. 11.

наголосимо – зміни у системі цінностей, нові явища у науці й культурі, вихід освіти за межі національних кордонів, її відставання від проблем суспільства й запитів особистості тощо – усе це відображає філософські, соціальні, політичні, демографічні, економічні, педагогічні, психологічні та інші аспекти освітнього процесу.

Зазначимо, що поняття «модернізація освітнього процесу», яке сформувалося в певних історичних і соціокультурних умовах, наповнилося новим, відповідним цим умовам змістом. Сутнісну сторону модернізації становить її зв'язок з «цілеспрямованою зміною, що вносить в середовище впровадження нові стабільні елементи, які викликають перехід системи з одного стану в інший». Новизна містить в собі той зміст, який передбачає можливість якісної зміни, а нововведення – забезпечує зміну в умовах конкретного об'єкта, що і складає предмет модернізації.

Сутність модернізаційного сприйняття полягає в достатньо чіткому визначенні адекватності тієї соціальної ситуації, в якій модернізаційні зміни дозволили соціальній системі розв'язувати суперечності так, щоб отримати імпульс розвитку та отримати нову якість як результат ситуації, що склалася, відносно соціального суб'єкта модернізаційних змін. Порівняльний аналіз таких змін проводиться одночасно відносно соціальної ситуації як зовнішньої сторони складника процесу, що розглядається, та стану соціальної системи самого суб'єкта, як внутрішньої сторони складника єдиного процесу модернізації. Основним критерієм модернізації виступає соціально-освітня цінність, що містить: міру ефективності освітнього і педагогічного процесів: професійний, педагогічний і соціальний ресурс перетворень, спрямований на забезпечення ефективності освітньо-

виховного процесу.

В Національній академії педагогічних наук посилено увагу до дослідження тенденцій трансформації методичних засад підготовки фахівців магістерського рівня, наукових кадрів (аспірантів, докторантів) в університетах за дистанційною формою навчання:

- інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний і дослідницький процеси, що надає доступ до наукових і навчальних матеріалів відповідних навчальних дисциплін, які викладаються з меж програми підготовки;
- створення університетських і міжнародних електронних баз даних і бібліотек як підручників, посібників тощо, так й інваріантних елементів навчальних дисциплін, модулів;
- консультаційні і навчальні відео-, інтернет-конференції, форуми, чати;
- віртуальні дослідницькі лабораторії;
- поглиблення співробітництва університетів у сфері розробки змісту навчання та досліджень, навчальних компонентів (лекцій, кейс-стаді, ділових ігор, тестових завдань тощо) у дистанційній освіті та створення на їх базі електронних баз даних та бібліотек для використання в побудові методичних засад викладання;
- розвиток комп'ютерних програм та пошукових систем, що забезпечують розпізнавання зображень, реагують на голосові команди, зокрема створення віртуальних тренажерів, імітаторів тощо;
- розроблення пристроїв і програм, що забезпечують зберігання інформації, яку людина отримує протягом життя, з метою оптимізації засвоєння великих обсягів інформації та розвитку методик оцінювання якості освіти;
- забезпечення якості освіти шляхом використання комплексу електронних засобів (зокрема, тестових систем, побудованих на принципах адаптивності) для оцінювання досягнень студента;
- розвиток методик викладання на основі змішаного підходу – поєднання традиційних і дистанційних форм навчання.

• Неперервна професійна освіта у контексті теорії людського капіталу

Система професійної освіти є однією з найважливіших і найскладніших у життєдіяльності суспільства. Вона виконує різні функції, зокрема: соціальну, економічну, культуру творчу, освітню, пізнавальну та інші. Вони тісно взаємопов'язані й реалізуються в системній взаємодії навчальних закладів різних типів і форм власності, підприємств та організацій усіх економічних секторів, соціальних партнерів, громадських організацій, об'єднаних територіальних громад, органів державної влади та управління.

Багатолітній досвід переконує в тому, що ця система відіграє

надзвичайно важливу роль у забезпеченні національної безпеки держави. Створення необхідних умов для інноваційного розвитку національних систем неперервної професійної освіти є пріоритетним напрямом у державній політиці багатьох високорозвинених країн світу. І це не випадково. Адже такий підхід є міцним фундаментом і водночас запорукою реального зростання людського капіталу в усіх його вимірах.

- ***Людський капітал як економічна і педагогічна категорія***

В умовах стрімкого розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів особливого значення набуває теорія людського капіталу. Вона була теоретично обґрунтована і введена в науковий обіг на межі 50-60-х років XX століття. Творець цієї теорії Гері Стенлей Беккер (Gary Stantey Becker) – видатний американський економіст, професор Колумбійського та Чикагського університетів. Він «застосував методи економічної теорії для описування аспектів людської поведінки, що раніше вважалося сферою панування соціології демографії». В наукових «Людський капітал» (1964 р.) і

«Трактат про сім'ю» (1981 р.) висунув і обґрунтував теорію раціонального економічного вибору на основі власних інтересів індивіда, що визначають більшу частину людської діяльності, навіть частину людської діяльності, навіть явно не економічної, як створення сім'ї. У 1992 р. йому було присуджено Нобелівську премію⁴³.

Відповідно до цієї теорії витрати на освіту розглядаються як інвестиції в людський капітал. В основу стратегій розвитку системи професійної освіти і навчання високо розвинутих країн покладено саме теорію людського капіталу Г.С. Беккера.

У зв'язку із цим не можна не згадати Теодора Вільяма Шульца (Theodor William Shultz) – представника чикагської школи політекономії, директора Національного бюро економічних досліджень США (1949–1967 рр.), автора праць з проблем економіки країн, що розвиваються, формування робочої сили, економічної ролі освіти (Нобелівська премія, 1979, спільно з А. Льюнсом).

Цими вченими доведено, що людина і її творча думка - це велика сила, що надихає на постійну активну діяльність, неперервну творчу дію, пошуки нових підходів на різних етапах життєдіяльності. За висновком Т.В. Шульцв, освіта, професійна кваліфікація, розвинуті таланти, здоров'я, що розуміються як поняття людського капіталу, мають конкретну економічну вартість. Інші економісти започаткували деякі нові елементи цієї теорії й відповідно розвинули її. Доречно згадати, що положення щодо «шкільного і професійного навчання» як

інвестиції першим обґрунтував І. Р. Вільх (I. R. Welsh).

Поняття «людський капітал» дослідники розглядають за такими трьома рівнями:

- *перший рівень – особистісний*: людським капіталом називають знання та навички, які людина здобула у процесі навчання, професійної

⁴³ Britannika Concise Encyklopedia. 21. Britannika. Настольная энциклопедия. Т.1. Аалто-Медуза. АСТ. Астрель: М.: 2009. – 1158 с.

підготовки, практичного досвіду, (використовуючи при цьому свої природні здібності), завдяки яким вона може надавати вартісні виробничі послуги іншим людям;

- *другий рівень - мікроекономічний*: людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства в ефективній організації праці і розвитку персоналу;

- *третій рівень – макроекономічний*: людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка, служба професійної орієнтації, консультації та працевлаштування, оздоровлення тощо, і є суттєвою частиною національного багатства країни; його називають національним людським капіталом⁴⁴. Він охоплює людський капітал підприємств та всіх громадян держави, зокрема, включає національне багатство всіх громадян і всіх юридичних осіб.

У процесі різнобічної господарської діяльності людина виконує багато різних функцій, що відповідає теорії human capital. До ключових віднесено такі функції: а) використання продуктивних засобів, що вже існують; б) обґрунтування нових ідей і теорій, створення сучасних засобів і технологій; в) обґрунтування і реалізація шляхів їх застосування в різних сферах життєдіяльності людини, соціальних інститутах, різних економічних секторах. Ці функції динамічно розвиваються, вони тісно взаємопов'язані й оновлюються на різних історичних етапах.

Наголосимо на винятково важливому значенні теорії людського капіталу для вивчення в сучасних соціально-економічних умовах комплексу досить складних питань щодо забезпечення раціональної зайнятості різних категорій населення та ефективного функціонування ринку праці.

Аналізуючи цей аспект, доцільно звернутися до філософсько-педагогічних положень, обґрунтованих В. Кременем: «Перехід людства загалом і нашої держави зокрема від індустріального виробництва до науково-інформаційних технологій, а згодом формування *суспільства знань* є найважливішими пріоритетами життєдіяльності будь-якого суспільства, об'єктивно визначають науку як сферу, що продукує нові

знання та освіти, що долучає до знань і соціум, і кожну людину»⁴⁵. Вчений наголошує, що важливим креативним аспектом нового світового порядку є залежність темпів розвитку країни та її міжнародного статусу від рівня розвитку

⁴⁴ Павленко Т.Ю. Формування і розвиток людського капіталу та його роль у підвищенні економіки Країни. Економіка та управління підприємствами машинобудівельної галузі: проблеми теорії та практики, 2014. –

№ 3. – с. 57-65.

⁴⁵ Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – Вид. переробл. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.

людського капіталу. До кількісних показників людського капіталу країни входить не тільки число випускників середніх, професійних і вищих навчальних закладів, а й кількість спеціалістів в основних галузях промисловості, транспорту, зв'язку тощо, і, що особливо важливо, – число науковців в основних сферах виробництва наукового знання. Тобто людський капітал є інтеграційним показником, який визначає внутрішні можливості країни з продукування знання та його використання у промисловому й суспільному розвитку.

Стрімкий розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів породжує нові виклики в усіх сферах життєдіяльності суспільства і передусім

– в освітній. У цивілізованих країнах здійснюється інтенсивний пошук нових моделей розвитку освіти, нетрадиційних підходів до їх впровадження з використанням інформаційних і телекомунікаційних технологій. Гостро постають питання взаємозв'язку освітніх систем і підсистем, що розвиваються на різних континентах, їх багатовимірність й порівнюваність, а також забезпечення взаємного визнання їх продукту.

Добре відомо, що продуктом системи освіти є конкретна людина, підготовлена до активної професійної діяльності в різних галузях промислового, сільськогосподарського виробництва і сфери послуг. Мова йде про головне – людський капітал, від духовних, морально-етичних і професійних якостей якого залежить майбутнє кожної держави. Саме цій проблемі була присвячена Генеральна Конференція Міжнародної організації праці, її 88 сесія 2000-го року. У прийнятому **Висновку про розвиток людських ресурсів і підготовку кадрів** зазначено, що система професійної кваліфікації повинна мати тристоронній характер і забезпечувати доступ для працівників та будь-яких осіб, котрі бажають навчатися. Вона має охоплювати як державні, так і приватні навчальні заклади і при цьому постійно оновлюватися, забезпечуючи людині можливість у будь-який момент розпочати або завершити навчання в системі освіти і підготовки кадрів упродовж усієї професійної кар'єри.

Неперервність освіти на початку ХХІ століття зумовлює необхідність посилення ролі професійного навчання як цілісної динамічної системи, що здійснює потужний вплив на подальший розвиток економіки, забезпечує випереджувальну професійну підготовку і взаємозв'язок усіх видів і рівнів професійної освіти. Науково-технічний прогрес, широке запровадження наукоємних, інформаційних технологій спонукає до значного підвищення якості професійної підготовки кваліфікованих робітників, її фундаменталізації та забезпечення гнучкості.

Державна політика у галузі професійної освіти

Термін «*державна освітня політика*» або «*державна політика в галузі освіти*» введено в науковий обіг в 60-70-х роках минулого століття. Існують різні визначення освітньої політики, державної політики в галузі освіти України (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Попович, Ю. Шемшученко). Зазначимо, що їх зміст не має суттєвих відмінностей, йому притаманні певні взаємодоповнення та уточнення. Освіта як об'єкт освітньої політики розглядається «як суспільне благо, як інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо»⁴⁶.

За визначенням В. Гальперіна та В. Савельєва, «в Україні «перехідний» тип освітньої політики. Її сутність визначається специфікою посткомуністичних системних трансформацій, суперечностями процесу формування державно-громадської системи політики керування та управління освітою, підвищенням її суспільного статусу, утвердженням у європейському та світовому освітньому просторі. Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві – держава. Вона в процесі взаємодії з громадським суспільством забезпечує суспільний вибір у сфері освіти. Державна освітня політика – це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії/бездії інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти». Ці положення стосуються і профтехосвіти, що трансформується в професійну освіту, як принципово важливого напрямку освітньої політики держави.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, було

розпочато практичне реформування цієї галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України 3 листопада 1993 р. Про значну увагу держави до підготовки кваліфікованих робітничих кадрів свідчать також інші документи, що мають стратегічне значення, зокрема: Указ Президента України «Основні напрями реформування професійно-технічної

46 Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 623.

освіти в Україні» від 8 травня 1996 р.; Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р.; Національна доктрина розвитку освіти: Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.

В останньому документі окреслено основні перспективні завдання щодо забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти у професійно-технічних навчальних закладах:

- ☐ надання можливості безоплатної первинної професійної підготовки у державних та комунальних професійно-технічних навчальних закладах;

- ☐ розвитку мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці;

- ☐ поєднання професійно-технічної та повної загальної середньої освіти, забезпечення варіантності та гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії;

- ☐ створення умов для надання професійно-технічними навчальними закладами освітніх та інших послуг населенню, зокрема здобуття або підвищення робітничої кваліфікації, а також перепідготовки незайнятого населення;

- ☐ розвитку співпраці з підприємствами, установами, організаціями – замовниками підготовки кадрів, державною службою зайнятості;

- ☐ участь роботодавців у забезпеченні функціонування та розвитку професійно-технічної освіти;

- ☐ оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інформаційних технологій⁴⁷.

Підкреслимо важливе значення постанови Верховної Ради України

«Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні» від 3 квітня 2003 р. В ній сформульовано конкретні рекомендації Президенту України, Кабінету Міністрів України, Міністерству економіки та з питань Європейської інтеграції України, Міністерству фінансів, Міністерству праці та соціальної політики, Міністерству освіти і науки України. А Генеральній прокуратурі України було доручено розслідувати факти порушень положень частин четвертої-шостої статті 49 Закону України «Про професійно-технічну освіту» щодо заборони передачі та використання приміщень професійно-технічних навчальних закладів не за призначенням⁴⁸. Ця постанова позитивно вплинула на вирішення багатьох питань (наприклад, створення

⁴⁷ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – 232 с.

⁴⁸ Профтехосвіта України: XX століття: енциклопедичне видання/ За ред. Ничкало Н. Г. –К.: Видавництво «АртЕк», 2004. – С. 519-521

Інституту професійно-технічної освіти АПН України, відновлення роботи Міжгалузевої ради з професійно-технічної освіти при Кабінеті Міністрів України та ін.).

Не буде перебільшенням наш висновок про те, що концепції розвитку професійної освіти, розроблені науковцями інститутів НАПН України, враховувалися у підготовці різних законодавчих актів та навчально-методичних документів з проблем підготовки виробничого персоналу. Наприклад, «Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України», яку було затверджено Міністерством освіти і науки України та АПН України 5 липня 2004 р.⁴⁹. Наголосимо також на важливому значенні науково-аналітичних документів, підготовлених науковцями НАПН України, зокрема: Біла книга національної освіти України (2010), Національна доповідь «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011 р.), де обґрунтовано пріоритети в плануванні й впровадженні освітньої політики в Україні. Тут наголошено: «У контексті реалій і перспектив розвитку української держави в плануванні освітньої політики доцільно враховувати європейські екстраполяційну та економічно ефективну моделі, що мають ґрунтуватися на людиноцентрованій парадигмі освіти, компетентнісному підході, концепції вимірюваності освітньої якості. Науковці дійшли висновку, що складність і масштабність створення національної системи безперервної освіти, її залежність від багатьох чинників вимагають невідкладного визначення стратегії цього процесу,

розроблення комплексної державної програми «Освіта впродовж життя», виконання якої має становити пріоритети державної політики. Методологічне значення має положення про те, що стратегічний пріоритет освітньої політики – формування нації, яка постійно навчається, засвоюючи одночасно демократичні цінності, розвиваючи громадянське суспільство, утверджуючи людиноцентризм в освіті. До ключових принципів освіти віднесено: 1) нові базові знання для всіх; 2) значне збільшення інвестицій у людські ресурси, щоби піднести пріоритети найважливішого здобутку Європи – її людей; 3) інноваційні методики викладання і навчання; 4) нова система оцінювання якості здобутої освіти; 5) розвиток наставництва і консультування; 6) наближення освіти до місця проживання.

«Професійна освіта для потреб особистості, економіки суспільства» – у цьому розділі обґрунтовано перспективні напрями модернізації професійної

49 Ничкало Н. Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи / Педагогічні і психологічна науки в Україні. – К., 2007. – С. 27-57.

освіти у таких сферах: законодавства; формування й виконання державного замовлення; удосконалення змісту професійно освіти; розширення співпраці з роботодавцями; управління професійною освітою; підвищення престижності робітничих професій у суспільстві і інформаційного забезпечення професійної освіти і навчання та запровадження інноваційних технологій навчання; професійного навчання на виробництві; підвищення якості педагогічного персоналу; науково-методичного забезпечення професійної освіти, а також фінансового та матеріально-технічного забезпечення цієї галузі. Отже обґрунтування пріоритетів і перспектив розвитку освіти дорослих в Україні має загальнодержавне значення.

Професійна освіта покликана виконувати надзвичайно важливу місію – забезпечувати підготовку молодого покоління до праці. Осмислюючи зміст цієї тези, звернемося до положення обґрунтованого відомим українським вченим-економістом А. Гальчинським. На його думку, «створення» людини працею не є одномоментним актом, що відбувся ще за сивої давнини. Насправді це перманентний процес, який зумовлюючи зміст усієї історії людства, розвивається постійно. Праця створила й водночас створює людину, конститує її як особистість, розвиває багатство її громадської (суспільної) природи й суто біологічного втілення протягом усього розвитку людства. Системна єдність соціального і природного (матеріально-уречевленого)

формується насамперед через креативну функцію праці людини.

Отже, звужуючи життєдайне поле професійної освіти, держава знижує ефективність формування людського капіталу.

Українська професійна освіта у полоні суперечностей

Творча реалізація теорії людського капіталу у реалізації державної політики в галузі підготовки висококваліфікованого виробничого персоналу

– це складний і тривалий процес. Він потребує наукового обґрунтування, систематичності, розуміння глибинної суті цієї теорії тими, хто тримає управлінське кермо на рівні всієї держави, а також на рівнях регіонів, економічних підприємств та організацій. Ігнорування цієї, здавалося б, досить простої істини породжує істотні суперечності, які спочатку є ніби незначними й не помітними, а згодом, на нашу думку, вони стають потужним гальмом у реалізації державної політики щодо неперервної професійної освіти.

«В пізнанні і житті людини суперечності відіграють роль джерела розвитку тою мірою, якою вони розв’язуються. Нерозв’язані суперечності стають гальмом розвитку (підкреслено нами). Розв’язання суперечностей відбувається різними способами залежно від сфери їх функціонування. В

пізнанні такий спосіб полягає у відкритті їх основи, поєднанні чи синтезуванні протилежностей у межах цілісного об’єкта чи явища, в якій вони доповнюють одна одну. В соціальних процесах розв’язання суперечностей здійснюється шляхом вдосконалення, реформування тієї основи, яка їх породжує»⁵⁰.

До суперечностей методологічного рівня варто віднести дисгармонію між назрілою суспільною вимогою людиноцентричного (особистісно зорієнтованого) підходу до розвитку професійної освіти і подальшим збереженням технократизму управлінської вертикалі у практиці української професійної освіти; наявністю кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій (2011 р.), Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011 р.) і невідповідністю їм рівнів формальної української професійної освіти, що негативно позначається на глобальному і європейському визнанні кваліфікацій української професійної освіти, їх конкурентоспроможності.

Суперечність особистісного рівня полягає у потребі врахування індивідуальної освітньої траєкторії кар’єрного професійного зростання у національному освітньому просторі й відсутності відповідного такої потреби освітнього середовища вітчизняної професійної освіти,

невизнання компетентностей і кваліфікацій, здобутих через неформальну та інформальну професійну освіту. Існує суперечність між особистісною потребою розкриття професійного потенціалу осіб різного віку у формальній, неформальній, інформальній професійній освіті і відсутністю системного поєднання різних видів цілісної неперервної професійної освіти упродовж життя.

Суперечність організаційно-педагогічна виникає там, де освітніми кваліфікаціями не враховуються кваліфікації професійні, де відсутня результатна парадигма освіти на основі компетентнісного підходу, немає реального вимірювання й порівнювання освітньої якості.

Звернемося до документального матеріалу «Професійно-технічна освіта незалежної України у 1991 – 2013 рр.: головні події, формування нормативно-правової бази». Тут об'єктивно відображено формування правового поля та контроль за виконанням законодавства у цій сфері. Автор такого цінного аналітичного огляду, що увійде в історію розвитку системи профтехосвіти України, В.Головінов, тодішній головний консультант Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти.

50 Філософський енциклопедичний словник В. І. Шинкарук /голова редколегії . Національна академія наук України. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

Зазначимо, що систематизовані документи і статистичні дані не можуть не вражати: у 1991 – 2013 рр. з цих питань було прийнято 15 указів Президента України, 24 акти (нормативно-правових документів Кабінету Міністрів України, МОН України та інших установ щодо функціонування закладів та установ професійно-технічної освіти в нових соціально- економічних умовах). Стратегію розвитку ПТО визначено у 5-ти загальнодержавних документах. На основі оновлення змісту професійної освіти і підвищення вимог до якості підготовки робітничих кадрів спрямовано 16 документів. І цей перелік можна було б ще продовжувати.

Важаємо за доцільне привернути також увагу до такого явища, як *«програмування суперечностей»*, а відповідно й помилок у реалізації державної політики з професійної освіти на етапі законотворення – підготовки проєктів законодавчих актів. На жаль, впродовж останніх років все більш помітною стає негативна тенденція, коли до проєктів законів вносяться суттєві зміни і доповнення під авторитарним тиском деяких партій і блоків, щоб догодити окремим депутатам. Так було, на етапі прийняття закону України «Про вищу освіту» (2014 р.), до якого після десятого прийняття Верховною Радою і затвердження

Президентом України вже внесено чимало змін і доповнень. Такий же стиль притаманний завершальному етапу доопрацювання проекту закону «Про освіту».

У зв'язку з цим не можемо не згадати визначного французького філософа, просвітителя й матеріаліста XVIII століття Клода Андріана Гельвеція. «До якого лиха призводить байдужість до істини» - так назвав він XIII розділ дев'ятої частини всесвітньо відомої праці «Про людину, її розумові здібності та її виховання». Мислитель застерігав майбутні покоління: «Помилка – це біла хмаринка, де мало людей помічає нещастя, які віщує вона. Ці нещастя, захищені від нетямущого, завбачає мудрець. Він знає, що одна єдина помилка може збудити народ, може затьмарити весь обрій його ідей...

Небезпечна сама з себе помилка ще небезпечніша своїми витворами.

Помилка плідна на помилки...»⁵¹.

Не будемо прогнозувати, до чого можуть призвести помилки в галузі професійно-технічної освіти, котрі стали можливими за 25 років незалежності нашої держави. Вони міцно зафіксувалися в нормативно-правових документах, в непедагогічній і, можна сказати, не громадянській свідомості багатьох керівників різного рівня, які знаходяться в полоні стереотипів минулого і не розуміють стратегічної ролі технічної і

⁵¹ Гельвецій Клод Андріан. Про людину, її розумові здібності та її виховання. К.: Основи, 1994. – С. 334

професійної освіти, її глобальної мети, що полягає у розвитку окремих людей, так і суспільств.

Зрозуміло, що це серйозні гальма у трансформації цієї галузі, у реалізації багатьох ідей у професійному навчанні майбутніх фахівців.

Модернізація сучасної професійної освіти

Нівелювати зазначені та інші суперечності можна шляхом модернізації національної системи освіти. **Перший аспект модернізації:** оптимізація з урахуванням глобальних тенденцій і національних традицій, а також сучасних і перспективних потреб. Таку оптимізацію забезпечать:

- побудова і реалізація різних освітніх траєкторій, визнання неформальної та інформальної освіти і навчання;
- рівний доступ громадян до професійної освіти і навчання, їхнє гнучке просування за індивідуальними освітніми траєкторіями;
- залучення роботодавців до створення освітніх стандартів і

запровадження елементів дуальної системи підготовки фахівців;

- розширення автономії закладів професійної освіти, спрощення процедури ліцензування професійних навчальних закладів та акредитації освітніх програм;

- створення багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти для реалізації освітніх програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників, молодших спеціалістів, професійного навчання незайнятого населення (безробітних), профільного навчання учнів старшої школи (з одночасним отриманням повної загальної середньої освіти);

- розвиток соціального партнерства;

- удосконалення механізму професійного розвитку педагогічних працівників закладів професійної освіти.

Модернізації української професійної освіти також сприятимуть: компетентнісний підхід до розроблення стандартів професійної освіти з конкретних професій і професійних кваліфікацій; використання європейської системи накопичення і трансферу кредитів, що забезпечує навчання впродовж життя, а також можливість переходу від професійної до вищої освіти.

Другий аспект: укрупнення, консолідація, концентрація і регіоналізація мережі закладів, що здійснюють професійну освіту, об'єднання існуючих професійно-технічних училищ і технікумів, створення мережі багатопрофільних професійних коледжів, здатних гнучко реагувати на регіональні і місцеві потреби, мати розвинену навчально-виробничу

інфраструктуру. Вони готуватимуть молодших спеціалістів, кваліфікованих робітників та інших фахівців і надавати інші різноманітні освітні послуги у сфері професійної підготовки. Управління розвитком мережі профільних ліцеїв і професійних ліцеїв та коледжів та їхню діяльність доцільно здійснювати в регіонах.

Науково-освітні кластери у регіонах є оптимальною структурою для реалізації різних моделей мережевої взаємодії, оскільки рамки соціального партнерства включають і вищий навчальний заклад, і виробництво, і освітні організації професійної освіти різних типів і видів, і профільну школу. Враховуючи виникнення кластерів в деяких промислових регіонах нашої держави важливо передбачити їхню подальшу траєкторію розвитку.

Створення університетських комплексів також сприяє розвитку неперервної системи професійної освіти, посиленню практичної підготовки фахівців з вищою освітою, отриманні вищої освіти у стислі терміни.

Третій аспект: налагодження системних зв'язків з основними споживачами професійно підготовлених кадрів усіх освітніх і кваліфікаційних рівнів.

Роботодавці мають брати постійну участь створенні та вдосконаленні освітніх стандартів і освітніх програм, здійсненні їхнього оцінювання, присудження професійних кваліфікацій, надавати місця для виробничого навчання, практики, стажування. Запровадження Національної рамки кваліфікацій створює передумови для системної співпраці на основі узгодження кваліфікаційних потреб і пропозицій.

Така співпраця має сприяти усуненню і деформації у кваліфікаційній та галузевій структурі кадрів, підготовлених закладами професійно-технічної і вищої освіти. Як відомо, помилки на концептуальних і законодавчих рівнях, а також в управлінській діяльності призводять, з одного боку, до перенасичення економіки юристами, економістами та іншими фахівцями, а з другого боку, – до дефіциту кваліфікованого персоналу за окремими спеціальностями і професіями.

Четвертий аспект: неформальна (або додаткова інституціолізована) та інформальна (або самостійна не інституціолізована) професійна освіта впродовж життя. На нашу думку, освіту дорослих доцільно розглядати як неформальну професійну освіту, в якій можуть брати участь різні категорії дорослого населення. Участь людини в освітньому процесі на всіх етапах її життєдіяльності – це важлива ознака громадянського суспільства.

Освіта дорослих в Україні розглядається як складова навчання упродовж життя і забезпечує навчання осіб, які мають повну загальну

середню освіту або перервали її здобуття, з метою особистісного розвитку та професійного зростання через набуття нових компетентностей, їх оновлення та розвиток. Крім особистісного і професійного розвитку українська освіта дорослих покликана сприяти створенню умов для активної участі різних категорій громадян у суспільному житті забезпечити їхню соціальну інклюзію.

Німецький реформатор професійної освіти Георг Кершенштайнер називав освіту дорослих «прилюдною школою» і зазначав: «Щоб витворити державний спосіб думання, «прилюдна школа» може багато чим посприяти. Своєї властивої сили набирає державний спосіб думання там, де вільний державний лад дозволяє громадянам якнайбільше брати живу участь у розвитку держави. Щоб хлопці і дівчата, які покидають «прилюдну школу», зацікавилися життям держави, та школа мусить пробудити в них і передати таке зацікавлення.

Нехай же ця книжка, яку я у першу чергу писав для свого рідного краю, стане у пригоді й новій українській державі, коли вона саме збирається чимраз більше оживляти та поглиблювати державний спосіб думання народу». На думку Г. Кершенштайнера основною метою навчання має бути самоконтроль, здатність учня подивитися на результати своєї праці, а через них на самого себе, на сутнісні сили власного єства. Така вимога видатного реформатора німецької педагогіки лишається актуальною і для української професійно-технічної освіти.

П'ятий аспект: створення сучасної системи забезпечення якості професійної освіти; освітні стандарти мають відповідати контексту інноваційного типу прогресу, завданням максимальної професійної самореалізації особистості, формування в неї здатності до безперервного навчання і саморозвитку. Все це повинно підтримуватися відповідною системою внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості освіти з урахуванням європейських стандартів і рекомендацій щодо якості.

У такій системі головна відповідальність за якість освіти покладається на навчальний заклад, а основною ланкою визнається внутрішнє забезпечення якості. Зовнішнє забезпечення якості виконує функції визнання та підтримки внутрішнього забезпечення якості. Управління системою здійснюється незалежним (від зацікавлених сторін) органом забезпечення якості. У вищій освіті таким органом є Незалежна агенція із забезпечення якості вищої освіти, що перебуває у стадії становлення відповідно до закону про вищу освіту. Аналогічні органи мають бути утворені на регіональному рівні для професійної освіти.

Сучасна система забезпечення якості європейського зразка є мотиваційно-розвивальною, створює умови для рівноправної фахової співпраці і боротьби за фахову репутацію, орієнтує на внутрішнє безперервне самовдосконалення. Ця система передбачає формування відповідної внутрішньої організаційної культури, забезпечення якості як основи успішного функціонування цілісної системи.

Реалізація комплексу заходів, спрямованих на модернізацію професійної освіти, забезпечуватиме формування особистості професіонала інноваційного типу, якому притаманні певні характерні риси: здатність до безперервного навчання і креативного застосування набутих знань, умінь, інших компетентностей; відповідність особистих нахилів, здібностей, інтересів обраному фаху, професії, кар'єрі;

володіння англійською мовою як мовою глобального спілкування, що дає змогу збагачуватися на міжкультурній основі, розширюватиме можливості фахового зростання, мобільності; включення у соціальну і фахову комунікацію за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; формування громадянських, патріотичних якостей, людської і професійної гідності.

Переконані, що модернізація української професійної освіти дозволить суттєвим чином підвищити рівень розвитку і культурної і підприємницької самореалізації української молоді, сформувати сучасну економіку, утвердити Україну як розвинену європейську державу.

У розвитку неперервної освіти професійної освіти, її прогнозуванні важливе значення має врахування результатів фундаментальних досліджень вчених Національної академії наук України. Так, за результатами досліджень доктора соціологічних наук С. Макєєва, «практично всі зрушення в соціально-професійній структурі відбувалися в період між 1994 та 1997 рр. В останні п'ять років помітних структурних трансформацій не спостерігалось, що вказує на домінування не динамічних процесів, а таких, що мають консервативний вплив на економіку. І структура, а значить, і структура зайнятості зберігають риси традиційності⁵².

Упродовж цього досить тривалого часу не могло не відбутися змін у системі професійної освіти та в її підсистемах. Безумовно, вони тісно пов'язані як з позитивним, так і з негативними процесами, що відбудуться в різних економічних секторах.

⁵² Українське суспільство. 1994-2004. Моніторинг соціальних змін за ред.: д. е. н. В. Ворони, д. соц. Н.М. Шульги. – Інститут соціології НАН України. 2004. – 705 с.

Передбачення як категорія філософії і професійної педагогіки

Соціальне передбачення – надзвичайно важливий напрям наукових досліджень. Відомий американський соціолог, філософ Д. Белл дійшов висновку, що воно «можливе там, де існують упорядкованість і повторюваність явищ (що трапляється рідко), або там, де мають місце усталені тенденції, напрям яких, якщо і не точні траєкторії, можна окреслити з допомогою статистичних часових рядів чи сформулювати у вигляді історичних тенденції».

Існують різні напрями передбачення: технологічне, демографічне, економічне, політичне (за Д. Беллом). У цьому контексті актуальною є

Концепція постіндустріального суспільства, що виокремлює п'ять компонентів:

- В економічному секторі: перехід від виробництва товарів до розширення сфери послуг.
- У структурі зайнятості: домінування професійного і технічного класу.
- Осьовий принцип суспільства: центральне місце теоретичного знання як джерела нововведень і формування політики.
- Орієнтація на майбутнє: особлива роль технології і технологічних оцінок.
- Ухвалення рішень: створення нової «інтелектуальної технології».

Цінність положень, обґрунтованих цим вченим-прогнозистом, полягає в тому, що «головним джерелом структурних змін у суспільстві – змін у способах нововведень, у відношенні науки до технології, змін у державній політиці – є зміни в характері знання: експоненціальне зростання й розгалуження науки, виникнення нової інтелектуальної технології, проведення систематичних розвідок завдяки бюджетам організацій

«Дослідження й розвиток» і, як вершина всього цього, кодифікація теоретичного знання».

Запропоновані підходи пов'язані з прогнозом і прогнозуванням, результати якого доцільно враховувати в обґрунтуванні державної освітньої політики. Критеріями типологізації прогнозів можуть бути цілі, завдання, об'єкти, предмети, проблеми, методи тощо. Визнано, що основним є проблемно-цільовий критерій, відповідно до якого здійснюються пошукові і нормативні прогнози. Виокремлено також підтипи цих прогнозів; в саме – цільовий, планований, програмний, проектний, організаційний. Відповідно до категорій часу набули поширення оперативні, коротко-, середньо- і довготривалі (наддовготривалі) прогнози. Кожен з них має кількісні та якісні характеристики. До групи соціальних прогнозів віднесено: соціально-

медичні, соціально-географічні, соціально-екологічні, соціально-космічні (перспективи освоєння космосу), економічні, соціальні (або соціальні у вузькому розумінні – перспектив розвитку соціальних відносин), психологічні, демографічні, філолого-етнографічні, архітектурно- містобудівельні, освітньо-педагогічні, культурно-етичні, державно-правові, внутрішньо- і зовнішньополітичні, військові. У цій широкій і надзвичайно важливій групі соціальних прогнозів на які покладено державницьку місію – формування і розвитку людського капіталу. Незаперечним є те, що без професійної підготовки сучасного виробничого персоналу на основі випереджувального підходу її

реалізація неможлива.

Особливої уваги, за Д. Беллом, потребує посилення ролі «професійного і технічного класу». Найбільш вражаюча зміна, на його думку, – це зростання професійної і технічної зайнятості, – діяльність, котра вимагає освіти на рівні коледжу, яка зростає удвічі швидше середнього показника...».

У цьому контексті варто звернутися до типової методики прогнозування, що набула поширення. Нею передбачено десять основних етапів дослідження: 1) передпрогнозна орієнтація (визначення об'єкта, предмета, цілей, завдань, робочих гіпотез, методів, структури та організації дослідження); 2) побудова базової моделі об'єкта, що прогнозується, методами системного аналізу; 3) відбір даних прогнозованого фону (сукупність зовнішніх умов по відношенню до об'єкта прогнозування, суттєвих для вирішення завдань прогнозу); 4) побудова динамічних показників методами екстраполяції; 5) побудова серії гіпотетичних (попередніх) пошукових моделей методами пошукового аналізу; 6) побудова таких моделей методами нормативного аналізу; 7) оцінювання вірогідності, обґрунтованості, точності прогнозу (здебільшого шляхом опитування експертів); 8) опрацювання рекомендацій для прийняття управлінських рішень; 9) експертиза прогнозу; 10) знову передпрогнозна ситуація.

В «Енциклопедії освіти» (за ред. В. Кременя) викладено положення щодо прогнозування в освіті: «Прогноз в освіті – частина соціального прогнозування. У широкому соціальному аспекті прогнозується відновлення змісту освіти та навчання (введення стандартів змісту освіти також передбачає прогнозування змін у навчальних планах і програмах); прогнозується впровадження освітніх технологій, термінів навчання на різних рівнях освіти; впровадження інноваційних діагностичних систем в оцінюванні знань, умінь та навичок учнів; стан здоров'я учнів та залежність результатів освіти від складності технологій навчання, використання комп'ютерів та ін. електронної техніки; прогнозування впливу екології на процес навчання та багато ін.». Запропонований підхід до прогнозування

потребує диференціації й педагогічної конкретизації з урахуванням особливостей об'єкта прогнозування (наприклад, професійне навчання у системі формальної освіти, професійне навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації на виробництві або в центрах державної служби зайнятості в центрах освіти дорослих тощо).

Викладені прогностичні положення, на нашу думку, органічно

пов'язані з ідеями, викладеними у працях видатних філософів. Вони систематизовані у книзі «Прогнози. Тридцять мислителів про майбутнє», перекладеній з англійської мови і виданій у 2006 р. в Познані за згодою Оксфордського університету. Тут опубліковано працю Д. Спендера (D. Spender) «Основне право людини». Вона завершується таким висновком:

«Жодне суспільство не може собі дозволити на утримання класу людей, який не належить до спільноти і не цікавиться майбутнім країни... Власне у зв'язку із цим необмежений доступ до інформації має стати головним правом людини».

Водночас не можемо не згадати, що в умовах колишнього Радянського Союзу не створювалися наукові підрозділи з проблем прогнозування розвитку освіти. Тоді вважалося, що все прогнозує комуністична партія (яка була єдиною), й ніби всі прогнози викладено у рішеннях партійних з'їздів. Саме тому «наукове прогнозування» ще впродовж десятиліття здійснювалося за... компартійними постулатами.

Без минулого немає сьогодення і майбутнього

На початку історії незалежної України виникла об'єктивна потреба аналізу державної політики щодо підготовки кваліфікаційних робітничих кадрів на різних історичних етапах. Науковці Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України, створеного у 1993 р., нині Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих, а також Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти, нині Відділення професійної освіти і освіти дорослих, об'єднали зусилля у створенні енциклопедичного видання

«Профтехосвіта України: XX століття». У вступному слові голова наукової ради цього видання, міністр освіти і науки України, президент АПН України В. Кремень зазначив: «Така справді унікальна книга, присвячена професійно-технічній освіті України як невід'ємній складовій не тільки освітньої системи, але й історії народу, його економічного потенціалу, виходить вперше у нашій державі.

Працівники і вихованці системи професійно-технічної освіти України на різних етапах її діяльності разом зі своїм народом торували шлях перемог і поразок, набували знання, досвід і професійну майстерність. Вони були

затребувані, їх інтелект, наполегливість, невтомна праця творили духовні й матеріальні цінності держави. Минуть віки, та житиме те, що створено людиною-творцем, її золотими руками, розумом і серцем.

На кожному етапі життя нашого суспільства професійно-технічна

освіта не тільки готувала кадри для виробництва і сфери послуг, вона виховувала Людину, сприяла розвитку її таланту, вчила любити рідну землю, працювати на її благо».

Ця фундаментальна історико-педагогічна праця присвячена висвітленню досвіду підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах. У загальному історичному нарисі «Історія розвитку професійно-технічної освіти України» розкрито діяльність і розвиток системи професійно-технічної освіти України впродовж XX століття – на початку XXI століття. Тут відтворено основні напрями державної політики щодо підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах. У різні часи назва цієї системи змінювалася: нижча професійна освіта (1888- 1929 рр.), підготовка робітників у галузях виробництва (1929-1940 рр.), державні трудові резерви СРСР (1940-1959 рр.); професійно-технічна освіта (з 1959 року до 1991 р.) й на початку XXI століття.

Прогностична функція науково-педагогічних досліджень

Перспективне планування наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук, безумовно, виконує прогностичну функцію. В Національній академії педагогічних наук України реалізація такого підходу розпочалася з 1993р. Відтоді академічна спільнота постійно аналізує, системно обґрунтовує й пропонує нові напрями досліджень не лише співробітникам академічних інститутів, а й університетів, а також педагогічним працівникам загальноосвітніх і професійних навчальних закладів різних регіонів нашої держави. Методологічно обґрунтовані основні напрями досліджень періодично розглядаються й схвалюються Загальними зборами НАПН України та публікуються в науково-методичних виданнях, в Інтернеті, а також у засобах масової інформації⁵³.

Пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки визнано професійну освіту і освіту дорослих, зокрема: здійснення фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для

⁵³ Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні: Схвалено Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 8 листопада 2012 року, протокол №1-6/2-9-К.: НАПН України, 2013. – 47 с.

забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку суспільства і держави.

Вважаємо за доцільне виокремити напрями досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методичних засад професійного навчання, освіти дорослих та професійного навчання на виробництві. Основними завданнями досліджень з першого напрямку є теоретичне обґрунтування концептуальних підходів до визначення змісту, інноваційних технологій і методик професійного навчання в закладах професійно-технічної освіти різних типів і форм власності.

Дослідження інтеграційних процесів у професійній освіті на рівні внутрішньопредметної і міжпредметної інтеграції. Наукові пошуки з другого напрямку спрямовуються на вивчення проблем теорії, методології і практики освіти дорослого населення на соціальному і особистісному рівнях, що сприятиме створенню наукового підґрунтя для функціонування і розвитку сучасної системи освіти дорослих в Україні як важливої ланки освіти впродовж життя.

Вивчаються особливості професійної підготовки дорослих на основі андрагогічних принципів, діяльнісного, компетентнісного, контекстного й особистісно орієнтованого підходів з охопленням всіх складових формальної і неформальної освіти дорослих (друга освіта, додаткова освіта, підвищення кваліфікації, перекваліфікація, перепідготовка, перенавчання).

Відповідно до третього напрямку передбачено розробляються моделі професійного навчання на виробництві, його принципи, зміст, форми організації, види (первинна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації тощо). Тематика дослідження враховує такі питання, як підвищення якості професійного складу працівників суб'єктів господарювання різних форм власності та підпорядкування, формування високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, вміння працювати в нових економічних умовах та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці і ефективної праці і ефективної зайнятості.

Мета досліджень – з четвертого напрямку обґрунтування теоретико-методичних і методичних засад навчання, перенавчання і перекваліфікації різних категорій незайнятого населення, виявлення педагогічних, психологічних, економічних, організаційних чинників його вдосконалення, розроблення нових моделей і технологій професійного навчання безробітних. Як бачимо, в нашій державі приділяється значна увага обґрунтуванню державної політики щодо підготовки кваліфікованих робітничих кадрів.

Розробляються й нові концепції, програми на

загальнодержавному і регіональних рівнях. З
участю науковців НАПН України це
робиться теоретично обґрунтовано з прогностичним
спрямуванням. Здавалося б, що це

мало б сприяти реальній модернізації системи професійної освіти. Однак впродовж чверть віку спостерігаються негативні тенденції, зокрема: скорочення мережі та контингенту учнів ПТНЗ, повільне оновлення напрямів професійної підготовки. Якість професійної підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів не повною мірою відповідає вимогам сучасного ринку праці. Ці та інші недоліки спричинені збереженням значної централізації в управлінні розвитком професійної освіти, а також недостатньою взаємодією професійних навчальних закладів, роботодавців і науковців у розробленні державних стандартів професійної освіти, багатотипністю мережі ПТНЗ, недосконалістю механізмів фінансування. До цього слід додати неефективність системи професійної орієнтації молоді на робітничі професії та консультування з ринкової кар'єри в ринкових умовах.

Такий розрив між задекларованими положеннями щодо державної політики та її реальним виконанням, на нашу думку, зумовлений недостатнім рівнем та й відсутністю політичної волі щодо результативного виконання прийнятих законів і державних програм. Порушення цілісності в їх виконанні, недостатнє врахування зміни форм власності та реального стану різних секторів економіки в регіонах та демографічної ситуації, зростання зовнішньої трудової міграції, нерідко суб'єктивізм і навіть волюнтаризм у прийнятті рішень – ці та інші чинники знижують ефективність проголошеної державної політики.

За результатами фундаментальних науково-дослідних робіт, отриманих в Інституті професійно-технічної освіти, прогнозування розвитку професійної освіти доцільно здійснити на основі на двохвекторної концепції⁵⁴. Такими загальними векторами розвитку професійної освіти і навчання є суб'єктність і технологізація. З одного боку, суб'єктність визначає зміщення акцентів з поняття «професійна діяльність» на поняття

«особистість професіонала», що має бути прогнозованим наслідком застосування таких підходів, як компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, особистісно-розвивальний, акмеологічний та ін. З іншого боку, технологізація професійної підготовки фахівців, що виявляється і

в гнучкому інструментальному управлінні професійною підготовкою, і в інформатизації навчально-виховного процесу закладів професійної освіти, в цілому, зумовлює підвищення якості професійної освіти і навчання.

Якщо визначити напрями векторів за ознаками «низький прояв» –

«високий прояв» та поєднати їх в систему координат, отримуємо чотири сегменти («низька суб'єктність і низька технологічність»; «висока

⁵⁴ Сидоренко Е. В. Технологии создания тренинга. От замысла к результату. СПб.: «Речь», 2007. 336 с. С. 255-265

суб'єктність і низька технологічність», «низька суб'єктність і висока технологічність»; «висока суб'єктність і висока технологічність»), серед яких оптимальним сполученням є висока суб'єктність і висока технологічність. Синергетичний ефект цього сполучення виявлятиметься в сталому (тривалому) розвитку системи професійної освіти і навчання. В ході виконання фундаментальних НДР визначено такі актуальні проблеми, пов'язані із забезпеченням сталості (тривалості, стійкості) розвитку професійної освіти і навчання (за Г. Романовою).

По-перше, переорієнтація професійного навчання фахівців в умовах високотехнологічного виробництва на практичне розв'язання завдань сталого розвитку суспільства, зокрема, формування світогляду, що базується на засадах культури безпеки життєдіяльності, «особистості з безпечним типом поведінки». Це зумовлює необхідність впровадження у навчальний процес професійної підготовки робітників гнучких навчальних комплексів на модульній основі, що мають ґрунтуватися на аналізі змісту трудової діяльності робітника на конкретному робочому місці, плануванні його дій (тема **«Особливості професійного навчання робітників в умовах високотехнологічного виробництва»**).

По-друге, проектування психолого-педагогічного супроводу консультивання з планування й розвитку професійної кар'єри за участю соціальних партнерів. У такому супроводі важливе місце має належати коучингу, що спрямований на розкриття потенціалу учнів/студентів для максимального його використання, допомогу їм у формуванні професійної компетентності, визначенні відповідних цілей, завдань, розробленні плану дій щодо їх досягнення (тема **«Підготовка учнівської молоді до вибору й реалізації професійної кар'єри»**).

По-третє, забезпечення організаційно-педагогічних умов

стандартизації підготовки майбутніх фахівців на компетентнісній основі, зокрема, розроблення та запровадження спеціальних програм підготовки педагогічних працівників та учнів/студентів до навчання за стандартами нового покоління (тема **«Проектування змісту професійно-технічної освіти на основі компетентнісного підходу»**).

По-четверте, розроблення та запровадження інтегративних технологій підготовки майбутніх фахівців, що передбачає поєднання сучасних педагогічних технологій з інформаційно-комунікаційними. Ядром таких технологій мають стати проектні технології, оскільки вони мають значний потенціал щодо втілення пошукової продуктивної навчальної діяльності із застосуванням ІКТ (тема **«Вдосконалення особистісно-розвивальних педагогічних технологій у професійно-технічній освіті»**).

По-п'яте, практико-орієнтована підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації різних категорій педагогічних працівників закладів професійної освіти із застосуванням змішаного навчання, що має забезпечувати розвиток їхніх професійних компетентностей, зокрема соціально-особистісної, інформаційно-аналітичної, технологічної та ін. (тема **«Розвиток інформаційно-аналітичної компетентності педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів»**).

По-шосте, розроблення і запровадження стратегій управління професійною освітою, спрямованих на створення і функціонування сучасного відкритого освітньо-професійного середовища, зокрема; об'єднання в єдиній системі професійної освіти і навчання різних типів професійних навчальних закладів, що надають освітні послуги для учнівської молоді і дорослих на основі базової та повної загальної середньої освіти для оволодіння професією (спеціальністю) за освітньо-кваліфікаційними рівнями: «кваліфікований робітник», «молодший спеціаліст»; створення нових типів закладів професійної освіти (багатопрфільних професійних коледжів), запровадження сучасних, варіативних форм професійної освіти, зокрема, інтегрованих освітньо-професійних систем, що є поєднанням закладів професійної освіти з регіональними підприємствами та організаціями, науковими установами (освітньо-професійні округи, навчально-виробничі й навчально-науково-виробничі комплекси, консорціуми, кластери тощо) (тема **«Управління розвитком професійно-технічної освіти в умовах ринкової економіки»**).

Водночас наголосимо на важливості врахування результатів досліджень, що виконувались в рамках різних міжнародних проектів,

зокрема міжнародної організації праці⁵⁵.

Створення необхідних умов для розвитку неперервної професійної освіти є важливим напрямом державної політики. Її основні положення обґрунтовано в різних законодавчих актах.

• Професійна освіта у державній політиці: прогностичне бачення

Проблеми професійної освіти у державній освітній політиці, спрямованій на формування людського капіталу, доцільно розглядати на основі філософської єдності тріади «минуле – сучасне – майбутнє». На

⁵⁵ Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогір, Ірина Марченко Олег Ярош, Міжнародне Бюро праці, Програма молодіжної зайнятості. – Женева: МОП, 2014 (Work4 Youth publication series; No. 11, ISSN: 2309-6780 : 2309-6799 (web pdf)).

перший погляд, вона видається досить зрозумілою і простою. Та в реальній життєдіяльності людини і суспільства це не так. Адже кожна із складових цієї тріади містить у собі грандіозні пласти досвіду і міждисциплінарного наукового знання, накопиченого людством на різних етапах цивілізаційного розвитку.

Аналізувати такі винятково важливі поняття ізольовано, автономно одне від одного – неефективний шлях. Ігнорування цілісності неминуче призводить до методологічних помилок в наукових пошуках, а також в обґрунтуванні та прогнозуванні державної освітньої політики щодо підготовки виробничого персоналу.

На початку ХХІ століття в усьому світі особливої гостроти набувають глобальні проблеми сучасності, що охоплюють «узагальнену характеристику найважливіших напрямів розвитку суспільства та його майбутнього». До них науковці відносять: політичні, соціальні, економічні, екологічні, демографічні і науково-технічні. Їх розв'язання потребує об'єднання зусиль прогресивного людства з метою «подолання соціальних антагонізмів, встановлення гармонійних відносин між суспільством і природою, переходом всього суспільства на коеволюційний шлях розвитку»⁵⁶.

Сучасні цивілізаційні виклики неминуче зумовлюють необхідність забезпечення науково обґрунтованої професійної підготовки молодого покоління, різних категорій дорослих до інноваційної діяльності, формування соціальної відповідальності за негативні наслідки науково-технічного прогресу, що призводять до глобальних катастроф, екологічної кризи, «біологічної деградації людини». Ці проблеми також є актуальними для

постсоціалістичних держав, зокрема, для України і Польщі. На їх системне розв'язання має спрямовуватися державна освітня політика.

Передбачення як категорія філософії і професійної педагогіки

Соціальне передбачення – надзвичайно важливий напрям наукових досліджень. Відомий американський соціолог, філософ Д. Белл дійшов висновку, що воно «можливе там, де існують упорядкованість і повторюваність явищ (що трапляється рідко), або там, де мають місце усталені тенденції, напрям яких, якщо і не точні траєкторії, можна окреслити з допомогою статистичних часових рядів чи сформулювати у вигляді історичних тенденції»⁵⁷.

⁵⁶ Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. М.: АСТ, Минск; Харвест, Современный литератор, 2001. С. 243.

⁵⁷ Белл Д. Настання постіндивідуального суспільства / Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). С. 420.

Існують різні напрями передбачення: технологічне, демографічне, економічне, політичне (за Д. Беллом). У цьому контексті актуальною є Концепція постіндустріального суспільства, що виокремлює п'ять компонентів:

- В економічному секторі: перехід від виробництва товарів до розширення сфери послуг.
- У структурі зайнятості: домінування професійного і технічного класу.
- Осьовий принцип суспільства: центральне місце теоретичного знання як джерела нововведень і формування політики.
- Орієнтація на майбутнє: особлива роль технології і технологічних оцінок.

- Ухвалення рішень: створення нової «інтелектуальної технології»⁵⁸.

Цінність положення, обґрунтованого цим вченим-прогнозистом, полягає в тому, що «головним джерелом структурних змін у суспільстві – змін у способах нововведень, у відношенні науки до технології, змін у державній політиці – є зміни в характері знання: експоненціальне зростання й розгалуження науки, виникнення нової інтелектуальної технології, проведення систематичних розвідок завдяки бюджетам організацій «Дослідження й розвиток» і, як вершина всього цього, кодифікація теоретичного знання»⁵⁹.

Запропоновані підходи пов'язані з прогнозом і прогнозуванням, результати якого доцільно враховувати в обґрунтуванні державної освітньої політики. Критеріями типологізації прогнозів можуть бути цілі, завдання, об'єкти, предмети, проблеми, методи тощо. Визнано, що основним є проблемно-цільовий критерій, відповідно до якого

здійснюються пошукові і нормативні прогнози. Виокремлено також підтипи цих прогнозів; в саме – цільовий, планований, програмний, проектний, організаційний. Відповідно до категорій часу набули поширення оперативні, коротко-, середньо- і довготривалі (наддовготривалі) прогнози. Кожен з них має кількісні та якісні характеристики. До групи соціальних прогнозів віднесено: соціально-медицинські, соціально-географічні, соціально-екологічні, соціально-космічні (перспективи освоєння космосу), економічні, соціальні (або соціальні у вузькому розумінні – перспектив розвитку соціальних відносин), психологічні, демографічні, філолого-етнографічні, архітектурно-містобудівельні, освітньо-педагогічні, культурно-етичні, державно-правові,

⁵⁸ Там само. С. 426.

⁵⁹ Там само. С. 431.

внутрішньо- і зовнішньополітичні, військові⁶⁰. У цій широкій і надзвичайно важливій групі соціальних прогнозів на які покладено державницьку місію – формування і розвитку людського капіталу. Незаперечним є те, що без професійної підготовки сучасного виробничого персоналу на основі випереджувального підходу її реалізація неможлива.

Особливої уваги, за Д. Беллом, потребує посилення ролі «професійного і технічного класу». Найбільш вражаюча зміна, на його думку, – це зростання професійної і технічної зайнятості, – діяльність, котра вимагає освіти на рівні коледжу, яка зростає удвічі швидше середнього показника...»⁶¹.

У цьому контексті варто звернутися до типової методики прогнозування, що набула поширення. Нею передбачено десять основних етапів дослідження: 1) передпрогнозна орієнтація (визначення об'єкта, предмета, цілей, завдань, робочих гіпотез, методів, структури та організації дослідження); 2) побудова базової моделі об'єкта, що прогнозується, методами системного аналізу; 3) відбір даних прогнозованого фону (сукупність зовнішніх умов по відношенню до об'єкта прогнозування, суттєвих для вирішення завдань прогнозу); 4) побудова динамічних показників методами екстраполяції; 5) побудова серії гіпотетичних (попередніх) пошукових моделей методами пошукового аналізу; 6) побудова таких моделей методами нормативного аналізу; 7) оцінювання вірогідності, обґрунтованості, точності прогнозу (здебільшого шляхом опитування експертів); 8) опрацювання рекомендацій для прийняття управлінських рішень; 9) експертиза

прогнозу; 10) знову передпрогнозна ситуація⁶².

В «Енциклопедії освіти» (за ред. В. Кременя) викладено положення щодо прогнозування в освіті: «Прогноз в освіті – частина соціального прогнозування. У широкому соціальному аспекті прогнозується відновлення змісту освіти та навчання (введення стандартів змісту освіти також передбачає прогнозування змін у навчальних планах і програмах); прогнозується впровадження освітніх технологій, термінів навчання на різних рівнях освіти; впровадження інноваційних діагностичних систем в оцінюванні знань, умінь та навичок учнів; стан здоров'я учнів та залежність результатів освіти від складності технологій навчання, використання комп'ютерів та ін. електронної техніки; прогнозування впливу екології на процес навчання та багато ін.»⁶³. Запропонований підхід до прогнозування

⁶⁰ Всемирная энциклопедия: Философия. С. 823.

⁶¹ Белл Д. Настання постіндивідуального суспільства / Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): нав. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. -2-ге вид., стер. К.: Знання, 2012. С. 427.

⁶² Там само, С. 829-830.

⁶³ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 716.

потребує диференціації й педагогічної конкретизації з урахуванням особливостей об'єкта прогнозування (наприклад, професійне навчання у системі формальної освіти, професійне навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації на виробництві або в центрах державної служби зайнятості в центрах освіти дорослих тощо).

Викладені прогностичні положення, на нашу думку, органічно пов'язані з ідеями, викладеними у працях видатних філософів. Вони систематизовані у книзі «Прогнози. Тридцять мислителів про майбутнє»⁶⁴, перекладеній з англійської мови і виданій у 2006р. в Познані за згодою Оксфордського університету. Тут опубліковано працю Д.Спендера (D. Spender) «Основне право людини» («Podstawowe prawo człowieka»). Вона завершується таким висновком: «Жодне суспільство не може собі дозволити на утримування класу людей, який не належить до спільноти і не цікавиться майбутнім країни... Власне у зв'язку із цим необмежений доступ до інформації має стати головним правом людини»⁶⁵.

Водночас не можемо не згадати, що в умовах колишнього Радянського Союзу, в складі якого до 1991р. була й Українська РСР, не створювалися наукові підрозділи з проблем прогнозування розвитку освіти. Тоді вважалося, що все прогнозує комуністична партія (яка була єдиною), й ніби всі прогнози викладено у рішеннях партійних з'їздів.

Пригадаємо такий факт з історії радянської педагогіки: сміливий вчений, педагог-експериментатор Е. Костяшкін декілька років свого життя присвятив боротьбі за створення в Інституті теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук СРСР лабораторії прогнозування розвитку освіти. В ті часи це було нелегкою справою. Тоді науковця-новатора підтримали академіки С. Батишев, М. Скаткін, Г. Філонов, З. Малькова та інші. На жаль, у січні 1981р. Е. Костяшкін відійшов в інший світ на 56-му році життя... (не витримало його велике і мудре педагогічне серце постійного ідеологічного тиску, контролю й приниження, обмеження умов для інноваційної діяльності). А «наукове прогнозування» ще впродовж десятиліття здійснювалося за... компартійними постулатами.

Без минулого немає сьогодення і майбутнього

На початку історії незалежної України виникла об'єктивна потреба аналізу державної політики щодо підготовки кваліфікаційних робітничих кадрів на різних історичних етапах. Науковці Інституту педагогіки і

⁶⁴ Prognozy. Trzydziestu myślicieli o przyszłości. Redakcja Sian Griffiths. Wstęp Jonathan Wiener. Tłumaczył Tomasz Piwowarczyk. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań. 2006. 346 s.

⁶⁵ Там само, С. 276-286.

психології професійної освіти АПН України, створеного у 1993 р., а також Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти об'єднали свої зусилля у створенні енциклопедичного видання «Профтехосвіта України: XX століття». У вступному слові голова наукової ради цього видання, міністр освіти і науки України, президент АПН України В.Кремень зазначив: «Така справді унікальна книга, присвячена професійно-технічній освіті України як невід'ємний складовий не тільки освітньої системи, але й історії народу, його економічного потенціалу, виходить вперше у нашій державі.

Працівники і вихованці системи професійно-технічної освіти України на різних етапах її діяльності разом зі своїм народом торували шлях перемог і поразок, набували знання, досвід і професійну майстерність. Вони були затребувані, їх інтелект, наполегливість, невтомна праця творили духовні й матеріальні цінності держави. Минуть віки, та житиме те, що створено людиною-творцем, її золотими руками, розумом і серцем.

На кожному етапі життя нашого суспільства професійно-технічна освіта не тільки готувала кадри для виробництва і сфери послуг, вона виховувала Людину, сприяла розвитку її таланту, вчила любити рідну

землю, працювати на її благо»⁶⁶.

Ця фундаментальна історико – педагогічна праця присвячена висвітленню досвіду підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах. У загальному історичному нарисі «Історія розвитку професійно-технічної освіти України» розкрито діяльність і розвиток системи професійно-технічної освіти України впродовж ХХ століття – на початку ХХІ століття. Тут відтворено основні напрями державної політики щодо підготовки кваліфікованих робітників на різних історичних етапах. У різні часи назва цієї системи змінювалася: нижча професійна освіта (1888- 1929 рр.), підготовка робітників у галузях виробництва (1929-1940 рр.), державні трудові резерви СРСР (1940-1959 рр.); професійно-технічна освіта (з 1959 року до 1991 р.) й на початку ХХІ століття.

Про особливості державної політики на кожному з цих етапів свідчать укази представлені в цьому виданні, закони, декрети, постанови, розпорядження вищих органів влади та управління. Значну увагу приділено аналізу позитивних і негативних тенденцій, що мали місце у професійній підготовці та вихованні учнівської молоді на трудових традиціях. Зрозуміло, що надмірна ідеологізація призводила до фальші, формалізації і бюрократизації у виховній діяльності. Водночас слід визнати, що в

⁶⁶ Профтехосвіта України: ХХ століття: енциклопедичне видання / За ред. Ничкало Н. Г. К.: Видавництво «АртЕк», 2004. С. 3.

радянському досвіді підготовки робітничої молоді було й багато цінного (наприклад, планове фінансування, співпраця з базовими підприємствами, будівництво навчально-виробничих комплексів, наставництво, постійний контроль органів державної влади та управління за виконанням прийнятих рішень і програм щодо підготовки кваліфікованих робітничих кадрів тощо).

Державна політика щодо професійно-технічної освіти: в Україні

Як відомо з літературних і документальних джерел, термін «державна освітня політика» або «державна політика в галузі освіти» введено в науковий обіг в 60-70-х роках минулого століття. Існують різні визначення освітньої політики, державної політики в галузі освіти України, державної політики в галузі освіти (В. Андрущенко, Л. Губерський, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк, М. Попович, Ю. Шемшученко). Зазначимо, що їх зміст не має суттєвих відмінностей, йому притаманні певні взаємодоповнення та уточнення. Освіта як об'єкт освітньої політики розглядається «як суспільне благо, як

інтелектуальний і матеріальний ресурс суспільства, як система освітніх інституцій. Тип освітньої політики визначається характером соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, якістю еліт, домінуючою політичною культурою, національними освітніми традиціями тощо»⁶⁷.

За визначенням В. Гальперіна та В. Савельєва, «в Україні «перехідний» тип освітньої політики. Її сутність визначається специфікою посткомуністичних системних трансформацій, суперечностями процесу формування державно-громадської системи політики керування та управління освітою, підвищенням її суспільного статусу, утвердженням у європейському та світовому освітньому просторі. Ключовий суб'єкт освітньої політики в суспільстві – держава. Вона в процесі взаємодії з громадським суспільством забезпечує суспільний вибір у сфері освіти. Державна освітня політика – це відповідь на суспільні потреби, вимоги, дії/бездії інших суб'єктів освітньої політики, цілеспрямований, відносно стабільний офіційний курс уряду та підпорядкованих йому установ, спрямований на забезпечення функціонування системи освіти»⁶⁸. Ці положення стосуються і профтехосвіти, що трансформується в професійну освіту, як принципово важливого напрямку освітньої політики держави.

За роки незалежності на основі Конституції України визначено пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, було

⁶⁷ Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 623.

⁶⁸ Там само.

розпочато практичне реформування цієї галузі згідно з Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття»), затвердженою постановою Кабінету Міністрів України 3 листопада 1993 р. Про значну увагу держави до підготовки кваліфікованих робітничих кадрів свідчать також інші документи, що мають стратегічне значення, зокрема: Указ Президента України «Основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні» від 8 травня 1996 р.; Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10 лютого 1998 р.; Національна доктрина розвитку освіти: Затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.

В останньому документі окреслено основні перспективні завдання щодо забезпечення рівного доступу до здобуття якісної освіти у професійно-технічних навчальних закладах:

- надання можливості безоплатної первинної професійної підготовки у державних та комунальних професійно-технічних навчальних

закладах;

- розвитку мережі професійно-технічних навчальних закладів різних типів, професійних спрямувань та форм власності з урахуванням демографічних прогнозів, регіональної специфіки та потреб ринку праці;
- поєднання професійно-технічної та повної загальної середньої освіти, забезпечення варіантності та гнучкості освітньо-професійних програм з урахуванням змін на ринку праці та попиту на нові професії;
- створення умов для надання професійно-технічними навчальними закладами освітніх та інших послуг населенню, зокрема здобуття або підвищення робітничої кваліфікації, а також перепідготовки незайнятого населення;
- розвитку співпраці з підприємствами, установами, організаціями – замовниками підготовки кадрів, державною службою зайнятості;
- участь роботодавців у забезпеченні функціонування та розвитку професійно-технічної освіти;
- оновлення матеріально-технічної бази та впровадження інформаційних технологій⁶⁹.

Підкреслимо важливе значення постанови Верховної Ради України «Про стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні» від 3 квітня 2003 р. В ній сформульовано конкретні рекомендації Президенту України, Кабінету Міністрів України, Міністерству економіки та з питань Європейської інтеграції України, Міністерству фінансів, Міністерству праці та соціальної політики, Міністерству освіти і науки України. А Генеральній прокуратурі України було доручено розслідувати факти порушень положень

⁶⁹ II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. К., 2002. 232 с.

частин четвертої-шостої статті 49 Закону України «Про професійно-технічну освіту» щодо заборони передачі та використання приміщень професійно-технічних навчальних закладів не за призначенням⁷⁰. Підкреслимо, що ця постанова позитивно вплинула на вирішення багатьох питань (наприклад, створення Інституту професійно-технічної освіти АПН України, відновлення роботи Міжгалузевої ради з професійно-технічної освіти при Кабінеті Міністрів України та ін.).

Не буде перебільшенням наш висновок про те, що концепції розвитку професійної освіти, розроблені науковцями інститутів НАПН України, враховувалися у підготовці різних законодавчих актів та навчально-методичних документів з проблем підготовки виробничого персоналу. Наприклад, «Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України», яку було затверджено Міністерством освіти і науки України та АПН України 5 липня 2004 р.⁷¹ Наголосимо також на важливому значенні науково-аналітичних документів,

підготовлених науковцями НАПН України, зокрема: Біла книга національної освіти України (2010), Національна доповідь «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» (2011 р.).

Прогностична функція науково-педагогічних досліджень

Перспективне планування наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук певною мірою виконує прогностичну функцію. В Національній академії педагогічних наук України реалізація такого підходу розпочалася з 1993 р. (академію було засновано у 1992 р.). Відтоді академічна спільнота постійно аналізує, системно обґрунтовує й пропонує нові напрями досліджень не лише співробітникам академічних інститутів, а й університетів, а також педагогічним працівникам загальноосвітніх і професійних навчальних закладів різних регіонів нашої держави. Методологічно обґрунтовані основні напрями досліджень періодично розглядаються й схвалюються Загальними зборами НАПН України та публікуються в науково-методичних виданнях, в Інтернеті, а також у засобах масової інформації⁷².

Пріоритетним напрямом розвитку науки і техніки визнано професійну освіту і освіту дорослих, зокрема: здійснення фундаментальних наукових досліджень з найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного,

⁷⁰ Профтехосвіта України: XX століття: енциклопедичне видання/ За ред. Ничкало Н. Г. К.: Видавництво «АртЕк», 2004. С. 519-521.

⁷¹ Ничкало Н. Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи / Педагогічні і психологічні науки в Україні. К., 2007. С. 27-57.

⁷² Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні: Схвалено Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 8 листопада 2012 року, протокол №1-6/2-9-К.: НАПН України, 2013. 47 с.

соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України та сталого розвитку суспільства і держави.

Вважаємо доцільним виокремлення напрямів досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретико-методичних засад професійного навчання, освіти дорослих та професійного навчання на виробництві. Основними завданнями досліджень з першого напрямку є теоретичне обґрунтування концептуальних підходів до визначення змісту, інноваційних технологій і методик професійного навчання в закладах професійно-технічної освіти різних типів і форм власності. Дослідження інтеграційних процесів у професійній освіті на рівні внутрішньо предметної і міжпредметної інтеграції. Наукові пошуки з другого напрямку спрямовуються на вивчення

проблем теорії, методології і практики освіти дорослого населення на соціальному і особистісному рівнях, що сприятиме створенню наукового підґрунтя для функціонування і розвитку сучасної системи освіти дорослих в Україні як важливої ланки освіти впродовж життя.

Вивчаються особливості професійної підготовки дорослих на основі андрагогічних принципів, діяльнісного, компетентнісного, контекстного й особистісно орієнтованого підходів з охопленням всіх складових формальної і неформальної освіти дорослих (друга освіта, додаткова освіта, підвищення кваліфікації, перекваліфікація, перепідготовка, перенавчання).

Відповідно до третього напрямку передбачено розробляються моделі професійного навчання на виробництві, його принципи, зміст, форми організації, види (первинна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації тощо). Тематика дослідження враховує такі питання, як підвищення якості професійного складу працівників суб'єктів господарювання різних форм власності та підпорядкування, формування високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, вміння працювати в нових економічних умовах та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці і ефективної праці і ефективної зайнятості.

До цього додаємо четвертий напрям досліджень, мета яких – обґрунтування теоретико-методичних і методичних засад навчання, перенавчання і перекваліфікації різних категорій незайнятого населення, виявлення педагогічних, психологічних, економічних, організаційних чинників його вдосконалення, розроблення нових моделей і технологій професійного навчання безробітних.

Як бачимо, в нашій державі приділяється значна увага обґрунтуванню державної політики щодо підготовки кваліфікованих робітничих кадрів. Розробляються й нові концепції, програми на загальнодержавному і

регіональних рівнях. З участю науковців НАПН України це робиться теоретично обґрунтовано з прогностичним спрямуванням. Здавалося б, що це мало б сприяти реальній модернізації системи професійної освіти. Однак впродовж чверть віку спостерігаються негативні тенденції, зокрема: скорочення мережі та контингенту учнів ПТНЗ, повільне оновлення напрямів професійної підготовки. Якість професійної підготовки кваліфікованих робітників і молодших спеціалістів не повною мірою відповідає вимогам сучасного ринку праці. Ці та інші недоліки спричинені збереженням значної

централізації в управлінні розвитком професійної освіти, а також недостатньою взаємодією професійних навчальних закладів, роботодавців і науковців у розробленні державних стандартів професійної освіти, багатотипністю мережі ПТНЗ, недосконалістю механізмів фінансування. До цього слід додати неефективність системи професійної орієнтації молоді на робітничі професії та консультування з ринкової кар'єри в ринкових умовах.

Такий розрив між задекларованими положеннями щодо державної політики та її реальним виконанням, на нашу думку, зумовлений недостатнім рівнем та й відсутністю політичної волі щодо результативного виконання прийнятих законів і державних програм. Порушення цілісності в їх виконанні, недостатнє врахування зміни форм власності та реального стану різних секторів економіки в регіонах та демографічної ситуації, зростання зовнішньої трудової міграції, нерідко суб'єктивізм і навіть волюнтаризм у прийнятті рішень – ці та інші чинники знижують ефективність проголошеної державної політики.

Компаративістичні пошуки і прогнози

На початку ХХІ століття в Україні набули поширення порівняльно-педагогічні дослідження. Що ж стосується наукових пошуків з цих проблем на матеріалах України і Польщі, то вони були започатковані у 1998 році. Цьому сприяло підписання угоди про співпрацю між НАПН України і Польською академією наук. У 15-и польсько-українських / українсько-польських щорічниках «Професійна освіта: педагогіка і психологія» (дати назви польською мовою «Kształcenie zawodowe: pedagogika i psychologia»), а також у багатьох збірниках наукових праць, виданих за результатами спільних міжнародних науково-практичних конференцій у Вінниці, Житомирі, Львові, Хмельницькому та Черкасах, опубліковано результати окремих порівняльних досліджень. Разом з професором Ф. Шльосеком ми підготували і видали книгу про системи професійної освіти в Польщі та

Україні⁷³. Нині продовжуємо цей пошук і передбачаємо підготувати до друку нове видання з урахуванням змін на європейському, польському та українському національних ринках праці. Для підтвердження нашої думки щодо прогностичного значення компаративістичних досліджень.

Вважаємо також за доцільне наголосити на прогностичному значенні порівняльно-педагогічних пошуків з проблем професійної підготовки сучасного виробничого персоналу. Для підтвердження цієї думки звернемося до результатів окремих досліджень, до здійснення

яких автор цієї статті була причетна впродовж багатьох років як науковий керівник і науковий консультант.

Внутрішньофірмова підготовка персоналу

Компаративістом Н. Пазюрою здійснено

дослідження внутрішньофірмової підготовки виробничого персоналу в Японії та Південній Кореї (Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України)⁷⁴. Аналіз прогресивних ідей досвіду цих двох високорозвинутих країн дав змогу розробити науково-методичні рекомендації щодо удосконалення внутрішньофірмової професійної підготовки виробничого персоналу в Україні.

По-перше на *загальнодержавному рівні*: створення сприятливих умов для неперервного професійного розвитку різних категорій населення; розроблення теоретичних, організаційно-методичних та законодавчих засад розвитку соціального партнерства у підготовці виробничого персоналу; Я- координація взаємодії основних структур бізнесу, освіти і держави у забезпеченні його підготовки; запровадження практики галузево- громадської акредитації навчальних програм внутрішньофірмової підготовки персоналу; запровадження національної інформаційної системи ринку праці з метою забезпечення доступу громадян до актуальної інформації щодо динаміки змін у різних секторах економіки; створення Рад з розвитку людських ресурсів на регіональних рівнях за участю представників промисловості, підприємств, уряду та науковців для координації зусиль з професійної підготовки населення тощо).

По-друге, на *корпоративному рівні* – перетворення компанії на організацію, що навчається, а робоче місце – на ключовий компонент системи неперервної освіти; створення належної корпоративної інфраструктури для якісного піднесення рівня людського капіталу та

⁷³ Nyczkało N.G., Szłosek F. Kształcenie zawodowe w Polsce i Ukrainie – na tle przemian. Warszawa-Radom. 2008. – 232 s.

¹²² Пазюра Н.В. Внутрішньофірмова професійна підготовка виробничого персоналу в Японії і Південній Кореї: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. К.: Видавництво «Альфа-ППК», 2014. – 514 с.

використання його потенціалу у системі розвитку людських ресурсів (корпоративних центрів професійної підготовки, відділів з розвитку людських ресурсів); створення належних умов для мотивації кожного працівника до професійного розвитку; формування механізмів гнучкого планування підготовки кадрів з урахуванням нових потреб ринку праці у кількості та якості виробничого персоналу; організація професійного навчання працівників відповідно до угод з професійними і вищими

навчальними закладами; забезпечення професійної підготовки на робочому місці для студентів як важливої умови покращення переходу від навчального закладу до робочого місця і підвищення гнучкості ринку праці; розвиток системи інтернатури, за якою студенти професійних закладів проходять практичну підготовку на підприємстві із подальшим працевлаштуванням; забезпечення широких можливостей для різних категорій населення в оволодінні необхідними професійними кваліфікаціями впродовж економічно активного життя шляхом розроблення та впровадження гнучких програм професійної підготовки, диверсифікації траєкторії професійного розвитку персоналу тощо.

По-третє, на *індивідуальних рівнях* - усвідомлення важливості неперервної освіти як ключової умови поліпшення якості життя; прийняття і утвердження активної життєвої позиції щодо неперервного професійного розвитку для підвищення конкурентоздатності на ринку праці; активна участь у реалізації багаторівневих програм професійної підготовки; посилення уваги до системної самоосвіти; підвищення професійного рівня в інформальній освіті; розвиток співпраці з різними соціальними інституціями для досягнення спільної мети – підвищення продуктивності компанії та обміну професійною інформацією та досвідом)⁷⁵.

Безумовно, науково обгрунтована реалізація прогностичних положень щодо розвитку внутрішньофірмової професійної підготовки виробничого персоналу сприятиме розвитку потенціалу особистості, підвищенню її соціальної та професійної мобільності. На наше переконання, вона стане ефективним засобом підтримки соціальної стабільності й відіграватиме важливу роль у підготовці кадрів для структурної і технологічної перебудови різних галузей економіки, а також впливатиме на посилення психолого- педагогічного компонента в організації навчання різних категорій працівників на виробництві.

⁷⁵ Пазюра Н.В. Внутрішньофірмова професійна підготовка виробничого персоналу в Японії і Південній Кореї: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. К.: Видавництво «Альфа-ПСК», 2014. 514 с.

Результати порівняльно-педагогічного прогресивного досвіду компаній Японії та Південної Кореї мають теоретичну і практичну цінність в умовах динамічних змін на ринку праці, появи сукупності чинників, що негативно впливають на якість професійної підготовки фахівців в Україні й спричиняють невідповідність напрямів навчання й потреб економіки, що гальмує в професійну, мобільність виробничого

персоналу та входження українських виробників на світові ринку збуту. Результати цього наукового пошуку доцільно творчо використовувати для розроблення випереджувальних за змістом, диверсифікованих і гнучких за формою і часом, реалізації програм професійного навчання для персоналу компаній, підготовки педагогічного персоналу – андрагогів для їх реалізації, тобто модернізації системи професійної підготовки економічно активного населення в Україні.

Професійне навчання безробітних

Проаналізуємо ще один компаративістичний підхід, реалізований професором Н. Бідюк (Хмельницький національний університет) у дослідженні «Теорія і практика професійного навчання безробітних у США». Вперше у вітчизняній педагогічній науці на основі міждисциплінарного підходу: здійснено системний аналіз проблеми професійного навчання безробітних у педагогічній теорії і практиці США; розкрито теоретико- методологічні засади освіти дорослих в американському досвіді; схарактеризовано сучасні вимоги (демографічні, освітні, особистісні, інформаційні) ринку праці до професійного навчання безробітних; проаналізовано напрями державної політики США щодо забезпечення соціального захисту і зайнятості різних категорій безробітного населення шляхом реалізації федеральних освітніх програм, а також принципи та ключові положення, що зумовлюють функціонування і розвиток системи професійного навчання безробітних у США; виявлено провідні напрями діяльності центрів розповсюдження знань для безробітних у структурі університетів США, змістові характеристики освітніх програм різних напрямів і кваліфікаційних рівнів, а також особливості впровадження консультаційних програм для безробітних; розкрито дидактичні засади професійного навчання безробітних в освітній практиці США (форми організації навчання, використання інтерактивних педагогічних технологій, оцінювання навчальних досягнень безробітних, моделі суб'єкт-суб'єктних відносин у груповому навчанні безробітних); досліджено психолого- педагогічні умови професійної діяльності педагогічного персоналу для навчання безробітних у США. Цінним доробком є виявлення можливостей використання прогресивних ідей досвіду США для удосконалення системи

професійного навчання безробітних в Україні на загальнодержавному,

регіональному рівнях, а також на рівні служб зайнятості і навчальних закладів. До наукового обігу введено нові факти, теоретичні ідеї і підходи, обґрунтовані теоретиками і практиками США щодо розвитку системи професійного навчання безробітних; уточнено зміст окремих понять, зокрема: «андерклас», «імерсійні програми», «центри розповсюдження знань», «навчальні угоди», «навчальне партнерство», «lunch and learn навчання»; введено нові персоналії науковців США, які займаються проблемами освіти різних категорій дорослого населення⁷⁶.

Узагальнення результатів цього компаративістичного пошуку уможливило прогностичне обґрунтування розвитку системи професійного навчання безробітних в Україні:

По-перше, розроблення державної програми професійного навчання безробітних упродовж життя шляхом запровадження різних форм і програм допрофесійної підготовки, підвищення кваліфікації, перепідготовки, оволодіння додатковими спеціалізаціями; оновлення чинної законодавчої бази, прийняття нових законодавчих актів з урахуванням європейських тенденцій і прогностичних потреб нашої держави, що сприятиме забезпеченню державної підтримки неперервного професійного навчання безробітних, законодавчому та нормативно-правовому врегулюванню його здійснення, а також ефективній співпраці з роботодавцями для покращення якості надання освітніх послуг й задля стимулювання діяльності підприємств з організації професійного навчання персоналу на виробництві; об'єднання зусиль соціальних партнерів в організації і координації професійного навчання безробітних; підготовка і впровадження програм випереджувального професійного навчання фахівців для інноваційної економіки; цілеспрямоване формування і підтримка позитивного іміджу андрагога в суспільстві; розроблення державного стандарту вищої освіти за спеціальністю «Андрагог»; створення належних умов для організації професійної підготовки андрагогів у вищих навчальних закладах; залучення навчальних закладів різних типів і форм до власності організації професійного навчання безробітних; інформаційна підтримка Інтернет-сайтів для надання безробітним необхідної і доступної інформації з професійної освіти та працевлаштування; удосконалення системи професійної орієнтації безробітного населення шляхом залучення інститутів громадянського суспільства; удосконалення національного класифікатора професій

⁷⁶ Бідюк Н. М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика : [монографія] / Н. М. Бідюк ; за ред. Н. Г. Ничкало. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. С. 542.

відповідно до вітчизняних та світових тенденцій на основі створення та удосконалення єдиної національної системи кваліфікацій.

По-друге, розширення та удосконалення мережі навчальних закладів для професійного навчання безробітних з урахуванням перспективних потреб регіону у фахівцях відповідних професійних напрямів; створення умов для забезпечення системних взаємозв'язків навчальних закладів, регіональних центрів зайнятості та діючих у регіоні підприємств, наукових організацій і установ регіону, з метою визначення напрямів підготовки кваліфікованих фахівців, формування змісту професійного навчання і перенавчання для подальшого працевлаштування; багатоканальне фінансування професійного навчання безробітних; обґрунтування і реалізація фінансового механізму соціального захисту молоді, моніторинг прогнозування її професійно-освітніх потреб, мотивів і стимулів вибору сфери майбутньої професійної діяльності; підготовка програм з урахуванням регіональних, етнонаціональних особливостей, а також перспектив розвитку економіки регіону та відповідних потреб у кадрах; взаємозв'язок у діяльності регіональних центрів зайнятості та вищих навчальних закладів.

По-третє, формування стратегії розвитку навчального закладу на основі системної співпраці з соціальними партнерами; створення у вищих навчальних закладах фахових рад за галузевим спрямуванням з метою коригування обсягів і напрямів професійної підготовки відповідно до потреб роботодавців, а також змін у відповідній галузі економічної діяльності регіону; інформування про наявні та очікувані вакансії, інноваційні технології на виробництві; створення відділів працевлаштування та консультаційних пунктів; використання у професійному навчанні безробітних нових досягнень педагогічної науки і практики, інноваційних технологій та інформаційних засобів навчання; створення умов для розвитку інноваційно-педагогічної діяльності; залучення до формування професійної складової змісту освітніх програм представників бізнесу; розробка психолого-педагогічних програм для проведення експериментальної роботи з метою перевірки їх готовності до організації професійного навчання безробітних; створення кафедр андрагогіки та введення дисципліни «Андрагогіка» у блок фахових дисциплін для підготовки практичних психологів і соціальних педагогів.

По-четверте, вивчення на основі якісного моніторингу ринку праці потреб у професійній перепідготовці безробітних у професійно-кваліфікаційному розрізі; участь фахівців служби зайнятості у роботі координаційних рад із соціальної адаптації безробітних для

встановлення обсягів перепідготовки, технології її фінансування і працевлаштування

безробітних; формування ресурсних центрів, банку даних інноваційного педагогічного і виробничого досвіду, авторських педагогічних методик і технологій; створення необхідних умов для повної реалізації соціально- психологічних і педагогічних функцій фахівців центрів щодо удосконалення системи професійної орієнтації і психологічної підтримки безробітних; забезпечення координації та узгодження напрямів і обсягів перепідготовки безробітних в навчальних центрах професійної перепідготовки всіх рівнів з урахуванням потреб регіональних ринків праці; організація виїзних консультацій у віддалених районах для забезпечення оптимальних шляхів отримання безробітними необхідної інформації щодо навчання та працевлаштування, а також для забезпечення постійного зв'язку з органами місцевого самоврядування, територіальними громадами й освітніми установами; забезпечення інформаційно-аналітичного супроводу навчання безробітних; створення спільних лабораторій з науково-дослідними інститутами НАПН України та провідними університетами; використання результатів психолого-педагогічних досліджень в організації професійного навчання безробітних⁷⁷.

Професійна підготовка соціальних працівників

Наш багатоаспектний аналіз порівняльних наукових пошуків завершимо дослідженням проф. Т. Логвиненко (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), яка виражає десятиліття вивчала системи з підготовки соціальних працівників в університетах Скандинавських країн (Данія, Норвегія, Швеція). Цим компаративістом виявлено вплив соціальної політики та соціальної роботи у Скандинавських країнах на становлення і розвиток фахової підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. Розкрито діяльність міжнародних організацій та професійних асоціацій працівників як суб'єктів розвитку європейського освітнього простору. Проаналізовано сучасні концепції і моделі підготовки фахівців соціальної сфери 21 університету. Схарактеризовано зміст професійної підготовки фахівців соціальної сфери, виявлено особливості освітніх програм (44 освітні програми, 24 навчальні плани, 82 програми навчальних дисциплін) бакалаврського, магістерського і докторського рівнів. Розкрито специфіку використання інноваційних технологій у підготовці соціальних педагогів і соціальних працівників.

На основі порівняльно-педагогічного вивчення здійснено цілісний аналіз становлення, розвитку і функціонування систем підготовки соціальних працівників в університетах й університетських коледжах; виявлено провідні тенденції трансформації та визначено чинники, що зумовлюють зміни в системах підготовки майбутніх соціальних працівників Скандинавських країн та України в сучасних умовах євроінтеграції; *удосконалено* концептуальні положення теорії соціальної роботи і соціальної педагогіки, виокремлено принципи реалізації інтегративного і студентоцентрованого підходів до здійснення професійної підготовки майбутніх працівників соціальної сфери; *подальшого розвитку набули* положення щодо теорії і методики підготовки фахівців соціальної сфери, трактування змісту основних дефініцій («професійна діяльність», «педагогічна діяльність», «соціальна діяльність», «соціально-педагогічна діяльність», «соціальна робота»,

«соціальний працівник», «соціальний педагог»), а також знання про зарубіжний досвід професійної підготовки соціальних працівників.

Автором сформульовано пропозиції щодо творчого використання прогресивних ідей скандинавського досвіду підготовки фахівців соціальної сфери в Україні. Запропоновані ідеї є актуальними для сучасного українського суспільства у розв'язанні низки суперечностей, а саме: між зрослими завданнями державної політики щодо соціального захисту різних категорій громадян і невідповідним рівнем реалізації соціальних програм у сучасних умовах; потребою громадянського суспільства у взаємодії різних громадських інституцій до здійснення соціальної і соціально-педагогічної роботи та невідповідним рівнем готовності територіальних громад до участі у такій діяльності; розв'язанні гострих соціальних проблем, пов'язаних з внутрішньою міграцією, викликаною російською військовою агресією на сході України; нагальною необхідністю забезпечення професійної підготовки соціальних педагогів для здійснення соціального захисту і соціальної опіки дітей «груп ризику», зокрема з неблагополучних, неповних сімей тощо.

Узагальнюючи короткий аналіз результатів цих порівняльно-педагогічних досліджень, котрі достойно продовжують і презентують нашу наукову школу, зазначимо, що прогностичний потенціал

одержаних теоретичних результатів і практико орієнтованих науково-методичних рекомендацій дуже високий. Концентрований і цілеспрямований аналіз прогностичних ідей і пропозицій, обґрунтованих багатьма компаративістами, уможливило створення національного банку даних. Його творче використання сприятиме, опрацюванню нових концепцій національних і регіональних програм розвитку професійної освіти.

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів набувають особливого значення питання, пов'язані з обґрунтуванням нових підходів до формування державної освітньої політики в цілому й особливо в галузі професійної освіти. За висновком авторів Національної доповіді про стан і перспективу розвитку освіти в Україні, державна політика в освіті має набути *полісуб'єктного характеру*, використовувати не лише державні, а й суспільні важелі впливу, бути послідовною, відкритою до професійного діалогу з науковою і політичною спільнотами, з громадськими організаціями, бізнесовими структурами та засобами масової інформації. Система професійної освіти має бути спрямована на задоволення індивідуальних потреб особистості у здобутті сучасних і затребуваних на ринку праці кваліфікацій, професійний розвиток персоналу підприємств, забезпечення підготовки конкурентоспроможних кваліфікованих робітників і молодих спеціалістів.

Такий підхід уможливить забезпечення цілісності усіх освітянських підсистем, їх гармонійний розвиток і взаємодоповнення. Безумовно, це впливатиме на реалізацію державної освітньої політики щодо забезпечення підготовки виробничого персоналу для різних соціально-економічних галузей.

• Професійна педагогіка і педагогіка праці: методологічні пошуки і перспективи

Професійна педагогіка і педагогіка праці як наукові субдисципліни повстали в один час, в одну історичну добу – на початку 70-х років XX століття. Відтоді минуло понад чотири десятиліття, впродовж яких відбувалися помітні політичні, соціально-економічні зміни, народилися нові концепції і теорії, посилилися глобалізаційні процеси, набула грандіозних масштабів міграція. Зрозуміло, що усе це не могло не вплинути на світ праці, зайнятість населення, зростання безробіття, ускладнення в працевлаштуванні громадян різних категорій.

Водночас стрімкий науково-технологічний розвиток, результати

наукових досліджень, впровадження сучасних інформаційних і виробничих технологій, використання техніки нового покоління впливають на розвиток глобального і національних ринків праці, на інтегрування видів трудової діяльності і професій. Ці багатоканальні й тісно взаємопов'язані процеси зумовлюють об'єктивні зміни в системах професійної освіти і навчання

різних країн, потребують їх модернізації на основі випереджувального підходу.

Глобалізаційні зміни, що відбуваються в усьому світі, посилюють прогностичну функцію науки, поглиблюють процеси інтеграції і диференціації, впливають на формування нових субдисципліни в різних наукових галузях і, зокрема, в педагогіці. Одним із багатьох свідчень цього процесу є професійна педагогіка і педагогіка праці як наукові субдисципліни.

Передусім звернемося до визначення **професійної педагогіки**, обґрунтованого видатним російським вченим Сергієм Яковичем Батишевим. Він йшов до цієї наукової дисципліни від глибокого розуміння кадрових потреб підприємств різних економічних галузей – від виробничої педагогіки. У 1976 р. провідний науковець в цій галузі публікує винятково важливу працю «Производственная педагогика». На нашу думку, в ній закладено науковий фундамент для становлення і розвитку професійної педагогіки. І вже в наступному році у московському видавництві «Высшая школа» побачило світ друге видання книги «Основы профессиональной педагогики» за ред. С.Я. Батишева і С.О. Шапоринського⁷⁸.

Про утвердження професійної педагогіки як галузі наукового знання свідчать два видання підручника «Профессиональная педагогика» (у 1997 та 1999 роках). Їх тиражі розійшлися дуже швидко. Адже такий підручник у світовій практиці, зокрема, в пострадянських країнах, з'явився вперше. Водночас наголосимо: справа не в тому, що таке видання було здійснено вперше. А передусім в тому, що запропоноване вченим визначення професійної педагогіки було обґрунтовано відповідно до наукознавчих критеріїв. Як і інші науки, професійна педагогіка має свій категоріальний і науковий апарат, свої характерні особливості, зумовлені тими складними явищами і процесами, котрі вивчає ця наука. Третє видання підручника «Профессиональная педагогика» вийшло в світ вже тоді, коли перестало битися серце Сергія Яковича Батишева⁷⁹. Наукову ідею і справу життя

свого Вчителя продовжили учні – доктори педагогічних наук Антоніна Біляєва, Олександр Новиков, Тетяна Ломакіна, Ілля Стариков, Світлана Чистякова, Маргарита Яковлева, Юхим Осовський та інші вихованці батишевської наукової школи професійної педагогіки.

У передмові до третього видання цього підручника наголошено на його принциповій відмінності від попередніх. Незважаючи на те, що в перших

78 Основы профессиональной педагогики. Издание второе, переработанное и дополненное / Под ред. С.Я. Батышева и С.А. Шапоринского / Профпедагогика, – М.: «Высшая школа», 1977. – 503 с.

79 Профессиональная педагогика: Учебник / Под ред. Батышева С.Я., Новикова А.М. Издание 3-е, перераб. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2010. – 456 с.

двох виданнях підручник називався «Профессиональная педагогика», але здебільшого це була педагогіка нижчої (початкової) професійно-технічної освіти. До речі, так називалася ця система в колишній Царській Росії, до якої входили нижчі технічні училища, ремісничі училища, школи ремісничих учнів та інші типи професійних навчальних закладів⁸⁰. Як нижча початкова професійна освіта ця система функціонувала до кінця 20-х років XX століття. Відомо, що в другій половині 90-х років минулого століття й на початку XXI століття у Російській Федерації на законодавчому рівні було повернуто назву «початкова професійна освіта».

Незважаючи на великий ідеологічний тиск, українські вчені не підтримали наполегливих пропозицій російських адміністративних кіл щодо введення цієї назви в документальний і науковий обіг в Україні. Як відомо, вона зародилася більше ніж століття тому й відійшла в історичне минуле. Та й росіяни у 2010 році також «відійшли» від цієї, на нашу думку, невдалої назви системи, що покликана здійснювати підготовку висококваліфікованого робітничого персоналу.

Академіком Сергієм Батишевим розроблено теорію ступеневої системи підготовки і підвищення кваліфікації робітників на виробництві, що уможливлювала формування робітників широкого профілю. До цього слід додати і теорію стадійного навчання як основу підготовки в професійних навчальних закладах робітників – професіоналів⁸¹. Отже, вчений обґрунтував засади цілісного розвитку системи професійної освіти, яка є важливою підсистемою освіти й водночас самостійною системою. Відповідно вона має свою мету, завдання, функції, а також соціально-економічні і психолого-педагогічні механізми їх реалізації. Це потребує наступності на різних етапах професійного розвитку особистості.

Не можна забувати про те, що не дали позитивних результатів

запропоновані теоретичні і практичні підходи, спрямовані на автономізацію різних освітянських підсистем та виробничої сфери. У Концепції неперервної освіти – освіти впродовж життя, основні положення якої обґрунтовано у доповіді ЮНЕСКО «Освіта: потаємний скарб», підготовлений під керівництвом Жака де Лора, викладено багато інноваційних ідей щодо наступності, взаємозв'язку, наскрізності, диференціації та індивідуалізації процесу підготовки професіонала.

⁸⁰ Профтехосвіта України: ХХ століття: Енциклопедичне видання. / За ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво «Артек», 2004. – С. 411-419.

⁸¹ Энциклопедия профессионального образования. В 3-х т. / Под ред. С.Я. Батышева. – М., АПО, 1998. – 568 с. Т.1 – А–Л – 1998. – С. 65.

Враховуючи це, дослідники зазначають, що «об'єктом професійної педагогіки є не тільки відносно вузька сфера спеціальної (професійної) підготовки людини до праці, але і вся цілісна система освіти»⁸². У зв'язку з таким визначенням наголосимо, що сфера підготовки людини до праці не є вузькою. Вона досить широкоаспектна, міждисциплінарна й інтегрує знання та види діяльності у різних суспільних сферах. Поряд з цим не можна ігнорувати думку про те, що ця сфера є не лише об'єктом професійної педагогіки. Інші галузі наукового знання також охоплюють широкий спектр проблем, пов'язаних з підготовкою майбутнього трудівника, з формуванням його професійно важливих якостей.

Вважаємо, що заслуговує позитивної оцінки визначення предмета професійної педагогіки як «процесу формування професійно важливих якостей особистості з урахуванням специфічних особливостей того чи іншого рівня й профілю». Хоча, на нашу думку, не можна обмежувати предмет цієї субдисципліни лише процесуальним аспектом. Теоретичні і методичні засади, покладені в основу відбору і структурування змісту навчання (із загальноосвітніх, спеціальних дисциплін та виробничого навчання і практики), програмно-методична документація для підготовки кваліфікованих робітників, класифікація технологій – усе це знаходиться в сфері інтересів професійної педагогіки. Отже, зміст навчання, методи, засоби, організаційні форми і технології невід'ємно пов'язані із системою цілей професійної педагогіки.

Як відомо, у науковому обігу в пострадянських країнах використовувалося поняття «виробнича педагогіка» як галузь педагогічної науки, що вивчає закономірності навчання і виховання працюючих, їхню переорієнтацію на нові засоби виробництва, підвищення кваліфікації, перенавчання на нові професії. Необхідність

наукових розробок в цій галузі зумовлюється об'єктивними законами розвитку як матеріального, так і духовного виробництва.

Оскільки зміст цього поняття передусім спрямований на працююче доросле населення, то мимоволі виникає думка щодо його органічного взаємозв'язку з такою педагогічною субдисципліною як андрагогіка.

«Виробнича педагогіка вивчає закономірності навчання і виховання в умовах виробничо-трудової діяльності людей з урахуванням їхніх фізичних і психічних особливостей, а також морально-етичних і суспільно-політичних умов, світогляду, розуміння свого обов'язку і відповідальності перед

⁸² Профессиональная педагогика. Под ред. Батышева С.Я., Новикова А.М. Издание 3-е, перераб. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2010. – С. 12.

суспільством і колективом». Погоджуючись із запропонованим визначенням суті цього поняття, зазначимо, що його зміст потребує певного уточнення з урахуванням особливостей розвитку ринкової економіки і зміни форм власності в незалежних державах.

Що ж стосується професійної педагогіки, котра розглядається дослідниками як галузь педагогічної науки, то її предметом є закономірності підготовки робітників високої кваліфікації в навчальних закладах системи професійно-технічної освіти. «Професійна педагогіка вивчає, як зміст професійно-технічної освіти визначається потребами суспільства і як він змінюється у зв'язку із соціальним і науково-технічним прогресом. Вона також вивчає особливості (специфічні закономірності) засвоєння науково-технічних знань, формування професійно-технічних вмінь, якостей особистості, зумовлених професійними вимогами, розвитком особистості учня в цілому. Професійна педагогіка вивчає мету і специфічні особливості виховання учнів в умовах професійно-технічної школи, зв'язки і залежності між загальними і специфічними методами виховання в цих умовах, особливості формування світогляду учнів. Вона також обґрунтовує положення щодо засад організації управління навчально-виховним процесом у системі професійно-технічних навчальних закладах різних типів й різного галузевого спрямування. Складовими наукового фундаменту професійної педагогіки, поряд із загальною, є загальна і педагогічна психологія. Вона також спирається на відповідні технічні й економічні науки»⁸³. До цього визначення вважаємо за доцільне додати положення щодо взаємозв'язку професійної педагогіки з філософією, соціологією і психологією праці, ергономікою, гігієною праці тощо.

Таким чином, осмислення змісту понять «виробнича педагогіка» і «професійна педагогіка» уможлиблює висновок, що вони не є окремими галузями педагогічної науки. На нашу думку, це актуальне питання доцільно розглядати на основі інтегрованого підходу. Адже інтегрування змісту і видів діяльності, спрямованих на оволодіння майбутньою професією, професійний розвиток особистості, адаптацію до нових соціально-економічних і виробничих умов, а також професійну гнучкість в умовах динамічних змін на ринку праці – усе це дозволить забезпечити підготовку конкурентоспроможного персоналу для різних економічних галузей. Висловлюємо переконання, що такий підхід, уможливить закономірний перехід від окремих галузей педагогіки до нової наукової субдисципліни – професійної педагогіки.

⁸³ Там само.

Для педагогіки характерною є інтердисциплінарність. Цей аспект потребує звернення до питань, пов'язаних з розвитком науки на різних історичних етапах. Як відомо, в XIX столітті розширилися функції науки: до світоглядної додалася ще одна – бути продуктивною силою. У першій половині XX століття наука стала перетворюватися в соціальну силу. Регулюючи різні види людської діяльності, вона вплинула на розвиток різних сфер соціального життя. В умовах глобалізаційних процесів і глобальних криз особливої гостроти набула проблема нових світоглядних орієнтацій людства й відповідного переосмислення функцій науки. Як зазначає російський філософ В.С. Стьопін, «її домінування в системі цінностей культури багато в чому було пов'язано з її технологічною проекцією. Сьогодні важливим є органічне поєднання цінностей науково-технологічного мислення з тими соціальними цінностями, що представлені мораллю, мистецтвом, релігійним і філософським осягненням світу»⁸⁴. Таке поєднання являє собою новий тип раціональності. Починаючи з XVII століття, дослідники виділяють три типи раціональності: класичну (XVII – початок XX століття); неокласичну (перша половина XX століття); постнекласичну (кінець XX століття) (там само).

Схарактеризуємо коротко лише останній тип, оскільки його становлення і розвиток у часовому просторі збігається із заснуванням педагогіки праці і професійної педагогіки як галузей наукового знання і педагогічних субдисциплін. Постнекласична раціональність «враховує співвіднесеність знань про об'єкт не тільки із засобами, але і з ціннісно-цільовими структурами діяльності, передбачаючи експлікацію

внутрішньонаукових цінностей і їх співвідношення із соціальними цілями і цінностями». Поширення об'єктів сучасних біотехнологій, передусім генної інженерії, медико-біологічних об'єктів, крупні екосистеми, людино-машинні системи, стрімкий розвиток комп'ютерних наук і відповідно – інформаційних технологій – усе це помітно впливає на динамічні зміни в праці людини, її підготовку до оволодіння професіями, її неперервну освіту і професійний розвиток на всіх етапах трудової діяльності.

Звернемося до деяких важливих аспектів, пов'язаних з такою субдисципліною як педагогіка праці. У четвертому томі польської

«Педагогічної енциклопедії ХХІ століття» викладено таке визначення:

«Педагогіка праці – наукова субдисципліна, предметом досліджень якої є праця людини, її багатоаспектне обґрунтування, її соціальний і виховний

84 Стьопін В.С. Наука // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. – А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 674.

вплив на особистість; особливо важливе місце тут належить реляції в системі

«людина – виховання – праця». Предмет педагогіки праці становлять ті всі системи і зв'язки допредметнозмістові, через які передусім розвивається ідея підготовки людини до професійної праці, а також ідея щодо сприятливих умов для багатосторонньої успішної участі людини в цій праці. Отже, під педагогікою праці належить розуміти ту педагогічну дисципліну, предметом інтересів і досліджень якої є проблеми виховання через працю, загальнотехнічного навчання, орієнтації, професійного порадиництва і дорадства, допрофесійної освіти, професійного навчання і виховання, неперервної освіти працюючих і безробітних, а також освітні і гуманістичні проблеми закладу праці».

На нашу думку, таке визначення педагогіки праці як наукової субдисципліни є методологічно обґрунтованим. Закладені в ньому положення заслуговують підтримки й водночас відкривають можливості для започаткування нових напрямів педагогічних досліджень в умовах динамічних змін на сучасному ринку праці.

Одним з таких надзвичайно важливих напрямів є інтердисциплінарність. Закономірним є те, що інтердисциплінарність пронизує монографії, підручники і навчальні посібники, авторами яких є польські вчені – засновники педагогіки праці. Наприклад: «Metodologia pedadodiki pracy» («Методологія педагогіки праці») за ред.

Т. Новацького (1978 р.); «Podstawy pedagogiki pracy» («Засади педагогіки праці») З. Вятровського (чотири видання – останнє змінене – у 2005 р.). Це також характерно для праць білоруських, німецьких, російських, українських, чеських та вчених інших країн.

Проблема інтердисциплінарності глибоко обґрунтована професором З. Вятровським – учнем Т. Новацького. Заслуговує на увагу здійснений ним аналіз місця педагогіки праці серед наук про працю, зокрема: філософія праці і педагогіка праці; психологія праці і педагогіка праці; соціологія праці і педагогіка праці; наукова організація праці і педагогіка праці; праксеологія і педагогіка праці⁸⁵.

На нашу думку, важливе значення має теоретичне обґрунтування З. Вятровським положень щодо місця педагогіки праці в системі наук. Вчений виявляє взаємозв'язки не лише з філософськими, соціальними науками, а й технічними науками, а також із господарським життям своєї країни. Не випадково Т. Новацький у статті «Pedagogika pracy» («Педагогіка праці»), включеної до «Leksykonu pedagogiki pracy» («Лексикону педагогіки

⁸⁵ Zygmunt Wiatrowski. Podstawy pedagogiki pracy. Wydanie czwarte – zmienione. Bydgoszcz. 2005. – S. 49-54.

праці») наводить саме такий логічний підхід, що методологічно обґрунтовано відображає місце педагогіки праці в комплексі наук.

У зв'язку з цим наголосимо на винятково важливому значенні взаємозв'язків у системі «професійна педагогіка – педагогіка праці – психологія праці». У цій тріаді більш детально проаналізуємо третю складову. «*Предметом* вивчення психології праці є людина як учасник процесу створення цінностей споживання. *Психологія праці* вивчає психологічні закономірності, психічні процеси й властивості особистості від взаємозв'язку з предметами, знаряддями праці та з фізичним і соціальним середовищем»⁸⁶. Вважаємо, що таке визначення є методологічно обґрунтованим. Принципово важливе значення має врахування сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників, їх взаємовпливу і взаємозв'язків, фундаментом яких є системний підхід.

Доречно зазначити, що це також притаманно і педагогіці праці, і професійній педагогіці. Сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників може змінюватися, оновлюватися й збагачуватися, що спричиняє появу нових суперечностей. А вони, в свою чергу, об'єктивно зумовлюють потребу інноваційних пошуків, побудови й реалізації нових моделей соціального партнерства, впровадження нових педагогічних і виробничих технологій з урахуванням динаміки змін в різних економічних галузях. За таких умов постає питання щодо посилення

зв'язків цієї тріади з педагогічною і віковою психологією, психофізіологією, медичною психологією, соціологією праці, професієзнавством, економікою праці, а також з іншими галузями наукового знання.

Звертаючись до спадщини С. Батишева, зазначимо, що з 60-х – початку 70-х років XX століття він особливо наголошував на тісному взаємозв'язку спочатку виробничої, а згодом – професійної педагогіки з економікою, з різними соціально-економічними галузями і технічними науками, з розвитком технічного мислення. Зміст праці він розглядав невід'ємно від професійної структури робітничих кадрів в умовах науково-технічного прогресу.

Засновники професійної педагогіки і педагогіки праці професори Сергій Батишев і Тадеуш Новацький спрямовували свій науковий пошук на обґрунтування філософії педагогіки праці і філософії професійної педагогіки, історії й особливостей їх зародження, становлення і перспектив розвитку. Під їхнім науковим керівництвом створено фундаментальні енциклопедичні праці, які є цінним науковим доробком й впливають на розвиток педагогічної

⁸⁶ Баклицький І.О. Психологія праці: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 14.

науки в Республіці Польща, Україні, Російській Федерації та в інших пост соціалі.

Ця діяльність позитивно впливає на продовження вже відомих і започаткування нових досліджень з педагогіки праці, професійної педагогіки, а також з теорії і методики професійної освіти. Знаходять нове «дихання» й дослідницьке бачення обґрунтовані цими вченими ідеї неперервної професійної освіти, професійного розвитку особистості, ступеневої системи підготовки і підвищення кваліфікації робітників на виробництві, взаємозв'язку загальноосвітньої і професійної підготовки учнів у професійних навчальних закладах, професійного виховання молоді, її інноваційної підготовки на основі випереджувального підходу, обґрунтовані в працях професорів Сергія Батишева, Ігоря Смирнова, Тадеуша Новацького, Тадеуша Левовицького, Зигмунда Вятровського, Станіслава Качора, Франтішека Шльосека, Світлани Чистякової, Олександра Новикова, Олександра Батишева та інших науковців.

В лоні українських наукових шкіл зростає нова генерація вчених – Наталія Бідюк, Григорій Васянович, Роман Гуревич, Олександра Дубасенюк, Лариса Лук'янова, Олена Огієнко, Олена Отич, Валентина Радкевич, Валентин Рибалка, Олександр Романовський, Галина Яворська та інші.

Наукова спадщина та імена засновників педагогіки праці і

професійної педагогіки пошановані в багатьох країнах, зокрема у Республіці Польщі, в Російській Федерації, Україні та в інших державах. Науковий доробок Сергія Батишева, Тадеуша Новацького та інших видатних вчених буде жити й творчо продовжуватися новими поколіннями вчених.

Отже, теоретико-методологічний фундамент, закладений засновниками педагогіки праці і професійної педагогіки, відіграє прогностичну функцію в нових умовах інформаційно-технологічного розвитку, глобалізаційних та інтеграційних процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Абушенко В.Л. Інновація // Всемирная энциклопедия: Философия / главн.науч.ред.и гост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, МН: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 416-417.
- Баклицький І.О. Психологія праці: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – С. 14.
- Белл Д. Настання постіндивідуального суспільства / Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення). С. 420; 426-427; 431.
- Бідюк Н. М. Професійне навчання безробітних у США: теорія і практика: [монографія] / Н. М. Бідюк ; за ред. Н. Г. Ничкало. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. С. 542
- Вакарчук І. Сучасні тенденції розвитку професійно-технічної освіти: пріоритети та завдання // Освіта України. – № 63–64. – 22 серпня 2008 р.
- Ващенко Л.М. Інновації в освіті // Енциклопедія освіти Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 338-340.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови (за ред. і допов.) / Уклад. і голов.ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2005. – С. 498.
- Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. М.: АСТ, Минск; Харвест, Современный литератор, 2001. С. 243; 823.
- Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К.: «Райдуга», 1993.
- Державна програма «Вчитель»: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України 28 березня 2002 р. № 379 // Освіта України. – 2002. – 2 квітня.
- Держкомстат України, 1998–2007. www.ukrstat.gov.ua.
- Доповідь «Про внутрішнє з зовнішнє становище України у 2005 році». – Київ, 2006. – с. 74–76.

- Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 137; 623; 707-708; 716.
- Звіт про роботу Академії педагогічних наук України за 2008 рік. – Київ, 2009. – С. 10.
- Іванова Наталія. Враховувати потреби ринку праці // Професійно-технічна освіта. – 2006. - № 2. – с. 6.
- II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – 7-9 жовтня 2001 року. – К.: Міністерство освіти і науки України. – 2001. – 229 с.
- Інновації у системі професійно-технічної освіти України / Укр.-канад. Проект «Децентралізація упр. навчанням в Україні»; уклад. Щербак О.І. – К., 2008. – ВЦ «Просвіта». – 40 с.
- Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 січня 2007 року. www.ukrstat.gov.ua
- Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти України // Професійно-технічна освіта. – 2004. – № 3. – С.3.
- Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. – Київ: Педагогічна думка, 2009. – С. 365-366.
- Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – Вид. переробл. – К.: Грамота, 2010. – 576с.
- Международная организация труда. Заключение о развитии людских ресурсов и подготовке кадров. Принято 88-ой сессией Генеральной конференции МОТ 2000 г. // Техническое и профессиональное образование и подготовка для двадцать первого века. Рекомендации ЮНЕСКО и МОТ. – Организация объединённых наций по вопросам образования, науки и культуры. Международная организация труда. – С. 28-29.
- Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. – К., 2002. – С. 146, 151.
- Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації / Упор. Г.О.Андрощук, М.М.Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – С. 104.
- Ничкало Н. Педагогічна інноватика у профтехосвіті // Професійно-технічна освіта. 2007. – № 3. – Спецвипуск. Всеукраїнська естафета інноваційних проектів. Лютий–червень 2007. – С. 69-71.
- Ничкало Н. Розвиток людського капіталу: нові виклики до XXI століття. Передмова до книги: Десятов Т. Національні рамки кваліфікацій у країнах ЄС: порівняльний аналіз: Науково-методичний посібник / За ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво «АртЕк», 2008. – С. 6-19.
- Ничкало Н. Теорія людського капіталу і педагогіка праці / Нелля Ничкало // Kształcenie zawodowe : pedagogika. i psychologia = Професійна освіта: педагогіка і психологія: пол.-укр., укр.-пол. щорічник / за ред. Тадеуша

Левицького, Іоланти Вільш, Івана Зязюна, Неллі Ничкало. – Ченстохова; Київ, 2012. – [Вип.] XIV. – С. 25-36

- Ничкало Н. Г. Українські концепції професійної освіти: тенденції і перспективи / Педагогічні і психологічні науки в Україні. – К., 2007. – С. 27-57.
- Ничкало Н.Г., Ковальчук Э.М. Современные проблемы подготовки педагогических кадров для профессионально-технических учебных заведений. – К.: Науковий світ. – 1999. – 34 с.
- Олейникова О.Н., Муравьева А.А. Копенгагенский процесс. Центр изучения проблем профессионального образования / Национальная обсерватория профессионального образования РФ. – М., 2006, с. 12– 13. (с. 88).
- Обновленный текст. Пересмотренный рекомендацией о техническом и профессиональном образовании (1972 г.): предложение Генерального директора // Генеральная конференция. 31-я сессия, Париж. 2001. – С. 24-25.
- Образование: сокровище: Доклад Международной комиссии по образованию для XXI века. представленный ЮНЕСКО. – Женева: Изд-во ЮНЕСКО. 1997. – С. 13; 147-148.
- Организация объединённых наций по вопросам образования, науки и культуры. Международная конференция по образованию. Сорок пятая сессия. Укрепление роли учителей в меняющемся мире: проблемы, перспективы и приоритеты. – Женева, Международный центр конференций, 3-сентября-5 октября 1996 г. – С.6.
- Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні. – К.: Академія педагогічних наук України. – 2002. – 47 с.
- Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні: Схвалено Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 8 листопада 2012 року, протокол №1-6/2-9-К.: НАПН України, 2013. – 47 с.
- Основні напрями проведення державної політики зайнятості на період до 2009 року. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2006 р. № 922. Урядовий портал. [http: www. gov. ua / control / u / 2 / cardnpd](http://www.gov.ua/control/u/2/cardnpd).
- Основы профессиональной педагогики. Издание второе, переработанное и дополненное / Под ред. С.Я. Батышева и С.А. Шапоринского / Профпедагогика, – М.: «Высшая школа», 1977. – 503 с.
- Павленко Т.Ю. Формування і розвиток людського капіталу та його роль у підвищенні економіки Країни. Економіка та управління

підприємствами машинобудівельної галузі: проблеми теорії та

практики, 2014. - №3. – с. 57 – 65.

- Пазюра Н.В. Внутрішньофірмова професійна підготовка виробничого персоналу в Японії і Південній Кореї: теорія і практика: монографія / за ред. Н.Г. Ничкало. К.: Видавництво «Альфа-ПК», 2014. 514 с.
- Педагогіка і психологія: Вісник АПН України. – 2008. – № 1 (58). – С. 57-69.
- Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. праць до 20- річчя НАПН України: в 5 т. – Т.4: Професійна освіта і освіта дорослих. – К.: Педагогічна думка, 2012 – 512 с.
- Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наук. праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 5. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – К.: «Педагогічна думка», 2007. – 392 с.
- Перехід на ринок праці молоді України / Елла Лібанова, Олександр Цимбал, Лариса Лісогір, Ірина Марченко Олег Ярош, Міжнародне Бюро праці, Програма молодіжної зайнятості. – Женева: МОП, 2014 (Work4 Youth publication series; No. 11, ISSN: 2309-6780 : 2309-6799 (web pdf))
- Праця України 2004: Статистичний збірник. – К.: Державний комітет статистики України, 2005. – с. 33.
- Про схвалення Концепції розвитку системи підвищення кваліфікації працівників на період до 2010 року. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 20 березня 2006 р. № 158-р.
- Професійне навчання персоналу підприємств: Збірник нормативно-правових актів і методичних матеріалів України. – К., 2006. – с. 38-60.
- Професійно-технічна освіта: інформаційні матеріали до підсумкової колегії 28 серпня 2008 року. – Київ: Міністерство освіти і науки України, 2008.
- Профессиональная педагогика: Учебник / Под ред. Батышева С.Я., Новикова А.М. Издание 3-е, перераб. – М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2010. – 456 с.
- Профессиональное образование в XXI веке. Материалы Второго международного конгресса по техническому и профессиональному образованию. – Сеул, Республика Корея, 26-30 апреля 1999 г. – М.: ЦИСН, 2000. – 84 с.
- Профтехосвіта України: XX століття. Енциклопедичне видання / За ред. Ничкало Н.Г. – К.: Видавництво «АртЕк», 2004. – 876 с.
- Психология: Биографический библиографический словарь / пер. з англ. – СПб: «Евразия», 1999. – С. 251.
- Ряшко І. В. Логіка: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. 328 с.
- Сидоренко Е. В. Технологии создания тренинга. От замысла к результату. СПб.: «Речь», 2007. 336 с. С. 255-265
- Стан і перспективи розвитку професійно-технічної освіти в Україні: Зб. док. і матеріалів. – К.: Парламентське вид-во, 2003, с. 158-

- Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / Авт.-упоряд.: Г.О.Андрощук, І.Б.Жиляєв, Б.Г.Чичевський, М.М.Шевченко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.
- Стьопін В.С. Наука // Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. – А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 674.
- Техническое и профессиональное образование и подготовка для двадцать первого века: Рекомендации ЮНЕСКО и МОП. – Париж – Женева: Организация объединенных наций по вопросам образования, науки и культуры. Международная Организация труда. - 2001. – 38 с.
- Україна у цифрах 2004: Статистичний довідник. – К.: Видавництво «Консультант», 2005. – С. 61.
- Українське суспільство. 1994-2004. Моніторинг соціальних змін за ред.: д. е. н. В. Ворони, д. соц. Н. М. Шульги. – Інститут соціології НАН України. 2004. – 705 с.
- Український ринок праці: особливості розвитку та ефективність функціонування / [І. Л. Петрова, В. В. Близнюк, Г. Т. Куліков та ін.] ; за ред. І. Л. Петрової ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 368 с.
- Філософський енциклопедичний словник В.І. Шинкарук / голова редколегії . Національна академія наук України. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
- Энциклопедия афоризмов (Мысль о слове). – М.: «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – С. 611.
- Энциклопедия профессионального образования. В 3-х т. / Под ред. С.Я. Батышева. – М., АПО, 1998. – 568 с. Т.1 – А–Л – 1998. – С. 65.
- Britannika Concise Encyklopedia. Настольная энциклопедия. Т.1. – Аалто-Медуза. АСТ. – Астрель: М.: 2009. – 1158 с.
- Europejskie idee i inspiracje edukacyjne – (wygór dokumentów). – T. Gawlika, Tomasz Kupidury. – Radom. Instytut Technologii Eksploatacji – Państwo – wy Instytut Badawczy. – 2005. – 269 s.
- Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscyliny Pod. Redakcja Z. Szaroty i F. Szloska. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie Instytut Technologii Eksploatacji – PIB w Radomiu. 2013. S. 9; 10; 35.
- Józef Półturzycki. Innowacja pedagogiczna. – W: Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. Tom II. G – ł. Wydawnictwo Akademickie «Żak». – Warszawa. 2003. – S. 332–333.

- Kształcenie zawodowe : ped. i psychol. П/У щорічник. 2012. – Вип. XIV
- Nyczkała Nella G., Franciszek Szlosek. Kształcenie zawodowe w Polsce i Ukraine – na tle prsemian. Warszawa–Radom. 2008.
- Pedagogika pracy w kontekście intergacji europejskiej / Pod redakcją naukową Zigmunta Wiatrowskiego, Urszuli Jeruszki i Henryka Bednarczyka. – Warszawa, 2003; Pedagogika pracy i andragogika w konstelacji Europejskiej i globalnej. Opracowanie zbiorowe / Pod redakcją naukową Zygmina Wiatrowskiego. – Włocławek, 2006; Pedagogika pracy. 50 lat Komitetu nauk pedagogicznych Polskiej Akademii nauk 1953-2003; Edukacja wodec rynku pracy realia-możliwości-perspektywy / Pod redakcją Ryszarda Gerlacha.
- Prognozy. Trzydiestu myślicieli o przyszłości. Redakcja Sian Griffiths. Wstęp Jonathan Wiener. Tłumaczył Tomasz Piwowarczyk. Wydawnictwo Zysk i S-ka. Poznań. 2006. 346 s.
- Schulz R. Studia z innowatyki pedagogicznej. Toruń. 1996.
- Zygmunt Wiatrowski. Podstawy pedagogiki pracy. Wydanie czwarte – zmienione. Bydgoszcz. 2005. – S. 49-54.

126

Наукове видання

Н.Г. Ничкало

Розвиток професійної освіти в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів

Монографія

